

FAN VA JAMIYAT ILIM HÁM JÁMIYET

2026/2-3

ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayidan boshlab shiga basladi

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MEKTEPKE
SheKEMGI HAM MEKTEP BILIMLENDIRIWI
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

ILIM hám JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

Seriya: Pedagogika ilimleri. Psixologiya ilimleri

**Ajlaniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Pedagogika fanlari. Psixologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

Серия: Педагогические науки. Психологические науки

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

Series: Pedagogical sciences. Psychological sciences

№ 2/3

**Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq institutı hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti baslıǵı, NMPI rektori – A.T.UBBIYEV
Bas redaktor – A.K.PAZÍLOV**

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

p.i.d. (DSc), doc. **Allambergenova M.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ábdixalıqova A.** (Qazaqstan);
p.i.b.f.d., doc. **Babaniyazova N.** (Tashkent);
p.i.d. (DSc), doc. **Bekimbetova G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Darmenov J.** (Nókis);
p.f.b.f.d. **Dauekeeva A.** (Nókis);
p.i.d., doc. **Dáwletbekova J.** (Qazaqstan);
ps.i.d. (DSc), prof. **Elmuratova A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Xodjaniyazov S.** (Urgench);
ps.i.d., doc. **Jumaniyozova N.** (Urgench);
p.i.d., (DSc), prof. **Jumasheva G.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), doc. **Kadirov K.** (Nókis);
p.i.d.(DSc), prof. **Kurbaniyazova Z.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Qudaybergenova Á.** (Qazaqstan);
p.i.d. (DSc), prof. **Qarlıbaeva G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Makovchik A.** (Belorussiya);

p.i.k., doc. **Mamırbaeva D.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Matjanov N.** (Nókis);
p.i.d., (DSc), prof. **Nauruzbaeva A.** (Nókis);
ps.i.d. (DSc) **Nurimbetova E.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Ostapenko A.A.** (Rossiya);
p.i.k., prof. **Pazilov A.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Pazilova M.** (Nókis);
p.i.k., prof. **Seytjanova U.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Seytkasimov D.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Tajieva A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Tlegenov A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Utebaev T.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ermolich S.Y.** (Belorussiya);
p.f.b.f.d. **Vaxobov A.** (Tashkent);
ps.i.d. (DSc), doc. **Sherimbetova Z.** (Nókis).

**Q.Biysenbaev – juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva – korrektor
N.Allamuratova – operator**

**Juwaplı redaktorlar:
f.i.d. (DSc), doc. S.Matyakupov – ózbek tili boyınsha
f.i.d. (DSc), prof. G.Kdirbaeva – rus hám inglis tilleri boyınsha
p.i.d. (DSc), prof. D.Seytkasimov – qaraqalpaq tili boyınsha**

Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallımı» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jılda «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgertilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.

2020-jılı 7-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administracyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikaciýalar agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministrler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen ilimler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

PEDAGOGIKA ILIMLERI**Pedagogika teoriyası hám tariyxı****MOTOR ALALIYALÍ BALALARDA KOMMUNIKATIV KÓNLIKPELERDÍŇ QÁLIPLESİWİ***Ajimova Zuxra Ganibaevna – assistant oqıtıwshı*zuxraajimova@gmail.com*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ***Ажимова Зухра Ганибаевна – ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS IN CHILDREN WITH MOTOR ALALIA***Ajimova Zukhra Ganibayevna – assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so‘zlar: motor alaliya, kommunikativ kompetensiya, nutq rivojlanishi, logopedik faoliyat, korreksion ta’lim.

Rezyume. Maqolada motor alaliyalı balalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muammosi ko‘rib chiqilgan. Ushbu toifadagi bolalarning nutqiy va kommunikativ rivojlanish xususiyatlari ochib beriladi, mulototning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan vositalarini rivojlantirishga qaratilgan logopedik ta’sir usullari tavsiflanadi. Kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga kompleks yondashuv samaradorligini tasdiqlovchi korreksion ishlar natijalari keltirilgan.

Ключевые слова: моторная алалия, коммуникативная компетенция, речевое развитие, логопедическая работа, коррекционное обучение.

Резюме. В статье рассматривается проблема формирования коммуникативной компетенции у детей с моторной алалией. Раскрываются особенности речевого и коммуникативного развития данной категории детей, описываются методы логопедического воздействия, направленные на развитие вербальных и невербальных средств общения. Представлены результаты коррекционной работы, подтверждающие эффективность комплексного подхода к формированию коммуникативной компетенции.

Key words: motor alalia, communicative competence, speech development, speech therapy, corrective training.

Summary. The article examines the problem of forming communicative competence in children with motor alalia. The features of the speech and communicative development of this category of children are revealed, and methods of logopedic influence aimed at developing verbal and nonverbal means of communication are described. The results of the correctional work, confirming the effectiveness of a comprehensive approach to the formation of communicative competence, are presented.

Kirisiw. Zamanagóy arnawlı bilimlendiriw sisteması bala shaxsın rawajlandırıw hám onıń tabıslı sociallastırılıwına baǵdarlangan. Logopediyanıń aktual mashqalalarınan biri motor alaliyalı balalarda kommunikativ kónlikpelerin qalıplestiriw esaplanadı.

Motor alaliya-esitiwdiń saqlangan hám intellektiń salıstırmalı saqlangan jaǵdayda bas miy qabıǵınıń sóylew zonalarınń organikalıq zıyanlanıwı sebepli ekspressiv sóylewdiń sistemalı rawajlanıwınıń jetispewshiligi bolıp, bul sóylew buzılıwında balalarda aktiv sóylewdiń anıq qalıplespegenligi, sóylewdi programmalastırıw hám ámelge asırıw qıyınshılıǵı, sóz baylıǵınıń sheklengenligi, agrammatizmler baqlanadı.

Sóylew qurallarınıń jeterli dárejede rawajlanbaǵanlıǵı baylanıs procesin sezilerli dárejede qıyınlastıradı, bul bolsa balanıń sociallıq beyimlesiwine unamsız tásir kórsetedi. Usı múnásibet penen baylanısqa kirisiw, qarım-qatnastı qollap-quwatlaw, kommunikaciyanıń verbal hám noverbal qurallarınan paydalanıw qábiletin óz ishine alǵan shaxstıń integrativ sıpatı sıpatında kommunikativ kompetensiyanı qalıplestiriw ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Balalar sóylewiniń keshigiwi olardıń rawajlanıwına baylanıslı mashqala bolıp, kóbinese ata-analar hám tárbiyashılar ushın qáweter tuwdıradı. Awır sóylew kemshilikleri bolǵan balalar kóbinese social ómirge maslasıwda qıyınshılıqlarǵa dus keledi. Sebebi til hám kommunikaciyanıń rawajlanıwı

bala rawajlanıwınıń eń áhmiyetli tárepi bolıp olardıń sociallıq, emocionallıq hám akademiyalıq kónlikpelerine tásir etetuǵın faktorlardan esaplanadı.

Olardıń kommunikaciya kónlikpelerin rawajlandırıw, olardıń jámiyetke integraciyalasıwına járdem beredi, bul bolsa olardıń ózin tutıwı hám basqalar menen qarım-qatnas etiw imkaniyatların asıradı.

Balalar ushın bilimlendiriw procesi tabıslı bolıwı ushın, olar óz pikirlerin aytı alıwları hám basqalar menen nátiyjeli qarım-qatnas ete alıwları kerek. Sóylew kemshilikleri bolǵan balalarǵa maslasqan bilimlendiriw texnologiyaların qollaw, olardıń oqıw hám úyreniw procesin jaqsılaydı.

Awır sóylew kemshilikleri bolǵan balalar ushın qarım-qatnas kónlikpelerin rawajlandırıw tek ózlerine ǵana emes, al olardıń shańaraqlarına da unamalı tásir kórsetedi. Shańaraq aǵzaları hám jámiyet penen qarım-qatnasta bolıw imkaniyatı, balalardıń ruwxıy jaǵdayın jaqsılaydı hám o‘z-o‘zine isenimin asıradı.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. Házirgi kúnde kommunikativ kónlikpelerin rawajlandırıw ushın jańa metodlar hám texnologiyalar islep shıǵılmaqta. Bular járdeminde awır sóylew kemshilikleri bar balalarǵa jeke qatnas jasawdı támiyinlew múmkin.

Awır sóylew kemshiligi bar oqıwshılar ushın baylanıs kónlikpesi, yaǵnıy basqa adamlar menen nátiyjeli birge islesiw qábileti, mektepke shekemgi bilimlendiriwde

áhmietli orın tutadı hám Ózbekstan Respublikasınıń Mektepke shekemgi bilimlendiriw mámlekerlik bilimlendiriw standartlarında ayırıqsha kórsetilgen [1]. Usı standartlar, mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń beyimlestirilgen baǵdarlamaların (Ilk qádem) ámelge asırıw ushın zárúr bolǵan májbúriy talaplardı óz ishine aladı [2].

Qarım-qatnas – shaxslar aralıq qatnas, pikir almasıw, óz ara tásir etiw hám jámiyetlik qatnasıqlardı qalıplestiriwdiń quramalı psixologiyalıq-pedagogikalıq procesi bolıp esaplanadı. Házirgi zaman pedagogikalıq hám psixologiyalıq ádebiyatlarında baylanıs túsiniǵı túrli avtorlar tárepinen ózine tán túrde talqılanadı.

L.S.Vıgockiy óziniń ilimiy miynetlerinde baylanıs bala rawajlanıwında tiykarǵı faktor sıpatında kórsetip, “Kommunikaciya – adam rawajlanıwınıń áhmietli shárti hám sonıń menen birge psixikalıq xızmettiń qalıplesiw noqatı bolıp esaplanadı” – dep atap ótken [3]. Onıń pikirinshe, qarım-qatnas balalar rawajlanıwınıń tiykarǵı stimuli bolıp, miynet, oyın hám oqıw iskerligi menen birgelikte balalarda jámiyetlik qatnasıqlardı qalıplestiredi.

A.N.Leontev kommunikativlikti bılay táriyipleydi: “Kommunikaciya – bul eki yamasa onnan kóp adamlar arasında baylanıs ornatiw hám rawajlandırıw procesi bolıp, onıń nátiyjesinde óz ara maǵlıwmat, tájiriye, kónlikpe, qábilet hám háreketler nátiyjeleri almasıwı júz beredi” [4]. Bul táriyip sóylesiwdiń mánisin hám onıń shaxs rawajlanıwındaǵı ornın anıq belgilep beredi.

Ózbekstanlı ilimpaz R.X.Djurayev kommunikativliktiń milliy ózgesheliklerin izertlep, “Kommunikativlik – milliy mádeniyattıń quramalı bólegi hám ádep-ikramlılıq-estetikalıq qádiriylardı ózlestiriw mexanizmi” ekenligin atap ótedi [5]. Bul kózqaras qarım-qatnastıń tek ǵana kommunikativlik emes, al mádeniy-ádep-ikramlılıq áhmietin de ashıp beredi.

Motor alalıyalı balalardıń psixologiyalıq-pedagogikalıq qásiyetleri tek ǵana sóylew emes, al psixikalıq rawajlanıwdıń basqa táreplerine de tásir etiwshi ózgeshelikler menen xarakterlenedi. Bul ózgesheliklerdi tereń úyreniw motor alalıyalı balalar menen korrekcion-pedagogikalıq jumıslardı nátiyjeli shólkemlestiriw ushın áhmietke iye.

Izertlewde arawlı mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemesiniń logopediya toparına qatnasıwshı "motor alalıya" diagnozi qoyılǵan mektepke shekemgi úlken jastaǵı (6-7 jas) 12 bala qatnastı.

Izertlew metodları: psixologiyalıq-pedagogikalıq hújjetlerdi analizlew; balalardıń kommunikativ iskerligin baqlaw; sóylewdiń rawajlanıwın logopediyalıq tekseriw; pedagogikalıq eksperiment; nátiyjelerdi muǵdar hám sapa jaǵınan analizlew.

Motor alalıyalı balalardıń kommunikativ kónlikpelerin qalıplestiriwde tómendegi metodologik podxodlarǵa tayanıldı. Olar sistemalı jantasıw, shaxsqa baǵdarlanǵan jantasıw, iskerlikli jantasıw, sotsiodinamikalıq jantasıw, pragmatikalıq jantasıw hám kompetentlik jantasıwlar.

Motor alalıyalı balalardıń sóylesiw kónlikpelerin qalıplestiriw texnologiyaların islep shıǵıwda ilimiy tiykarlanǵan korrekcion-rawajlandırıwshı baǵdarlanıw principini, kompleksli qatnasıw principini, shańaraǵınıń belsendi qatnasıw principini, balanıń jas hám individual ózgesheliklerin esapqa alıw principini, motivaciyalıq támiyinlew principini, polimodal qatnasıw principini,

kommunikativ baǵdarlanıw principini hám social-integrativ principlerine tiykarlandı.

Izertlew úsh basqıshta ótkerildi: Anıqlaw basqıshı – kommunikativ kompetenciyanıń qalıplesiw dárejesin diagnozlaw (sóylew baslaması, qaratılǵan sóylewdi túsiniw, qol háreketlerinen paydalanıw, dialogtı qollap-quwatlaw qábiletin bahalaw).

Qalıplestiriwshi basqısh – tómendegilerdi óz ishine alatuǵın dúzetiw baǵdarlamasın ámelge asırıw: qarım-qatnas motivaciyasın rawajlandırıw; sózlik hám sóylewdiń grammatikalıq dúzilisin qalıplestiriw; sóz dizbeklerin rawajlandırıw; dialoglıq sóylewge úyretiw; oyın, kórgizbeli hám kommunikativ-baǵdarlanǵan texnologiyalardan paydalanıw.

Qadaǵalaw basqıshı – qayta diagnoz qoyıw hám analizlew. Motor alalıyalı balalardıń motorikalıq rawajlanıwında tómendegi ózgeshelikler baqlanadı: ulıwma motorika rawajlanıwındaǵı artta qalıw; mayda qol motorikasınıń tómendegilerde rawajlanǵanlıǵı; artikulyaciyalıq apparat motorikasınıń buzılıwı; aralıq artikulyaciyalıq praksistıń qalıplespegenligi; háreketlerdi rejelestiriw hám ámelge asırıwdaǵı qıynshılıqlar; háreketler izbe-izligin eslep qalıw hám tákirarlawdaǵı qıynshılıqlar.

Korrekcıya jumısları 4 ay dawamında háptesine 3 ret ótkerilip, jeke tártipte hám kishi toparlarda shınıǵıwlar ótkerildi.

Talqılaw hám nátiyjeler. Anıqlawshı basqıshta tómendegiler anıqlandı: 75% motor alalıya sóylew nuqsanı bolǵan balalarda sóylew baslamasınıń tómendegilerde rawajlanıwındaǵı artta qalıw; mayda qol motorikasınıń tómendegilerde rawajlanǵanlıǵı; artikulyaciyalıq apparat motorikasınıń buzılıwı; aralıq artikulyaciyalıq praksistıń qalıplespegenligi; háreketlerdi rejelestiriw hám ámelge asırıwdaǵı qıynshılıqlar; háreketler izbe-izligin eslep qalıw hám tákirarlawdaǵı qıynshılıqlar.

Qalıplestiriwshi basqısh ótkerilgenen sonıń tómendegi nátiyjeler alındı: aktiv sózliktiń ortasha 35% ke artıwı; 67% balalarda sóylew baslamasınıń artıwı; dialoglıq sóylewdiń elementar kónlikpeleriniń qalıplesiwi; agrammatizmler sanınıń azayıwı; ózlestirilgen sóylewdi túsiniwdiń jaqsılawı.

Motor alalıyalı balalardıń sóylesiw kónlikpelerin qalıplestiriw texnologiyaların islep shıǵıwda biz tayanılǵan metodologiyalıq jantasıwlar hám principler ilimiy jaqtan tiykarlanǵan bolıp, olar kognitiv, emocional-ıqtıyarlı, motor hám social-kommunikativ tarawlardaǵı buzılıwlar kompleksli korrekciyalaw, balanıń sóylesiw motivaciyasın asırıw, real sóylesiw jaǵdaylarında kommunikativ kónlikpelerdi qollanıw kónlikpelerin qalıplestiriw imkanın beredi.

Alınǵan nátiyjeler motor alalıyası bar balalarda kommunikativ kompetenciyanı qalıplestiriwge sistemalı hám kompleksli qatnas jasaw shárti menen ámelge asırıw mümkin ekenligin tastıyıqladı. Korrekciya jumıslarınıń nátiyjeliligi tómendegiler menen támiyinlenedi: saqlanıw qalǵan analizatorlarǵa tayanıw; mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń jetekshi jumıs túri sıpatında oyın iskerliginen paydalanıw; sóylesiwdiń verbal hám neverbal quralların birlestiriw; ata-analardı korrekciyalaw procesine jedel tartıw.

Balanıń sóylew aktivligin xoshametlewshi kommunikativ rawajlandırıwshı ortalıq jaratıw ayırıqsha áhmietke iye.

Izertlew nátiyjeleri korrekciyalıq járdemdi erte baslaw hám sóylew rawajlanıwın balanıń ulıwma psixikalıq

rawajlanıwı sistemasına integraciyalaw zárúrlıgı haqqındağı zamanagóy ilimiy kózqaraslarǵa sáykes keledi.

Juwmag. Motor alalıyalı balalarda kommunikativ kónlikpelerin qalıplestiriw logoped oqıtıwshı jumısınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri esaplanadı. Islep shıǵılǵan hám sınaqtan ótkerilgen korrekciyalıq baǵdarlama óziniń nátiyjeliligın kórsetti hám arnawlı mektepke shekemgi

bilimlendiriw mákemeleriniń ámeliyatında paydalanıw ushın usınıs etiledi.

Keleshektegi izertlewlerdiń perspektivaları sóylew buzılıwınıń anıqlıq dárejesin esapqa alǵan halda kommunikativ kompetenciyanı qalıplestiriwdiń differenciallastırılǵan baǵdarlamaların islep shıǵıw menen baylanıslı boladı.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi «Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 802-son Qarori.
2. «Ilk qadam» maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. Ilk Qadam UZB final.pdf (mpe.uz)
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: «Национальное образование», 2016.
4. Леонтьев Д.А. Прикладная психолингвистика речевого общения и массовой коммуникации. – Москва: «Смысл», 2010.
5. Djurayev R.X., Baymuratova M.G. Muloqot madaniyati texnologiyasi. –Toshkent: «Ma’naviyat», 2017.

GENDER IDENTIFIKATSIYASI MUAMMOSI – IJTIMOY– PEDAGOGIK ZARURAT SIFATIDA**Annayeva Nazokat Rajapbayevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent**annayevanazokat@gmail.com*Toshkent kimyo xalqaro universiteti***ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ****Аннаева Назокат Раджапбаевна – доктор педагогических наук (DSc), доцент***Ташкентский международный химический университет***THE PROBLEM OF GENDER IDENTIFICATION AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY****Annayeva Nazokat Rajapbayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor***Tashkent International Chemical University*

Tayanch soʻzlar: gender, identifikatsiya, insonning zamonaviy jamiyatda moslashuvi, insonning individual fazilatlarini va isteʼdodi, stereotiplar, sunʼiy munosabatlarni yuklamaslik, kuchlilik, mustaqillik, faollik.

Rezyume. Ushbu maqolada bugungi kunda gender identifikatsiyasi muammosi – ijtimoiy–pedagogik zarurat sifatida dolzarb muammoga aylanganligi tahlil qilinadi. Shu bilan birga maqolada gender identifikatsiyasining tarixiy rivojlanish jarayoni batafsil muhokama qilinadi.

Ключевые слова: гендер, идентификация, адаптация личности в современном обществе, индивидуальные качества и способности человека, стереотипы, недопущение навязывания искусственных отношений, сила, независимость, активность.

Резюме. В данной статье анализируется то, что проблема гендерной идентификации в настоящее время превратилась в актуальную социально-педагогическую необходимость. Вместе с тем в статье подробно рассматривается исторический процесс развития гендерной идентификации.

Key words: gender, identification, adaptation of the individual in modern society, individual qualities and talents of a person, stereotypes, avoidance of imposing artificial relationships, strength, independence, activity.

Summary. This article analyzes how the problem of gender identification has become a relevant socio-pedagogical necessity in contemporary society. In addition, the article provides a detailed discussion of the historical development of gender identification.

Kirish. Gender nazariyasining vujudga kelishida bugungi kunda ijtimoiy-madaniy rivojlanishning muqobil nazariyasiga aylangan feminizm hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. XX asrning 70-yillarida Z.Freyd va T.Parsons gʻoyalari bilan sugʻorilgan anʼanaviy ijtimoiy fandan qoniqmagan feminizm nazariyotchilari oʻzlarining gʻarbona madaniy, tarbiyaviy, nazariy-uslubiy yondashuvlarini ifodalay boshladilar. Feministik gʻoyalarning madaniyat va taʼlim-tarbiyaning turli sohalariga kirib borishi nihoyatda jadal surʼatlar bilan davom etdi. 70-yillarning boshida hammani hayratga solgan bahs-munozaralar, genderga nisbatan yondashuvlar va qarashlar asta-sekinlik bilan jamiyat aʼzolari ongiga singa boshladi. Amalda jinsiy chegaralashga qarshi kurash BMTning xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish toʻgʻrisidagi konvensiyasida (1979) ham eʼlon qilingan. Ushbu gʻoyalar YUNESKO faoliyati, shuningdek, koʻp sonli ijtimoiy, madaniy, taʼlim muassasalari, oʻqituvchilar va ijtimoiy soha xodimlari uchun qoʻllanmalar chop etadigan tashkilotlar manfaatlariga uygʻun boʻlib, jinsiy chegaralashga oid aqidalarni bartaraf etishga xizmat qila boshladi. Rivojlangan mamlakatlar oʻquv jarayonida gender farqlar va oʻxshashliklarni yoshlar ongiga singdirishga xizmat qiladigan oʻquv kurslari ham yuzaga keldi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Simone de Bovuarning “ikkinchi jins” (1949) kitobida ifodalangan gʻoyalar zamonaviy gender nazariyasiga asos boʻlib xizmat qildi. Keyt Millett esa oʻzining “Jinsiy siyosat” (1970) kitobini yaratishda Simone de Bovuar qarashlariga tayandi.

“Feminizm nazariyalari” umumlashtiruvchi-tahliliy maqolasida P.Elliott va N.Mendell (2001) genderning

barcha asosiy yoʻnalishlarini tarixiy va zamonaviy nuqtayi nazardan koʻrib chiqqanlar.

R.Xofning “Gender tadqiqotlarning paydo boʻlishi va rivojlanishi” (2001) maqolasi gender nazariyasi va metodikasi shakllanishi xususida yaxlit tasavvur hosil qilishga koʻmaklashsa, K.Uest va D.Zimmerman izlanishlari mahsuli boʻlgan “Genderning yaratilishi” (2000) deb nomlangan fundamental tadqiqotning Ye.Zdravomislova tomonidan ingliz tilidan qilingan tarjimai ijtimoiy shakllantirish nazariyasi boʻyicha birlamchi manba bilan tanishish imkoniyatini beradi.

J.Lorberning “Jins ijtimoiy kategoriya sifatida” (2001) maqolasi esa istiqbolda gender tadqiqotlar bilan mustaqil shugʻullanish uchun zamin hozirlaydi.

Taʼlim tizimi jamiyatda nafaqat texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omili, balki maʼnaviy va iqtisodiy rivojlanishning muhim strategik vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Gender taʼlimi orqali yoshlar oʻz jamiyatdagi oʻrni his etib, kelajakda zimmasiga katta masʼuliyat yuklashini anglab yetadi. Bir necha yillar davomida shakllangan gender tengsizliklari orasida qullik psixologiyasi bilan bogʻliq stereotiplar mavjudligini inkor etib boʻlmaydi. Shunday qilib, u yosh shaxsni shakllantirishda gender taʼlimining rolini ham aks ettirishi mumkin. Keyinchalik yuzaga kelgan tashqi munosabatlar, ayniqsa, Gʻarbga taqlid qilish, aslida, bizni gender tengsizligi holatiga olib keldi. Yildan yilga gender taʼlimi navqiron avlodning komil inson boʻlib shakllanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda. Biroq, bu ayol yoki erkaklarga mutlaq erkinlik berish va ularni masʼuliyatdan ozod qilish degani emas, aksincha, ularning biologik va psixologik oʻziga xosligi va jamiyatdagi

mavqeyini saqlab qolgan holda, ularning tegishli burchlarini foydali darajada kuchaytirishi kerak. Bu yoshlarga gender ta'limining asosiy maqsadi va kutilayotgan natijalaridan biridir.

Jamiyatdagi ideal ayol yoki erkakning qiyofasi uning milliy an'analari: madaniyati, tarixi, dini, milliy mentaliteti bilan belgilanadi. Tashqi ko'rinish, yozish uslubi, ovoz identifikatsiyaning tarkibiy qismlaridir. Gender – erkak va ayolning maishiy dunyosi, amalda, axloq asosida amalga oshiriladi; u inkor etib bo'lmaydigan ijtimoiy tuzumning tizimli xususiyati – ong tarkibida doimo qayta tiklanadi.

Mamlakatimizda bu borada salmoqli ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun” [1] munosib shart-sharoit yaratilayotganligi e'tiborga molikdir. Agar shaxs identifikatsiyasi shaxs hayotining mazmunini o'zga insonlarning hayot mazmuni bilan qiyoslash mexanizmi bo'lsa demak, identifikatsiya – bu aynan o'sha mexanizmning harakatlanishidir. identifikatsiya fenomenini o'rganishning murakkabligi shundaki, ushbu hodisa murakkab tahlillarni talab etuvchi juda ko'plab psixo-ijtimoiy hodisalar bilan bog'liq. Shu boisdan, ushbu fenomenni mavjud nazariy tushunchalarini yanada chuqurroq tahlil qilish talab etiladi [2].

1963-yilda psixoanalist Robert Stoller “gender identifikatori” tushunchasini kiritdi. Gender o'ziga xosligi tushunchasi biologik va madaniy bo'limlardan iborat bo'lib, jins biologik jihatlari - genlar, gormonlar, asab tizimi, morfologiya, madaniy jihatlari- psixologik, ijtimoiy farqlar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Stollerning 1968 yilda chop etilgan “Jins va Gender” kitobi muhim ahamiyatga ega [3]. Shundan so'ng bu tushuncha keng tarqalib, keng qo'llanila boshlandi. Konsepsiyaning keng qo'llanilishi feminizmni keltirib chiqardi. Turli jamiyatlarda ayollar erkaklarning hukmronligidan norozi bo'lib chiqqanlar. MDH mamlakatlarida bu tushuncha 1992-yildan beri qo'llanila boshlandi. Bu haqda birinchi marta “Ayollar va ijtimoiy siyosat” to'plamida tilga olingan. Mamlakatda ta'lim barcha uchun mezonlarga muvofiq kengaytirilgan.

Gender tabiatan belgilanmagan, ijtimoiy hodisalar ato etgan xususiyatlar yig'indisidir. Gender – jinsning madaniy niqobi, bizning o'z ijtimoiy-madaniy tasavvurlarimiz doirasidagi jins haqidagi qarashlarimizdir. Buning ustiga, jins faqat gender demakdir, ya'ni uning ijtimoiylashtirilishi natijasida jinsni tashkil etgan narsadir. Hozirgi zamon jamiyatida talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini belgilash, aniqlash va rivojlantirish gender yondashuv asosidagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, gumanitar munosabatlar asosida o'rganiladi [4].

XXI asrda uzluksiz ta'lim strategik ahamiyat kasb etib, shaxs va jamiyat hayotida asosiy mavqeni egallaydi. Shaxs faqatgina gender tenglik va o'ziga xoslik hisobga olinib tashkil etilgan ta'lim jarayonida olingan bilim yordamida uzluksiz texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirishi mumkin. Bu esa nafaqat mehnat qurollarining mukammallashuvini, balki yangi bilimlarni egallash qobiliyati va kasbiy faoliyatni puxta o'zlashtirishni talab qiladi.

Gender - jinsning madaniy niqobi, bizning o'z ijtimoiy-madaniy tasavvurlarimiz doirasidagi jins haqidagi qarashlarimizdir” [5]. Ruhshunoslar ham gender

tushunchasiga o'ziga xos tarzda yondashganlar: “Psixikaning gender asoslari jins va u bilan bog'liq ijtimoiy stereotiplar, shaxsning psixologik ko'rinishidir”. Olimlar orasida bu xususiyatlarning qaysi biri tug'ma, qaysi biri esa ta'lim va tarbiya jarayonida rivojlanganligi to'g'risida keskin munozaralar bormoqda. O'g'il va qiz bolalarning har bir xalq madaniyatida har xil tarbiyalanishi tufayli, ular maktabga kelgan davrdan boshlab jinslarning psixologik farqlari ma'lum bo'ladi. Bu farqlar orasida psixologlar qizlar o'g'il bolalardan matematik va vizual qobiliyatlari bilan ustunroq deb ta'kidlashadi. O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda o'ziga ishonch hissi kuchliroqdir. Qiz bolalar bir xillikka asoslangan qiziqarsiz faoliyatni yengilroq qabul qilishadi. “Jamiyatda muayyan jins rollarining bajarilishini taqozo etadigan xatti-harakatlar me'yoriy tizimi vujudga keladi; tegishli tarzda ushbu jamiyatda “erkaklarga oid” va “ayollarga oid” bo'lgan xususiyatlar borasida qat'iy qaror topgan tasavvurlar paydo bo'ladi” [5]. Pedagogik ma'noda gender – o'g'il va qiz bolalarning murakkab ta'limiy sotsiomadaniy birligi bo'lib, ularning xatti-harakati, mentaliteti va emotsional xususiyatlari, o'quv faoliyatidagi o'zaro teng va farqli jihatlarni o'z ichiga oladi.

Eng avvalo, gender tadqiqotlarining vujudga kelishiga sabab bo'lgan masalalarning qo'yilishini tasavvur etish lozim. Bu jarayonda gender tadqiqotlar xotin-qizlar haqidagi tadqiqotlarning mantiqiy davomi ekanligini ta'kidlash maqsadga muvofiqdir. Shu nuqtai nazardan, “jinslar nisbati” tahlilning fundamental kategoriyasi deb tan olinishini talab etish ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy va institusional shart-sharoitlardan ayri holda muhokama etilishi mumkin emas.

Jins – gender tizimining mavjudligiga ilk bor antropolog Geyl Rubin e'tibor qaratdi. U jamiyat va jinslar farqlanishini tavsiflashga qaratilgan yangicha yondashuvni ishlab chiqishga harakat qildi. Shunday qilib, biologik jins (sex)ga tur (gender) shaklidagi jins qarama-qarshi qo'yildi [6]. Ushbu qarama-qarshilik asosida jinsiylikning ijtimoiy-madaniy shakllanishiga e'tibor qaratish kerak edi.

Madaniy-antropologik tadqiqotlar turli jamiyatlarda erkaklar va ayollarga nisbatan beriladigan tavsiflarning xilma-xilligiga e'tibor qaratdi. Bir tomondan, ushbu ishlar shu paytgacha shubhasizdek bo'lib tuyulgan biologik tafovutni shubha ostiga qo'ydi, natijada xotin-qizlar va erkaklar ijtimoiy ahvolidagi farqni ularning jismoniy belgilari bilan izohlashga o'rin qolmadi. Ikkinchi tomondan, shu narsa ayon bo'ldiki, ayollarga doir konsepsiyalardagi farqlarga qaramay, har qanday jamiyatda ayollarga erkaklarga qaraganda pastroq “o'rin” ajratilar ekan.

O'tgan asrning oxirlarida antropologiya bo'yicha chop etilgan ikkita to'plam xotin-qizlarning ijtimoiy ahvoliga yangi qiziqish bilan qaradi.

“Jins va gender” o'rtasidagi farq Karin Xauzen tomonidan “jinslar xarakterlarini qarama-qarshi qo'yishning salbiy oqibatlarini” sifatida ifodalangan [7]. Bu tarzda qarama-qarshi qo'yish shunga olib keldiki, turli jinsiy vazifalar erkaklar va ayollar “tabiiy” xususiyatlarining ifodasi sifatida o'rganildi va qonunlashtirildi. U, shuningdek, “tabiiy” jins erkaklar va ayollarga ajratilgan ijtimoiy vazifalar o'rtasida bevosita sababli bog'lanish mavjud degan fikrni ilgari surdi.

Muhokama. Jinslar nisbatini uning ijtimoiy ahamiyati nuqtai nazaridan ifodalash uchun biologik tafovutlarga

asoslangan jinslararo farqlashdan voz kechishga to'g'ri keldi. Bunga, eng avvalo, erkaklar va ayollar jinsiy rollarining tubanligi va ayni paytda nafaqat patriarxal hukmronlik tizimining qonunlashtirilishiga olib kelishi, balki uning tabiatan berilgan deb hisoblanishi sabab bo'lgan edi. Buning o'rniga biologik belgilangan jins bilan jinsli vazifaning muayyan jamiyat doirasida farqlanishi (gender) go'yoki tabiiy bog'lanish sababli bunday aloqadorlikni yo'q qilishga yordam berishi kerak, deb hisoblangan. Bunday yondashuv shuni anglashga yordam berishi kerakki, ayollar va erkaklarga xoslik tushunchalari madaniyat va ta'lim bilan belgilanadigan ko'p qirrali hodisadir. Biologik jihatlagagina e'tibor qaratish nafaqat mazkur turli-tumanlikni tasvirlash imkonini beradi, aksincha, uni bo'rttirib ko'rsatadi. Jinslarning "mohiyatiga" oid, "ayollik va erkaklik timsollari" deya ta'riflanadigan, erkaklar va ayollarga turlicha ta'sir ko'rsatadigan va natijada ular tomonidan turlicha qabul qilinadigan, ularga istalgan yoki malol keladigan muayyan hodisalar o'tmishda qoralangan. Buning asosida biologik belgilangan jins haqidagi ma'lumotlar ushbu kategoriyaning mavjudligi va ijtimoiy vazifalari to'g'risida mulohaza yuritishga to'sqinlik qiladi.

Agar jinslarni farqlashga qaratilgan e'tibor antropologik, biologik yoki psixologik, pedagogik o'lchovlarga emas, madaniy tasniflashga bog'liq bo'lganida edi, unda jinslarning bir-biriga munosabati ham o'zgaras, tabiiy tartibning ifodalanishi yoki reprezenatsiyasi deb qabul qilinmas edi. Jinslarning o'zaro qiyoslanishi jamiyat va ta'lim tizimidagi qoidalar bilan bog'liqdir.

Gender tushunchasini so'z, belgi, u bildirgan ma'noga ishora qiluvchi, uni ko'rsatuvchi sifatida idrok etish noto'g'ridir. Gender "tabiiy" jins bilangina belgilanmaydi. Bu o'rinda gap individum va jamiyatning munosabatiga asos bo'lib xizmat qiluvchi hamda ikki biologik jinsning shakllangan va barqaror tafovutidan iborat bo'lgan ayrim munosabatlar reprezenatsiyasi xususida bormoqda.

Erkak va ayollarning o'ziga xos farqlariga tayanish o'rniga ushbu tushuncha mazkur farqlarga tegishli bo'lgan ma'nolar xususida bosh qotirishga majbur qiladi. Gender tushunish uchun ushbu yangi konsepsiyani ko'p asrlilik «jinslar falsafasi»dan va xotin-qizlar haqidagi tadqiqotlardan farqli tarzda o'g'il va qiz bolalarning o'ziga xos xususiyatlari, vazifalarining ijtimoiy pedagogik ahamiyati bilan belgilash lozim.

Bir qarashda, gender bilan jinsiy xususiyatlar o'rtasida umumiy jihatlarni topish mumkin. T.Parsons ayollar va erkaklarning turli ijtimoiy vazifalari asosida turgan biologik xususiyatlar bilan izohlanmaydigan holatlarni tasvirlashga harakat qilgan. Psixoanalizm tomonidan kiritilgan, bir paytning o'zida erkaklar va ayollar o'xshashligini shakllantirishga yordam beradigan oiladagi Edin uchburchagi tushunchasi turli gender vazifalarning farqlanishini izohlashga ko'maklashadi. U taklif etgan farqlash jarayoni oilada instrumental (erkaklarga oid) va ekspressiv (ayollarga oid) vazifalarni ilgari surdi. Shu orqali u jinsiy vazifalar konsepti asosida shaxs va ijtimoiy tuzilmalar o'rtasida aloqa o'rnatishga harakat qildi.

XX asrning 60-yillarida tobora yaqqolroq namoyon bo'lgan, Beti Fridan "ayollik siri" deya ta'riflagan xotin-qizlarning belgilangan vazifalariga qarshi e'tiroz, toki u hokimiyat tizimidagi tegishli nuqtai nazarlar tanqidi sifatida anglanmaguncha tushunarsiz bo'lib qolaverdi [8]. Shu nuqtayi nazardan Robert Konnellning asosli fikriga ko'ra,

jinsiy vazifalar nazariyasi "sodir bo'layotgan o'zgarishlarni jinslararo nisbat ichidagi dialektika deb izohlashga imkon qoldirmagan" [9]. Masalaning yangicha qo'yilishi ilk bor vazifalar nazariyasini tasdiqlovchi shaxs va uning vazifasi farqlanishi, shuningdek, erkaklar va ayollar xususiyatlarining tabiiyligi shubha ostiga olingan paytda yuzaga keldi. Bular gender nazariyasini vujudga keltirgan dastlabki tadqiqotlardir.

Natijalar. Genderning tahlil kategoriyasi sifatida kiritilishi erkaklar va ayollar o'rtasidagi shubha ostiga olingan qarama-qarshilikning buzilishi ehtimolidan va ayni paytda ushbu qarama-qarshilikka ijtimoiy, madaniy va siyosiy voqelikdagi bo'ysundirish mexanizmi sifatida jiddiy munosabatdan dalolat berar edi.

Gender atamasi o'g'il va qiz bolalar (erkaklar va ayollar) orasidagi farq tushunchasini anglatadi. Mazkur so'zning ijtimoiy ma'nosi esa aksariyat hollarda o'g'il va qiz bolalarning anatomik farqlarini ifodalaydi.

Antropolog Margaret Mid "gender farqlar va o'xshashliklarning biologik emas, balki ijtimoiy, psixologik hamda pedagogik jihatdan hisobga olinishi lozimligini ta'kidlab kelmoqda" [10].

Genderni belgilashga nisbatan mavjud yondashuvlar va nuqtai nazarlarning xilma-xilligiga qaramay, ikkita konsepsiyani ajratib ko'rsatish mumkin. Bu konsepsiyalar quyidagilardan iborat:

Genderga ijtimoiy jihatdan bo'lgan yondashuv quyidagilardan iborat bo'ladi: biologik nuqtai nazardan jins muayyan jamiyatda qaror topgan jinsga xos bo'lgan vazifalar va o'g'il hamda qiz bolalarning o'ziga xos xatti-harakatlari, o'zaro hamkorligining ijtimoiy me'yorlari bilan bog'liq bo'lgan turli-tuman ko'rinishlaridir. Ta'kidlash lozimki, gender munosabatlar tahlili mohiyatan jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy, ma'rifiy sohalaridagi jinslararo munosabatlarining aniq manzarasini ifodalaydi.

Gender farqlar bilan bir qatorda gender o'xshashliklarni ham hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Gender o'xshashlik – o'g'il va qiz bolalar orasidagi aqliy-intellektual, madaniy, ma'naviy, ijtimoiy o'xshashlikni ifodalaydi. Qiz va o'g'il bolalar orasidagi o'xshashlik ularning o'zaro hamkorligi jarayonida vujudga keladigan umumiy xususiyatlarning pedagogik-psixologik interiorizatsiyasiga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gender jinsga bog'liq emas, balki ta'lim-tarbiya, ijtimoiy muhit yordamida vujudga keladigan o'xshashliklarga bog'liq.

Gender farqlar shuni ifodalaydiki, unda biologik o'ziga xoslik ijtimoiy-pedagogik mohiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, talabalarni ijtimoiy-pedagogik tasniflash vositasi bo'lib xizmat qiladi. rivojlangan jamiyatlarda anatomik jins genderning asosi sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa. Bugungi kunga qadar tadqiqotchilar jinsiy o'xshashlikka erishishning turli modellarni taklif qilganlar. Shunday konsepsiyalardan biri Sandra Bem tomonidan ishlab chiqilgan. Insonlar yangi axborotni, xususan, o'zlari haqidagi ma'lumotlarni o'zlashtirishda ushbu modellarning kognitiv imkoniyatlaridan bir qadar unumli foydalanish imkoniyatiga egadirlar. xalqning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirish va shaxsiy tajribani kundalik faoliyatda qo'llash maqsadida o'g'il va qiz bolalarning ongini ta'lim jarayonida rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2016.
2. Маратов Т.Ғ. Шахс идентификацияси ижтимоий-психологик феномен сифатида. // Academic research in educational sciences. Volume 2 | Issue 4 | 2021. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723. – P. 848.
3. Stoller Robert J. Sex and gender: on the development of masculinity and femininity. – New York: «Science House», 1968.
4. Курбонова Г., Абдуллаева З. Гендер ёндашув асосида талаба кизларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш назарияси. // Заонавий таълим. / Современное образование, 2014, №6, 39-б.
5. Мадумарова З. Янгиланаётган Ўзбекистонда гендер муаммоларини бартараф этишда ахлоқий қадриятларнинг ўрни. // Ta’lim fidoylari. 2022. May. 263-б.
6. Рубин Г. Обмен женщинами: заметки о «политической экономии» пола. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы; под ред. Е.Здравомысловой, А.Тёмкиной. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2000. – С. 89-139.
7. Hausen Karin. The Polarization of ‘Sex Characters’: An Analysis of the Discourse on the Disimilarity of the Sexes. // Renate Bridenthal and Claudia Koonz (eds.), Women in European History. – Boston: Houghton Mifflin, 1976.
8. Фридан Б. Загадка женственности. – Москва: АСТ, Neoclassic, 2022.
9. Connell R.W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.
10. Mead Margaret. Sex and Temperament in Three Primitive Societies. New York: «William Morrow & Company», 1935.

**TALABALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA
BASKETBOL MASHG'ULOTLARINING SAMARADORLIGI**
Arziev Shinabat Abdiraxmanovich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*
arzievshinabat020@gmail.com
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ БАСКЕТБОЛЬНЫХ ТРЕНИРОВОК В РАЗВИТИИ
ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ**
Арзиев Шынабат Абдирахманович – *доктор философии по педагогическим наукам*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**EFFECTIVENESS OF BASKETBALL TRAINING IN DEVELOPING
PHYSICAL QUALITIES OF STUDENTS**
Arziev Shinabat Abdirakhmanovich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: basketbol, jismoniy sifatlar, tezlik, chidamlilik, koordinatsiya, talaba yoshlar, jismoniy tayyorgarlik, eksperimental tadqiqot, sport pedagogikasi.

Rezyume. Maqolada o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda basketbol bo'yicha mashg'ulotlar samaradorligi eksperimental tarzda o'rganiladi. Natijalar jismoniy tayyorgarlikning sezilarli yaxshilanganligini ko'rsatib, basketbol bo'yicha mashg'ulotlar o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali ta'lim vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

Ключевые слова: баскетбол, физические качества, скорость, выносливость, координация, студенческая молодежь, физическая подготовка, экспериментальное исследование, спортивная педагогика.

Резюме. В статье экспериментально исследуется эффективность баскетбольных тренировок в развитии физической подготовки учащихся. Результаты показывают значительное улучшение физической формы, подтверждая, что баскетбольные тренировки являются эффективным образовательным инструментом для повышения физической подготовки учащихся.

Key words: basketball, physical qualities, speed, endurance, coordination, university students, physical fitness, experimental research, sports pedagogy.

Summary. This article experimentally examines the effectiveness of basketball training in developing students' physical fitness. The results demonstrate significant improvements in physical fitness, confirming that basketball training is an effective educational tool for improving students' physical fitness.

Kirish. Hozirgi kunda yoshlar o'rtasida jismoniy faollik darajasining pasayishi dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar va axborot muhitining kengayishi, o'tirib bajariladigan faoliyatning ko'payishi hamda sport bilan muntazam shug'ullanishning yetarli emasligi yoshlarning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada funksional imkoniyatlarning kamayishi, jismoniy sifatlarning sust rivojlanishi va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasining pasayishi kuzatilmoqda. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali tashkil etish va ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalik davri insonning jismoniy va ruhiy jihatdan faol rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Mazkur davrda shakllangan sog'lom turmush tarzi ko'nikmalari keyingi hayot faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Jismoniy sifatlar – tezlik, chidamlilik va koordinatsiya – harakat faoliyatining asosiy komponentlari bo'lib, ularning rivojlanish darajasi talabalarining nafaqat sport natijalariga, balki kundalik faoliyat samaradorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tezlik qisqa vaqt ichida maksimal harakatni bajarish qobiliyatini, chidamlilik uzoq muddatli yuklamalarga bardosh berishni, koordinatsiya esa murakkab harakatlarni aniqlik va uyg'unlik bilan bajarishni ifodalaydi.

Basketbol yuqori intensivlikdagi va kompleks harakatlarni o'z ichiga oluvchi jamoaviy sport turi sifatida ushbu jismoniy sifatlarni bir vaqtda rivojlantirish imkonini beradi. O'yin jarayonida tezkor yugurish, sakrash, yo'nalish

o'zgartirish va to'p bilan texnik harakatlar bajarilishi talabalarining tezlik va chidamlilik ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, jamoaviy hamkorlik va o'zaro muvofiqlashtirilgan harakatlar koordinatsiyani takomillashtiradi. Basketbol mashg'ulotlarining mazkur xususiyatlari uni jismoniy tarbiya jarayonida samarali pedagogik vosita sifatida qo'llash imkonini beradi.

Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotning maqsadi – basketbol mashg'ulotlarining talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida tezlik, chidamlilik va koordinatsiya ko'rsatkichlarining o'zgarishi eksperimental usulda baholanadi hamda olingan natijalar ilmiy tahlil asosida umumlashtiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishda basketbol mashg'ulotlarining samaradorligini aniqlash maqsadida eksperimental dizayn asosida tashkil etildi. Tadqiqot jarayoni oliy ta'lim muassasasining 1-2-bosqichida tahsil olayotgan 18-20 yoshli 60 nafar talaba ishtirokida amalga oshirildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash usuli yordamida ikki guruhga ajratildi: 30 nafardan iborat tajriba guruhi va 30 nafardan iborat nazorat guruhi. Guruhlar shakllantirilishda ularning dastlabki jismoniy tayyorgarlik darajasi, sog'liq holati va yoshi hisobga olindi hamda boshlang'ich ko'rsatkichlarning o'rtacha darajada tengligi ta'minlandi.

Tadqiqot 12 hafta davomida olib borildi. Tajriba guruhida haftasiga uch marotaba, har biri 90 daqiqadan

iborat basketbol mashg'ulotlari tashkil etildi. Mashg'ulotlar mazmuni jismoniy sifatlarni maqsadli rivojlantirishga yo'naltirildi. Dastur tarkibiga umumiy jismoniy isitish mashqlari, tezlik va intervalli yugurish mashqlari, to'p bilan bajariladigan texnik harakatlar (dribling, uzatish, sakrash), shuningdek jamoaviy o'yin elementlari kiritildi. Mashg'ulot yuklamasi bosqichma-bosqich oshirib borildi, bunda talabalarning funksional imkoniyatlari va individual xususiyatlari inobatga olindi. Nazorat guruhida esa amaldagi jismoniy tarbiya dasturi asosida an'anaviy mashg'ulotlar olib borildi.

Jismoniy sifatlarni baholash tadqiqot boshida va yakunida o'tkazilgan test sinovlari orqali amalga oshirildi. Tezlik ko'rsatkichi 30 metrga yugurish testi yordamida aniqlanib, natijalar soniya hisobida qayd etildi. Chidamlilikni baholash uchun 4x10 metrga shuttle run testi qo'llanildi, bunda harakatni bajarish vaqti sekundlarda o'lchandi. Koordinatsiya darajasi murakkab harakatlarni aniqlik bilan bajarish testlari asosida foiz ko'rsatkichlarida baholandi. O'lchov jarayonida barcha ishtirokchilar uchun bir xil sharoit yaratildi hamda natijalarni qayd etishda standart metodik talablarga rioya qilindi.

Olingan ma'lumotlar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Guruhlar o'rtasidagi farqni aniqlash maqsadida Studentning t-testi qo'llanildi. Statistik ishonchlilik darajasi $p < 0,05$ mezonini asosida baholandi. Shuningdek, foizli o'zgarish ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi va natijalar taqqoslama tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ishtirokchilarning xavfsizligi va sog'lig'i ustuvor ahamiyat kasb etdi, barcha mashg'ulotlar sport zali sharoitida, malakali mutaxassis nazorati ostida o'tkazildi.

Shu tariqa, tadqiqot metodologiyasi eksperimental yondashuv, standart test metodikalari va statistik tahlil usullariga tayangan holda tashkil etildi hamda basketbol mashg'ulotlarining talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini ob'ektiv baholash imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida tajriba va nazorat guruhlarining jismoniy sifat ko'rsatkichlari boshlang'ich va yakuniy bosqichlarda taqqoslandi. Olingan natijalar basketbol mashg'ulotlarining talabalarda tezlik, chidamlilik va koordinatsiya kabi jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatganini aniqladi.

Boshlang'ich o'lchov natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida jismoniy tayyorgarlik darajasi bo'yicha sezilarli farq kuzatilmadi ($p > 0,05$). Bu esa tadqiqotning eksperimental sharoitda to'g'ri tashkil etilganini va guruhlar o'rtasida dastlabki ko'rsatkichlarning tengligini tasdiqlaydi. 12 haftalik mashg'ulotlar yakunida esa tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi.

30 metrga yugurish testi natijalari tezlik ko'rsatkichlarining sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Tajriba guruhida o'rtacha yugurish vaqti 5,2 soniyadan 4,8 soniyaga qisqardi, bu esa taxminan 7-8 foizli ijobiy o'zgarishni tashkil etdi ($p < 0,05$). Nazorat guruhida esa yugurish vaqti 5,3 soniyadan 5,2 soniyaga kamaydi, ammo bu o'zgarish statistik jihatdan ahamiyatli emasligi aniqlandi ($p > 0,05$). Mazkur natijalar basketbol mashg'ulotlari tezkor harakat reaksiyasi va maksimal tezlikni oshirishga xizmat qilganini ko'rsatadi.

Chidamlilik ko'rsatkichlari shuttle run (4x10 m) testi orqali baholandi. Tajriba guruhida o'rtacha natija 12,6

soniyadan 11,4 soniyaga yaxshilandi, bu esa 9-10 foizli o'sishni anglatadi ($p < 0,05$). Nazorat guruhida esa o'zgarish minimal darajada – 12,7 soniyadan 12,5 soniyagacha qayd etildi va statistik jihatdan ishonchli deb topilmadi. Bu natijalar basketbol mashg'ulotlarining yuqori intensivlikdagi yugurish va intervalli yuklamalar orqali talabalarning umumiy chidamliligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Koordinatsiya ko'rsatkichlari murakkab harakatlarni aniqlik bilan bajarish testlari asosida baholandi. Tajriba guruhida koordinatsiya darajasi 68 foizdan 82 foizga oshdi, ya'ni 14 foizli sezilarli o'sish kuzatildi. Nazorat guruhida esa ko'rsatkich 69 foizdan 72 foizgacha yaxshilandi. Koordinatsiyadagi bunday sezilarli farq basketbol mashg'ulotlarida to'p bilan bajariladigan texnik harakatlar va tezkor yo'nalish o'zgarishlari muhim rol o'ynaganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tajriba guruhida jismoniy sifatlarning kompleks rivojlanganini, nazorat guruhida esa o'zgarishlar nisbatan past darajada bo'lganini ko'rsatdi. Statistik tahlil natijalari ($p < 0,05$) basketbol mashg'ulotlarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Olingan ma'lumotlar basketbolni oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tayyorgarlikni oshirish vositasi sifatida qo'llash maqsadga muvofiq ekanini ko'rsatadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari basketbol mashg'ulotlarining talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqladi. Eksperimental guruhda tezlik, chidamlilik va koordinatsiya ko'rsatkichlarining statistik jihatdan ishonchli darajada yaxshilangani ($p < 0,05$) basketbolning kompleks va yuqori intensivlikdagi sport turi sifatidagi pedagogik imkoniyatlarini namoyon etadi. Nazorat guruhida esa o'zgarishlarning minimal darajada kuzatilgani an'anaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jismoniy sifatlarni rivojlantirishda yetarli darajada intensivlikka ega emasligini ko'rsatadi.

Tezlik ko'rsatkichlarining yaxshilanishi basketbol o'yinida tezkor yugurish, keskin yo'nalish o'zgartirish va qisqa masofada maksimal tezlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bilan izohlanadi. Basketbol o'yin jarayonida sportchilar tez-tez tezlikni oshirish va kamaytirish harakatlarini bajaradilar, bu esa asab-mushak tizimining tezkor reaksiyasini kuchaytiradi. Shu jihatdan basketbol mashg'ulotlari tezlik sifatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Chidamlilik ko'rsatkichlarining o'sishi esa intervalli yuklamalar va uzluksiz harakat faoliyati bilan bog'liq. Basketbol o'yinida yuqori intensivlikdagi harakatlar qisqa dam olish oralig'i bilan almashinadi. Bu jarayon yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlarini oshiradi. Tadqiqot natijalari basketbol mashg'ulotlari talabalarning umumiy va maxsus chidamliligini rivojlantirishga xizmat qilganini ko'rsatadi. Bu esa jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sport o'yinlarining ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Koordinatsiya ko'rsatkichlarining sezilarli darajada yaxshilangani basketbolning texnik elementlari bilan bevosita bog'liq. To'pni boshqarish, uzatish, sakrash va tezkor qaror qabul qilish kabi harakatlar markaziy asab tizimi va mushaklar o'rtasidagi uyg'unlikni kuchaytiradi. Basketbol o'yinida ko'p komponentli harakatlarning

bajarilishi koordinatsion qobiliyatlarning kompleks rivojlanishiga olib keladi. Bu natija basketbolni jismoniy sifatlarni birgalikda rivojlantiruvchi universal vosita sifatida tavsiflash imkonini beradi.

Shuningdek, basketbol mashg'ulotlari talabalarda nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham ijobiy o'zgarishlar yuzaga keltirishi mumkin. Jamoaviy o'yin jarayonida o'zaro hamkorlik, mas'uliyat, intizom va liderlik sifatlari shakllanadi. Bu esa talabalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, basketbolni oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Biroq tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Jumladan, ishtirokchilar sonining nisbatan kamligi va tajribaning faqat bitta oliy ta'lim muassasasida o'tkazilgani natijalarni umumlashtirish imkoniyatini ma'lum darajada cheklaydi. Kelgusida tadqiqotni kengroq auditoriya va uzoq muddatli kuzatuv asosida olib borish, shuningdek boshqa

sport turlari bilan qiyosiy tahlil o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Umuman olganda, olingan natijalar basketbol mashg'ulotlari talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda samarali va ilmiy asoslangan pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari basketbol mashg'ulotlari talabalarda tezlik, chidamlilik va koordinatsiya kabi jismoniy sifatlarni samarali rivojlantirishini tasdiqladi. Eksperimental guruhda kuzatilgan sezilarli ijobiy o'zgarishlar basketbolning yuqori intensivlikdagi va kompleks xarakteri bilan izohlanadi. Mazkur sport turi jismoniy sifatlarni birgalikda takomillashtirishga xizmat qilishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari basketbolni oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya dasturlariga tizimli ravishda kiritish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi. Kelgusida tadqiqotni kengroq ishtirokchilar doirasida va uzoq muddatli kuzatuv asosida davom ettirish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi nazariyasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2022.
2. Karimov A.A. Talaba yoshlar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: «O'qituvchi», 2021.
3. Abdullayev Sh.M. Sport o'yinlari nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: «Innovatsiya-Ziyo», 2023.
4. Xudoyberdiyev B.T. Oliy ta'limda jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish yo'llari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
5. Nurmatov D.A. Basketbol mashg'ulotlarining pedagogik asoslari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2024.
6. Платонов В.Н. Современная система спортивной подготовки. – Киев: «Олимпийская литература», 2020.
7. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культурой (обновленное издание). – Москва: «Спорт», 2021.
8. Иванов С.П. Развитие физических качеств у студентов. – Санкт-Петербург: «Питер», 2022.
9. Ахметов К.К. Методика тренировки в спортивных играх. – Алматы: «КазСпортПресс», 2023.
10. Сидоров А.Н. Педагогика спорта в системе высшего образования. – Минск: «БГУ Пресс», 2021.

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA RIVOYA MATN YARATISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Baynazarova Jamilya Jolmurzaevna – assistent o'qituvchi

jamilabaynazarova6@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКА СОЗДАНИЯ УСТНОГО ТЕКСТА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Байназарова Жамиля Жолмурзаевна – ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLINGUISTIC FOUNDATIONS OF FORMING NARRATIVE TEXT CREATION SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Baynazarova Jamilya Jolmurzaevna – assistant teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: matn, nutq, hikoya, rivoya, tadqiqot, rivojlanish, paydo bo'lish, tur, uslub.

Rezyume. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish usullari, o'quvchilarda rivoya matn yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda mazkur jarayonning pedagogik va psixolingvistik jihatlariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, buyuk olimlarning fikrlari asosida, rivoya matn yaratishda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: текст, речь, рассказ, повествование, исследование, развитие, возникновение, тип, стиль.

Резюме. В данной статье рассматриваются методы развития языковых навыков у учащихся начальных классов, уделяется внимание педагогическим и психолингвистическим аспектам этого процесса в развитии навыков написания рассказов у учащихся. Опираясь на мнения известных ученых, даются рекомендации по развитию языковых навыков при написании рассказов.

Key words: text, speech, story, narrative, research, development, emergence, type, style.

Summary. The article focuses on methods for developing speech competencies of primary school students, the pedagogical and psycholinguistic aspects of this process in developing students' narrative writing skills. Also, based on the ideas of great scientists, recommendations are given for the formation and development of speech competencies in creating narrative texts.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalari ustida ishlash ona tili ta'limining asosiy mazmunini tashkil etadi. Chunki ular shaxsning har tomonlama kamol topishi, jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi, o'zining shaxsiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun fundamental asos vazifasini o'taydi. O'quvchining nutqi ustida ishlash esa yetarlicha murakkab jarayon bo'lib, uning talab darajasida bo'lishi o'quv dasturlari, ta'lim vositalari, metodlari, o'qituvchining kasbiy mahorati hamda o'ziga xos yondashuviga ko'p jihatdan bog'liq. Xususan, rivoya matn yozish ko'nikmasini shakllantirishda, eng avvalo, ushbu jarayonning pedagogik va psixolingvistik asoslariga tayanish juda muhim.

Ta'limning har qaysi bosqichida matnning istalgan turini yozishga o'rgatish ustida ishlanar ekan, bu jarayonda matnning o'ziga xos tili va uslubi, didaktik tamoyillar, o'quvchining yosh xususiyatlari hamda mavjud yondashuvlardan xabardor bo'lishning ahamiyati yuqori.

Adabiyotlar tahlili. Eng avvalo, rivoya matn ta'rif, unga xos bo'lgan tamoyillar xususida so'z yuritish maqsadga muvofiq. Mavjud manbalarda rivoya matnga berilgan ta'riflar turlicha bo'lib, ular har bir muallifning o'ziga xos yondashuvdan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan. Aksariyat hollarda ushbu matn turi hikoya rivoya matnga xos jihatlarni uchratish mumkin. Jumladan, A.Zunnunov "Hikoya shaxslar ishtirokida ifoda etilgan kichik voqea haqidagi rivoyatir" [1] deb hisoblagan bo'lsa, S.Dolimov qahramonning turmushidagi voqealar va uning ichki kechinmalari haqidagi hikoyani rivoya matn deb ta'riflagan [2].

G.Rahimova esa "Adabiy asarda voqelikni izchillik bilan so'zlab berish, bayon etish rivoya deyiladi" [3] mazmunidagi fikrni bildirgan.

"Voqea yoki bir-biri bilan uzviy bog'langan hodisa haqidagi hikoya rivoya deb ataladi" deya ta'rif beradi S.Ismatov [4].

Yuqoridagi ta'riflardan anglash mumkinki, A.Zunnunov hikoyaning rivoya usulida hosil bo'lishiga, ya'ni "so'zlab berish, aytib berish" ma'nosiga e'tibor qaratgan. Biz esa ilmiy izlanishlarimiz davomida rivoya matn yaratish jarayoni orqali nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishni maqsad qilganmiz. Bu esa rivoya matnigagina xos bo'lgan jihatlarni inobatga olishni taqozo etadi.

Muhokama. Ona tili ta'limida yozma nutqqa doir ko'nikmalarni rivojlantirish, nazorat qilish maqsadida foydalaniladigan ta'lim vositasidir. Topshiriq sharti, yozma ishning asosiy mazmunini yaratishda hikoya qilish usuliga tayanilsa-da, o'quvchidan oxir oqibatda adabiyotning alohida janri bo'lgan hikoyani yaratish talab etilmaydi.

Metodik adabiyotlarda rivoya insholarda biror muddatda bo'lib o'tadigan u yoki bu hodisa haqida so'zlanishi ta'kidlanib, ularning umumiy sxemasi quyidagi tarzda bo'lishi aytilgan:

- 1) hodisaning boshlanishi;
- 2) hodisaning rivojlanishi;
- 3) hodisaning nihoyasi [5:80].

Bundan tashqari, rivoya-insho badiiy asar janri bo'lmish hikoyadan farqlanib, unda publitsistika janrlaridan biri bo'lgan ocherkka xos xususiyatlar ustunlik qiladi. Ocherkda publitsistik mulohazalarga urg'u qaratilsa, hikoyada bunday mulohazalar obrazlar vositasida bayon etilishi haqidagi fikrlar ham mavjud bo'lib, ular rivoya matnning aynan badiiy uslubda yaratilishi bilan bog'liq talabning ustuvorligini inkor etadi.

A.Dadajonov monologik nutq tiplari haqida gapirar ekan, nutqni uchta asosiy turga ajratadi: tasvir, rivoya va

muhokama yuritish. Tadqiqotchi o'z maqolasida rivoyaga quyidagicha ta'rif beradi: "Rivoya bu – o'z vaqtida sodir bo'lgan voqea, harakat, hodisa haqida hikoya, xabardir" [6:36]. Shuningdek, bunday tipdagi matnlarda odatda harakatning joyi va vaqti, sodir bo'layotgan voqealarning xronologik ketma-ketligi aniq bo'lishi lozimligi, o'tgan zamonda mukammal fe'llarni ishlatish bilan tasniflanishi haqida fikr bildirilgan.

Q.Karbayeva ilmiy mehnatida o'quvchilarning bog'lanishli nutq malakalarini oshirishda eng muhim didaktik vosita hisoblangan inshoning ahamiyati haqida bir qancha fikrlar bildirib, rivoya-insho uning janriga ko'ra turi sifatida tasniflaydi [7:16].

Keltirilgan ma'lumotlar asosida rivoya matn va hikoya matnining o'zaro farqli jihatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Xususi-yatlar	Hikoya matni	Rivoya matn
Qamrov doirasi	Tor tushuncha, badiiy asar janri sanaladi.	Keng tushuncha, har qanday voqealar ketma-ketligini bayon qiluv-chi matn. Badiiy, ilmiy, ommabop bo'lishi mumkin.
Asosiy maqsad	o'quvchini qiziqitirish, zavqlantirish, his tuyg'ularni uyg'otish, ma'lum bir axloqiy yoki hayotiy saboq berish	Voqealarni izchil bayon qilish, ma'lumot berish, tushuntirish yoki ta'sir etish
Tuzilishi	Ko'pincha odatdagi syujetga ega: kirish, rivojlanish, kulminatsiya, yechim, xotima. Markazda qahramonlar va ular bilan bog'liq voqealar rivoji bo'ladi.	Voqealar ketma-ketligi muhim. Syujet murakkabligi va qahramonlarga e'tibor har xil bo'lishi mumkin. Ba'zi o'rinlarda shaxsiy kechinmalarining ifodalanishiga ham yo'l qo'yiladi.
Mazmuni	Ko'pincha to'qima, badiiy vositalarga boy. Voqealarning boshlanish va tugash nuqtalari bor bo'lib, ular, odatda, bir butun g'oya atrofida birlashadi.	Voqealar haqiqiy yoki to'qima bo'lishi mumkin. Faktlar, ma'lumotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiq. Shaxsiy tajribalar, xotiralar, tarixiy voqealar haqida so'z boradi.
Til xususiyati	Ko'proq badiiy uslub, obrazli ifodalar, his tuyg'ularni aks ettiruvchi so'zlar, ta'sirchanlik. Ustunlik qiladi.	Uslub kontekstga qarab o'zgaradi (badiiy, ilmiy ommabop, publitsistik). Aniq, tushunarli, izchil bayon.
Didaktik maqsad	Ijodiy fikrlashni, tasavvurni, badiiy uslubni shakllantirish, hissiyotlarni ifodalash.	Fikrni izchil va mantiqiy bayon etish, savodxonlikni, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish.

Natijalar. Demak, rivoya matn keng tushuncha bo'lib, voqealar ketma-ketligini bayon etuvchi har qanday matnni o'z ichiga oladi. Hikoya matn esa – rivoya matnning badiiy, to'qima syujetli va ma'lum bir g'oyani yetkazishga

qaratilgan kichik bir turidir. Ya'ni, har bir hikoya matn rivoya matn bo'la oladi, ammo har qanday rivoya matn hikoya matn emas. Masalan, yangiliklar reportaji rivoya matn, lekin u hikoya matn emas.

Shu kungacha umumta'lim maktablarida o'quvchilarni rivoya matn yaratishga o'rgatishda qanday pedagogik tamoyillariga asoslanish masalasi bir qancha tadqiqotlarning obyektiga aylangan. Eng avvalo, matn yaratish ko'nikmasi xususida so'z borar ekan, aksariyat manbalarda u o'quvchining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda foydalaniladigan eng faol metodik usul sifatida tilga olinadi. Rivoya matn ham umumiy ma'noda aytganimizda, ayni shu nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qilar ekan, uni yaratishning pedagogik tamoyillari har qanday matn turini yaratishning umumiy tamoyillari asosida ishlab chiqiladi, desak adashmaymiz. Ya'ni ushbu jarayonning umumiyliklari quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. Tushunilganlik, fahmlanganlik.
2. Maqsadga yo'naltirilganlik, asoslanganlik.
3. Nutq vaziyati talablariga muvofiqlik.
4. Bog'langanlik, muntazamlilik va izchillik.

O'rganishlarimiz asosida aytishimiz mumkinki, nazariy va metodik adabiyotlarda rivoya matn matnning alohida turi sifatida tilga olingan ekan, demak, manbalarda pedagogik nuqtayi nazardan uni yaratish bilan bog'liq turli yondashuv va tavsiyalar ham yetarlicha ishlab chiqilgan.

Mazkur moqalamizda rivoya matn yaratish jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan malakalar xususiy va umumiy nutqiy malakalar kabi 2 turga ajratiladi. Bunda xususiy nutqiy malakalar aynan rivoya matnning o'ziga xos jihatlariga oid bo'lib, rivoya qilishning til bilan bog'liq tomonlari (zamon ifodasi, to'liqsiz fe'llarning qo'llanishi, shaxs-son shakli va b.) inobatga olinadi. Umumiy nutqiy malakalar esa matnning mazmunini shakllantirishga doir: mazmunni ochib berish, asosiy fikrni ifoda etish va xulosa chiqarish kabilarni yoza olishdan iboratdir. Rivoya matnni boshqa matn turlaridan farqlash, dars jarayonida ayni shu sifatlariga o'quvchining e'tiborini qaratish maqsadli harakatni amalga oshirish uchun juda zarur hisoblanadi. Mazkur jarayonda o'quvchilarga matn turlarini o'zaro taqqoslash va farqlash bilan bog'liq topshiriqlarni bajartirish ham samarali usullardan biridir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish o'quvchining har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Xususan, matn yaratish pedagogik va psixologik jihatdan:

og'zaki va yozma nutqiy ko'nikmalar va lug'at boyligini oshirish, nutqning izchilligi, mantiqiylik va ifodaliligini yaxshilashga;

tasavvur va fantaziyani rivojlantirish, noodatiy va original g'oyalarni yaratishga undash, badiiy didni shakllantirishga;

voqealar ketma-ketligini qurishni o'rganish, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish, syujet chiziqlarini rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishga;

o'quv jarayoniga qiziqishni oshirish, bilimlarni amaliy qo'llash, mustaqil ishlashga bo'lgan ishtiyoqni paydo qilishga;

fikrlarni erkin bayon etish, shu orqali o'ziga ishonchni oshirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga;

fikr-mulohazalarni ongli ravishda shakllantirish va ularni nutqda to'g'ri ifodalash qobiliyatini rivojlantirishga, ma'lumotni qayta ishlash va tizimlashtirish ko'nikmalarini oshiradi.

Adabiyotlar

1. Zunnunov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1976.
2. Dolimov S. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1978.
3. Rahimova G. Ona tilini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1980.
4. Ismatov S. O‘rta maktabning yuqori sinflarida insho. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1973.
5. Жўраев М. IV-VII синфларда ўқувчилар иншосининг турлари. // Ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш методикасини такомиллаштириш масалалари. – Тошкент: УзПФТИ, 1983. 80-б.
6. Dadajonov A. Monologik nutq tiplari. // International scientific journal «Modern science and research». Volume 2/ ISSUE 6 / UIF: 8.2/ Modernscience.uz. 2023.
7. Karbayeva Q.T. Maktab adabiy ta’limida insho yozdirish, uni tekshirish va baholashning ilmiy-metodik asoslari. // Cientific progress. Volume 2. ISSUE 1. 2021. ISSN: 2181-1601.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Бекманова Жамиля Абдуллаевна – доктор философии по педагогическим наукам, доцент
abdullaevnazamila90@gmail.com

Жаббарберген Шынберген Ембергенович – стажёр преподаватель
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЭШИТИШ ҚОБИЛИЯТИ БУЗИЛГАН БОЛАЛАРНИ МЕХНАТГА ҰРГАТИШ ТИЗИМИДАГИ ҰРНИ

Бекманова Жамиля Абдуллаевна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Жаббарберген Шинберген Ембергенович – стажёр ўқитувчи

Ажинийёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF LABOR EDUCATION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS

Bekmanova Jamilya Abdullayevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Jabbarbergenov Shinbergen Embergenovich – trainee teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: рақамли технологиялар, меҳнат таълими, эшитишида нуқсони бўлган болалар, махсус таълим, адаптив технологиялар, ахборот-коммуникация технологиялари, инклюзив таълим, касбий тайёргарлик, мультимедия ўқув воситалари.

Резюме. Ушбу мақолада эшитишида нуқсони бўлган болаларни меҳнат таълими тизимида рақамли технологияларни қўллаш имкониятлари ва истиқболлари кўриб чиқилади. Таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологиялари, мультимедия воситалари ҳамда махсус дастурий таъминотдан фойдаланишнинг замонавий ёндашувлари таҳлил қилинади. Айниқса, рақамли воситаларни сенсор нуқсонлари бўлган болаларнинг махсус таълим эҳтиёжларига мослаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Меҳнат таълимига рақамли технологияларни жорий этиш бўйича амалий тавсиялар келтирилган бўлиб, улар эшитишида нуқсони бўлган ўқувчиларда касбий компетенцияларни шакллантириш ва ижтимоий мослашув самарадорлигини оширишга қаратилган.

Ключевые слова: цифровые технологии, трудовое обучение, дети с нарушениями слуха, специальное образование, адаптивные технологии, информационно-коммуникационные технологии, инклюзивное образование, профессиональная подготовка, мультимедийные средства обучения.

Резюме. В статье рассматриваются возможности и перспективы применения цифровых технологий в системе трудового обучения детей с нарушениями слуха. Проанализированы современные подходы к использованию информационно-коммуникационных технологий, мультимедийных средств и специализированного программного обеспечения в образовательном процессе. Особое внимание уделяется адаптации цифровых инструментов к особым образовательным потребностям детей с сенсорными нарушениями. Представлены практические рекомендации по внедрению цифровых технологий в трудовое обучение, направленные на повышение эффективности формирования профессиональных компетенций и социальной адаптации обучающихся с нарушениями слуха.

Key words: digital technologies, labor education, children with hearing impairments, special education, adaptive technologies, information and communication technologies, inclusive education, professional training, multimedia learning tools.

Summary. The article examines the possibilities and prospects of using digital technologies in the system of labor education for children with hearing impairments. Modern approaches to the use of information and communication technologies, multimedia tools, and specialized software in the educational process are analyzed. Special attention is paid to adapting digital tools to the specific educational needs of children with sensory impairments. Practical recommendations are presented for implementing digital technologies in labor education, aimed at increasing the effectiveness of professional competence formation and the social adaptation of students with hearing impairments.

Введение. Современная система образования детей с ограниченными возможностями здоровья претерпевает глубокие трансформации, связанные с активным внедрением цифровых технологий в педагогическую практику. Цифровизация образовательной среды стала закономерным этапом развития педагогики, ориентированной на индивидуальные образовательные потребности обучающихся. Особенно значимым этот процесс становится в сфере обучения детей с нарушениями слуха, где информационно-коммуникационные технологии открывают новые горизонты для

реализации принципов доступности, равенства и инклюзивности [1].

В условиях стремительного развития технологий особую актуальность приобретает вопрос использования цифровых инструментов в трудовом обучении детей с нарушениями слуха. Трудовое воспитание является одним из важнейших направлений коррекционно-педагогической работы, обеспечивающим формирование профессиональных компетенций, развитие самостоятельности, ответственности и готовности к социальной интеграции. Для детей с нарушениями слуха трудовая

деятельность становится не только способом самореализации, но и средством коммуникации и включения в общественно полезные формы взаимодействия.

Однако традиционные методы трудового обучения, основанные преимущественно на вербальных объяснениях и звуковом сопровождении, оказываются малодейственными в работе с данной категорией учащихся. Ограниченные возможности слухового восприятия препятствуют полноценному усвоению теоретических инструкций, снижая мотивацию и темп обучения. В этих условиях цифровые технологии предоставляют педагогам уникальный инструмент, позволяющий компенсировать недостаток слуховой информации посредством визуализации, интерактивности и индивидуализации учебного процесса. Таким образом, необходимость внедрения цифровых средств в трудовое обучение детей с нарушениями слуха определяется современными требованиями к качеству и доступности образования, а также задачами профессиональной адаптации данной категории обучающихся.

Анализ литературы. Изучение научных источников показывает, что проблема внедрения цифровых технологий в систему специального образования получила широкое освещение в педагогической литературе. Теоретические основы применения технологий в коррекционной педагогике заложены в трудах Л.С.Выготского, В.И.Лубовского, С.Д.Забрамной, Е.А.Стребелевой и других исследователей, которые подчеркивали важность опоры на наглядно-действенный опыт ребенка и необходимость создания образовательной среды, способствующей развитию компенсаторных механизмов. Современные ученые (А.А.Хуторской, Т.В.Ладыженская, Н.В.Кулагина и др.) отмечают, что цифровизация образовательного процесса способствует активизации познавательной деятельности, расширяет границы взаимодействия и обеспечивает вариативность подачи учебного материала.

Особое внимание вопросам использования цифровых технологий в обучении детей с нарушениями слуха уделяется в исследованиях отечественных сурдопедагогов – О.В.Кукушкиной, И.А.Грошенко, Л.П.Назаровой. Они рассматривают цифровые инструменты не только как средство визуальной поддержки, но и как фактор развития когнитивных, эмоционально-волевых и коммуникативных качеств учащихся. Зарубежные исследователи (P.Mitchell, M.Marschark, J.Luckner и др.) подтверждают, что использование мультимедийных и интерактивных программ способствует более глубокому усвоению учебного материала, развивает зрительное восприятие и формирует устойчивую учебную мотивацию у детей с нарушениями слуха.

В современных условиях цифровые технологии становятся основой модернизации трудового обучения. Они позволяют перейти от репродуктивных форм к творческим, исследовательским и практико-ориентированным видам деятельности. В работах последних лет подчеркивается, что цифровые ресурсы делают процесс обучения более гибким, доступным и адаптированным к индивидуальным возможностям

учащихся. Однако, несмотря на очевидные преимущества, проблема методического обеспечения цифрового обучения и его адаптации к специфике трудовой подготовки детей с нарушениями слуха остается недостаточно разработанной, что определяет необходимость дальнейшего теоретического и экспериментального анализа.

Методология исследования. Целью проведенного исследования стало выявление педагогических возможностей и условий эффективного применения цифровых технологий в трудовом обучении детей с нарушениями слуха. Исследование строилось на основе системного, деятельностного и личностно-ориентированного подходов, предполагающих активное включение учащихся в учебно-практическую деятельность и использование визуально-интерактивных средств для формирования профессиональных навыков.

В исследовании приняли участие учащиеся школ-интернатов для детей с нарушениями слуха, а также педагоги-дефектологи и учителя трудового обучения. Работа проводилась в несколько этапов. На первом этапе осуществлялся анализ исходного уровня трудовых навыков, мотивации и особенностей восприятия учащихся. Второй этап включал внедрение цифровых образовательных ресурсов – мультимедийных видеороликов, визуальных инструкций, интерактивных упражнений и виртуальных симуляторов трудовых операций. На завершающем этапе проводилась оценка эффективности использования цифровых технологий по результатам наблюдения, анализа выполненных заданий и анкетирования педагогов и учащихся.

Методологическая основа исследования опиралась на принципы доступности, наглядности, активности, индивидуализации и коррекционной направленности обучения. Применение цифровых технологий рассматривалось как средство компенсации нарушенных функций и стимуляции познавательной активности, что позволило создать благоприятные условия для формирования трудовых компетенций у детей с нарушениями слуха.

Анализ результатов. Результаты исследования подтвердили, что использование цифровых технологий в трудовом обучении оказывает значительное влияние на эффективность усвоения учебного материала, развитие мотивации и повышение уровня самостоятельности учащихся. После внедрения мультимедийных программ и интерактивных заданий наблюдалось заметное улучшение качества выполнения практических работ. Учащиеся стали точнее и увереннее выполнять трудовые операции, проявлять инициативу и интерес к процессу обучения.

Визуальные инструкции и пошаговые видеодемонстрации позволили детям лучше понимать последовательность действий, что существенно снизило количество ошибок и повысило продуктивность. Учителя отмечали, что необходимость в постоянных устных пояснениях сократилась, а процесс объяснения материала стал более наглядным и понятным. Положительная динамика наблюдалась и в коммуникативной сфере: учащиеся активнее взаимодействовали между собой в ходе коллективных

заданий, что свидетельствует о формировании коммуникативных и социальных навыков.

В ходе педагогического наблюдения было установлено, что цифровые технологии не только способствуют формированию трудовых умений, но и оказывают положительное воздействие на личностное развитие детей. Повышается уверенность в собственных силах, формируется чувство ответственности и стремление к самостоятельным действиям. Педагоги отмечали, что использование цифровых средств делает учебный процесс более эмоционально насыщенным, способствует формированию позитивного отношения к труду и укреплению учебной мотивации.

Выводы и рекомендации. Проведённое исследование позволяет сделать вывод о высокой эффективности использования цифровых технологий в трудовом обучении детей с нарушениями слуха [2]. Цифровые средства не только обеспечивают компенсацию недостатков слухового восприятия, но и становятся инструментом развития личности обучающегося, формируя у него практические и социально значимые навыки.

Применение мультимедийных и интерактивных ресурсов способствует более глубокому усвоению учебного материала, повышает наглядность обучения и активизирует познавательную деятельность. Визуальная и практическая направленность цифровых

материалов обеспечивает лучшую адаптацию содержания к индивидуальным возможностям учащихся, а интерактивный характер работы повышает мотивацию и самостоятельность. Внедрение таких технологий способствует также повышению профессиональной компетентности педагогов, которые получают возможность более гибко организовывать образовательный процесс.

Рекомендуется расширить использование цифровых ресурсов при обучении трудовым навыкам детей с нарушениями слуха, включая разработку авторских мультимедийных курсов, визуальных симуляторов и адаптированных учебных платформ [3]. Необходимо систематически повышать квалификацию педагогов в области ИКТ-компетенций и создавать методические материалы, ориентированные на использование цифровых инструментов в коррекционно-развивающем обучении.

Таким образом, цифровые технологии в трудовом обучении выступают не только средством передачи знаний, но и важным фактором социализации, саморазвития и успешной интеграции детей с нарушениями слуха в современное общество. Их дальнейшее внедрение и научное обоснование открывают перспективы для формирования новой модели специального образования, соответствующей требованиям цифровой эпохи.

Литература

1. Шматко Н.Д., Красильникова О.А. Дети с нарушением слуха: учебное пособие для общеобразовательных организаций. – Москва: «Просвещение», 2019.
2. Марейченко М.А., Инишева О.В., Семакина А.А. «Информационные технологии в обучении детей с нарушениями слуха». // Молодой ученый. 2024. №2(501). – С. 344-346.
3. Найманова Н.А., Жакипбекова С.С. «Применение цифровых технологий в обучении младших школьников с особыми образовательными потребностями». Известия. Серия: Педагогические науки. 2024, Т.72 №1.

TAYM-MENEJMENT VA TA'LIM SAMARADORLIGI: VAQTNI BOSHQARISH KOMPETENTSIYASI**Bekniyazov Bayram Saparbaevich** – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*b.s.bekniyazov@gmail.com*Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni qayta tayorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali***ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ:
КОМПЕТЕНТНОСТЬ В УПРАВЛЕНИИ ВРЕМЕНЕМ****Бекниязов Байрам Сапарбаевич** – *доктор философии по педагогическим наукам, доцент**Нукусский филиал Института переподготовки и повышения квалификации специалистов
физической культуры и спорта***TIME MANAGEMENT AND EDUCATION EFFICIENCY: TIME MANAGEMENT COMPETENCE****Bekniyazov Bayram Saparbaevich** – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor**Nukus branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Education and Sports*

Tayanch so'zlar: ta'lim tashkilotlari, rahbarning ish vaqti, boshqaruv faoliyati, taym-menejment texnologiyasi, rejalashtirish.

Rezyume. Mazkur maqolada umumta'lim maktab rahbarlari boshqaruv faoliyatida taym menejment ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari ilmiy adabiyotlar asosida har tomonlama tahlil qilinadi. Ta'lim muassasalari rahbarlarida taym-menejment kompetentsiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Ключевые слова: образовательные организации, рабочее время руководителя, управленческая деятельность, технология тайм-менеджмента, планирование.

Резюме. В данной статье на основе научной литературы всесторонне анализируются научно-теоретические основы формирования навыков тайм-менеджмента в управленческой деятельности руководителей общеобразовательных школ. В статье освещаются вопросы развития навыков тайм-менеджмента у руководителей образовательных учреждений.

Key words: educational organizations, manager's working hours, management activities, time management technology, planning.

Summary. This article, based on scientific literature, comprehensively analyzes the scientific and theoretical foundations for developing time management skills in the management activities of general education school principals. The article covers the development of time management skills among heads of educational institutions.

Kirish. Uzluksiz ta'limning poydevori hisoblangan umumiy o'rta ta'limni rivojlantirish, jamiyat va shaxs ehtiyojlarini to'laqonli qondirish hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilariga zaruriy va etarli sharoitlarni yaratish mazkur sohaning rahbar va pedagogik xodimlaridan taym menejment ko'nikmasiga ega bo'lishni shiddat bilan o'zgarayotgan davrning o'zi taqoza qilmoqda. Ayniqsa, zamonaviy ta'lim tashkiloti rahbariga uning oliy ma'lumoti, komp'yuter va internet saytlaridan foydalana olishi, keng qamrovli bilimiyu vaqtini unumli boshqarishi etarli emas. Bularga qo'shimcha ravishda rahbar xodim teran fikrli, aqlli bo'lishi va qimmatli vaqtini tejay bilishi zarur. Shu o'rinda eslatmoq kerakki, har bir qabul qilingan noto'g'ri qaror vaqt kushandasidir. Umumta'lim maktab rahbarlari boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda taym-menejment texnologiyasining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash bugingi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Maktab rahbarlarida taym menejment ko'nikmasini shakllantirish muammosini ilmiy tahlil qilishdan avval vaqt kompetentsiyasini falsafiy va psixologik-pedagogik kategoriya sifatidagi xususiyatlarini ko'rib chiqish zarur. Vaqt kompetentsiyasi - psixologik vaqtning o'lchashning asosiy birligi bo'lib, u inson tajribasini o'tmish, hozirgi va kelajak vaqt bo'laklariga taqsimlaydigan kognitiv jarayonlarga asoslanadi [3]. Vaqt kompetentsiyasi tamoyillarining falsafiy maqomi masalasi materiyaning o'z-o'zidan harakatlanishi va o'z-o'zidan rivojlanishi nazariyasi bilan chambarchas bog'liq. Vaqt kompetentsiyasi tushunchasi materiya rivojlanishining ichki manbalari

haqidagi falsafiy ta'limotga asoslanadi, bu esa tashqi qonuniyatlarga mos keladigan ichki ziddiyatlarning ustun rolini ko'rsatish imkonini beradi. Vaqt kompetentsiyasi deganda shaxsning sifatlariga asoslangan ko'nikmalari tushuniladi.

Tadqiqot muammolari bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, vaqt kompetentsiyasi shaxsning psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u «Men» konsepsiyasida to'plangan bo'lib, u shaxsning bilimlari, tasavvurlari va ichki kechinmalarining barqaror tizimi sifatida qaraladi, ularda o'zining ma'naviy «Men», ruhiy «Men», ijtimoiy «Men» va jismoniy «Men»ga kiradigan barcha narsaga hissiy-yakka munosabat aks ettiriladi.

L.Ribalko haqli ravishda ta'kidlaganidek, vaqt kompetentsiyasi insonning motivatsiyalangan havaskorligi sifatida o'z salohiyatini ongli ravishda aniqlash, ochish, amalga oshirish, samarali «Men» konsepsiyasini shakllantirish, o'quv-bilish faoliyati jarayonida to'siqlarni bartaraf etish va qiyinchiliklarni yengishga qaratilgan. Vaqt kompetentsiyasi shaxsiy tezaurusi tushunchalarining reflektiv-tuzatuvchi guruhining tarkibiy qismlari: o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tartibga solish.

F.Zimbardo konsepsiyasiga ko'ra, shaxsning vaqt kompetentsiyasi bir nechta vaqt bilan bog'liq ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi: ijobiy o'tmish; gedonistik hozirgi kun; salbiy o'tmish; fatalistik hozirgi kun va kelajak. F.Zimbardo va J.Boyd tadqiqotlarida «inson shaxsan ega bo'lgan yoki atrofdegilar bilan baham ko'radigan vaqt kompetentsiyasi uning tabiatiga chuqur ta'sir ko'rsatishi

isbotlangan. Bunda vaqtga nisbatan ustanovkalar juda kamdan kam anglanadi [5].

Vaqt kompetensiyasi S.I.Kalinin tomonidan o'z shaxsiy vaqtini boshqa odamlar, o'z ishi, tashkilotdagi ish vaqti bilan bog'lash, muvofiqlashtirish qobiliyati sifatida ta'riflangan. Vaqt kompetentligini shaxsiy maqsadlarni anglash va tartibga solish; o'z vaqtini muntazam ravishda samarali rejalashtirish; vaqtga resurs sifatida qarash; ishni samaraliroq qilish yo'llarini izlash, «energetik o'z-o'zini boshqarish» - mehnat va dam olish nisbati; qat'iy iroda kabi omillar orqali ko'rib chiqishni taklif qiladi [3].

«Baqt kompetentligi» tushunchasini ta'riflashga oid turli yondashuvlar mavjud bo'lib, L.P.Enkova V.I.Denderinaning g'oyalarini tahlil qiladi, uning fikricha, vaqt kompetentligi ta'lim rahbari boshqaruv qobiliyatining tarkibiy qismidir. V.I.Denderinaning so'zlariga ko'ra, rahbarning vaqt kompetensiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: muammoni ma'lum vaqt doirasida bartaraf etish qobiliyati, maqsadlarga erishishda haqiqiy vaqtni belgilash; vaqt bo'yicha o'zaro ta'sirni optimal qurish qobiliyatidir. Amerikalik olim Piter Druker o'zining «Samarali menejer» asarida menedjerning asosiy xususiyati samaradorlik ekanligini, samaradorlikni oshirishning birinchi yo'li esa vaqtni boshqarish ekanligini ta'kidlagan [2].

Materiallar. Kasbiy kompetentlikda vaqt kompetentligi alohida o'rin tutadi, chunki kasbiy faoliyat jarayonini oqilona tashkil etish, uni vaqt makonida amalga oshirish va samaradorligi unga bog'liq. Maktab rahbarida optimal vaqt kompetensiyasini shakllantirish boshqaruv faoliyati va karyerasini qurishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki vaqt istiqboli kelajak haqidagi tasavvurlar, u haqda o'ylash va o'z hayotini rejalashtirish to'plami sifatida kuchli motivatsion ta'sir ko'rsatishga, inson xulq-atvorini faollashtirishga va tartibga solishga qodir. Pedagogik jamoa qanday vositalar va usullar yordamida vaqtni samarali boshqara olishga layoqatli mutaxassisni emas, balki mehnat bozorining o'zgaruvchanligi, mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga moslashgan shaxsni tarbiyalashga intiladi.

Psixologik-pedagogik ilmiy manbalarni o'rganish vaqt kompetensiyaning mohiyatini aniqlashda to'rtta asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatish imkonini beradi: shaxsiy, faoliyatli, integral (shaxsiy-faoliyatli) va texnik. S.Kulnevich shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganar ekan, vaqt kompetensiyasini rivojlanishning majburiy sharti sifatida tizimga tashqaridan kiritilishi mumkin emasligini ta'kidladi. Bunday yondashuvning o'ziga xos xususiyati ta'lim jarayoni ishtirokchilarining ichki resurslarni – ongning shaxsiy tuzilmalarini anglashidir: tanqidiylik, motivatsiya, refleksiya, kollizionlik, bilvosita avtonomlik va boshqalar.

Mustaqillik shaxsning irodaviy xususiyati sifatida o'z faoliyatini tizimlashtirish, rejalashtirish, tartibga solish va tashqaridan doimiy boshqaruv va amaliy yordamsiz faol amalga oshirish qobiliyatida namoyon bo'ladi va olingan bilimlar, ko'nikmalar va aniq vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatining asosi sifatida xotiraning tayyorligi orqali erishiladi. Mustaqillik mezonlari: tashabbuskorlik, tanqidiylik, o'z-o'zini adekvat baholash, o'z faoliyati va xulq-atvori uchun o'z mas'uliyatini his qilish.

Vaqt taqsimotiga nisbatan qator olimlarning munosabatlari, yondashuvlari mavjud. Shulardan eng ko'p tarqalgani Bifrito Faritto yondashuvi hisoblanadi.

Bifrito Faritto taqsimotida vaqtga va bajarilayotgan ishga nisbatan vazifalar to'rtta qismga ajratiladi.

1. Ahamiyatli va tezda bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar. Bunda kundalik ish jarayonida yuzaga keladigan muammolar bo'lib, ular tezda hal etilishi lozim. Bu masalalar tezda hal etilmasa maktabning o'quv va tarbiya jarayonida salbiy oqibatlar yuzaga kelishi va yangi muammolar vujudga kelishi mumkin.

2. Ahamiyatli va tezda bajarilishi shart bo'lmagan vazifalar. Ta'lim muassasining istiqboldagi rejalarini belgilash. Strategik rejalashtirish. Maktabning 5-10 va hato 15 yildan keyingi holati va bunga hozirgi kunda qanday qilib tayyorlanish kerak. Ya'ni bugungi davr talabiga javob beradigan raqobatbardosh sifatli ta'lim berishdir.

3. Ahamiyatsiz, lekin darhol hal etiladigan vazifalar. Xat jo'natish, telefonga javob berish, faks qabul qilib olish va h.k.

4. Ahamiyatsiz va bajarilishi lozim bo'lmagan vazifalar. Gaplashib o'tirish, chekish, ish paytida turli o'yinlarga vaqt ajratish [2:32].

Sotsiologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra menejerning ish vaqti taqsimoti quyidagi tartibga to'g'ri kelar ekan:

Ishdagi odatiy va kunda qaytarilib turadigan muammolarni echishga 80% vaqt ketadi va sarflangan vaqt 20% muvaffiqiyatni keltiradi.	Muhim va strategik muammolarni hal etishga 20% vaqt ketadi va lekin bu mehnat evaziga ta'lim tashkiloti 80% muvaffiqiyatga erishiladi.

Muhokama. «Taym-menejment» texnologiyasi o'z mohiyatiga ko'ra chuqur pedagogik xususiyatga ega, chunki u:

- o'qituvchi va rahbarning o'zaro hamkorligini o'z ichiga oladi;
- pedagogik jarayon komponentlariga adekvat (o'zaro ta'sirning maqsadi, vazifalari, mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari va natijalari);
- vaqtga qadriyatli yondashuvni, vaqt kompetensiyasi fenomenini, o'quv jarayonini shakllantiradi;
- vaqt kompetensiyasining aniq ko'nikmalarini shakllantirish orqali menedjerning shaxsiy o'sishiga hissa qo'shadi.

Vaqt kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq etishning asosiy muammolaridan biri faoliyat natijadorligi bilan bog'liq tayanch komponentlarni aniqlashdir. Bugungi kunda vaqtni tashkil etishning individual usuli samaradorligini oshirishning ikkita yondashuvini ajratib ko'rsatish mumkin – instrumental va subyektiv, ular vaqt kompetentligining qaysi tarkibiy qismlari uni rivojlantirish uchun asosiy hisoblanishi bilan farqlanadi. Instrumental yondashuv vaqtni tashkil etish texnologiyalarini o'zlashtirishni birinchi o'ringa qo'yadi. Subyektiv yondashuv doirasida shaxsning vaqtni ongli tashkil etishga yo'naltirilganligi bilan bog'liq motivatsion va qadriyatli-mazmunli komponentlar ustuvor hisoblanadi.

Shu bilan birga, har qanday faoliyatda vaqtni boshqarish texnologiyalaridan foydalanish va o'zlashtirish katta yordam beradi. Gleb Arxangelskiyning ta'kidlashicha, «vaqtni boshqarish – bu o'zgarmas hayot vaqtidan shaxsiy maqsadlar va qadriyatlarga muvofiq foydalanish imkonini beruvchi texnologiya. Shunday ekan, vaqtni boshqarishning maqsadli vazifasi baxtdir» [1:13].

Vaqt resurslarni to'g'ri boshqarish ta'lim muassasasi rahbarlariga o'z mehnat faoliyatini oqilona, izchil va

xotirjam bajarish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ularning hissiy, ruhiy va jismoniy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va shubhasiz ta'lim sifatini yaxshilaydi.

Zamonaviy ta'lim rahbari har doim rahbar rejali, vaqt me'yorida bo'lishi, bajariladigan ishlarini vaqt oralig'ida taqsimlashi va ana shu taqsimlangan ro'yxatga ruhan va jismonan tayyor bo'lishi kerak. Demak, vaqt bizning rejalarimiz bilan samarali va natijali bo'lib boradi. Shaxs psixologik muammolarni malakali hal etish orqali rahbar o'z vaqtidan yanada unumli foydalanishda qo'shimcha imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, doimiy shoshilib yurish, belgilangan joyga har doimiy kechikib borishni odatga aylantirib olish ham vaqtga nisbatan munosabatni to'g'ri taqsimotiga salbiy ta'sir qila boshlaydi va bajariyotgan ishdan qoniqish hissi bo'lmaydi. Shoshilib qilingan ish har doim ham samara beravermaydi. Albatta, shoshilish kerak emas, o'ta sekinlik bilan qilingan harakatda ham ma'no yo'q. Har doim shoshilib yurish ham yaxshi oqibatlarga olib kelmaydi. Ko'p muhim ishlaringiz esingizdan chiqishi mumkin. Buning oqibatida ishlaringiz o'lda-jo'lda qoladi. Tez charchaysiz va hech narsaga ulgur olmayapman deb asabiylashasiz. Doimo shoshilib yurish natijasida hosil bo'lgan stress yoki, qo'rquv, ikkilanish, hadiksirash oxirida natijadorlikni his qilishga yoki undan ruhlanishga imkon bermaydi [3:47].

Bajariyotgan ishimizning oxirgi natijasidan mamnun bo'lish ham juda katta ahamiyatga ega. Shunki bu insonga motivatsiya beradi va keyingi yangi-yangi ishlarga undaydigan energiya beradi. Mana shu energiyaning tula hosil bo'lishi uchun esa aynan doimiy shoshilishlarni tark etishimiz kerak. Hayotimizda tig'iz bo'ladigan shoshilinishlarni keltirib chiqaradigan vaziyatlarga jiddiy qarash va har bir bajariladigan ishimizga ertaroq tayyorgorlik bilan uni ma'lum bir vaqt oralig'idagi ijro

joylariga ahamiyat beradigan bo'lsak bu doimiy shoshilish vaziyatlaridan xalos bo'lamiz.

Vaqtни samarali boshqarishga to'siq bo'ladigan yana bir psixologik muammo bu charchash. Inson ko'proq charchagan paytda ham jismonan ham aqlan to'xtaydi. Tana ham o'zining ma'lum bir faoliyati tonusini pasaytiradi. Demak kuchli charchoq holatida ham faoliyat bajarish, ishni yuritishga insonni majburlash demak vaqtning besamar ketishiga, o'tkazilgan vaqtdan natijadorlik ko'ra olmaslikka sabab bo'ladi. Shu bois ham kuchli charchoq holatida qisqa muddatli dam olish tavsiya etiladi.

Keyingi muammo haddan tashqari ko'p vazifalarni o'z zimmasiga olish. Ta'lim tashkiloti rahbarlarini eng qiynaydigan vazifa xodimlarga vaqt taqsimotini to'g'ri bo'lib bera olmasligi, xodimlarga yuklanadigan vazifalarni ham o'zining zimmasiga olib qolishi. Natijada bir necha xodim bajaradigan vazifalar tanho o'zining zimmasida qolib ketishi jismoniy, aqliy va ruhiy uch tomonlama zorig'ishni keltirib chiqaradi. Va bu esa o'z-o'zidan insonda asabiylik holatini, ruhiy kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib, zamonaviy jamiyat ta'lim oldiga hozirgi zamonning o'zgaruvchan sharoitlariga moslasha oladigan, mustaqil ravishda qaror qabul qilishga va tanqidiy fikrlashga tayyor bo'lgan rahbarlarni sifatli tayyorlash vazifasini qo'ymoqda. Ushbu muammoning dolzarbligi psixologiya nuqtai nazaridan ham tasdiqlanadi. Vaqt tanqisligi sharoitida ish yuritish ta'lim rahbari faoliyatida empirik zo'riqishni keltirib chiqaradi, hissiy kechinma bilan ziddiyatga kirishadi, bu esa ta'lim faoliyatning tartibsizlanishiga olib keladi. Vaqt bugungi kunda qadriyat bo'lib, rahbarning o'z mehnatini qanchalik to'g'ri tashkil etishi uning kelajakdagi shaxsiy o'sishiga bog'liq.

Adabiyotlar

1. Архангельский Г.А. Организация времени: от личной эффективности к развитию фирмы. 2-е изд. – Санкт-Петербург: «Питер», 2007.
2. Друкер Питер Ф., Мкервали А. Эффективный управляющий.– Москва: СП «Бук Чембэр Интернэшнл», 2014.
3. Калинин С.И. Тайм-менеджмент: практикум по управлению временем. – Санкт-Петербург: «Речь», 2016.
4. Кузьмина О.В. Типологические особенности временной компетентности личности. // Вестн. Удмурт.ун-та. Сер. Философия. Социология. Психология. Педагогика. 2012. Вып. 1. – С. 30-36.
5. Зимбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. – Санкт-Петербург: «Речь», 2015.

**5-6 YOSH BOLALARNING IJODIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA
INTERFAOL METODLARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI**

Bobojonova Muyassar Obod qizi – magistrant

tdavlatboyev@mail.ru

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ
В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ 5-6 ЛЕТ**

Бобожонова Муяссар Ободовна – магистрантка

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**ADVANTAGES OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE DEVELOPMENT
OF CREATIVE THINKING ABILITY OF 5-6 YEAR OLD CHILDREN**

Bobojonova Muyassar Obodovna – Master's student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: ta'lim, tafakkur, ijodiy tafakkur, maktabgacha yosh, ilk qadam, davlat talablari, rivojlantiruvchi muhit.

Rezyume. Mazkur maqolada 5-6 yosh bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda interfaol metodlarni qo'llashning afzalliklari va xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Ключевые слова: образование, мышление, творческое мышление, дошкольный возраст, первый шаг, государственные требования, развивающая среда.

Резюме. В данной статье рассматриваются преимущества и особенности использования интерактивных методов в развитии творческого мышления у детей 5-6 лет.

Key words: education, thinking, creative thinking, preschool age, first step, state requirements, developmental environment.

Summary. This article discusses the advantages and features of using interactive methods in developing the creative thinking abilities of 5-6 year old children.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Yangi O'zbekistonni barpo etishda bizga zamonaviy bilim va mustaqil fikrlaydigan, kreativ tafakkurga ega bo'lgan yoshlar kerak" [1]. Mazkur fikr bolalikdan boshlab ijodiy va erkin fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish muhimligini yaqqol namoyon etadi.

Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta'lim muassasalarida interfaol metodlarni qo'llash orqali bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada interfaol metodlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy tafakkuriga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tafakkur – insonning fikrlashida va atrof-olamni ongli ravishda anglashida, tahlil qilishida, ayniqsa taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarishida ko'zga tashlanadigan qobiliyati hisoblanadi. Buni oddiy qilib, insonning o'ylashi, fikr yuritishi va yuzaga kelgan har qanday muammo va masalalarga mustaqil yechim topa olishida birlamchi omil sifatida qabul qilishimiz mumkin. L.S.Vigotskiy "Tafakkur bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayonida, til va muloqot asosida shakllanadigan oliy psixik funksiyadir" [2] – deb izohlab uning asosiy jihatlarini ilgari suradi. Albatta tafakkur orqali inson yuzaga kelgan muammolarga yechim topibgina qo'ymasdan, yangi g'oyalarni amalga oshirishda, ayniqsa mustaqil qaror qabul qilish, egallangan bilim va tajribani hayotda qo'llay olishda ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lib boradi. Buning uchun faqat yangicha fikrlash zarurligini, noodatiy yechim topish kerak degan xotima bilan cheklanib qolmasdan, balki bolani aqliy va ma'naviy jihatdan shaxs sifatida shakllantiruvchi, undagi fikr

doirasining yangicha yo'nalishda takomillashtiruvchi muhim qobiliyat sifatida ham tan olish lozim bo'ladi.

Sababi bola ma'lumotni tafakkurida darhol qabul qilishi mumkin lekin uni tushunish jarayoni, asta-sekin amalga oshadi. Buning uchun albatta atrofidagi katta yoshdagi insonlarning yoki tarbiyachilarning ko'magi, kerak bo'lsa nazorati ham zarur bo'ladi. Chunki 5-6 yashar bolalarning aynan ijodiy tafakkurining rivojlanishi maktabgacha ta'lim yosh davriga to'g'ri keladi ekan. Masalan, bunday narsalar bolaning rasm chizishida, plastilin yoki boshqa predmetlardan qanday da bir narsalarning ko'rinishini shakllantirganda va boshqalarga ko'zga tashlanadi. Demak "Ijodiy tafakkurlar – bu shaxs sifatining individual xususiyatlari bo'lib, u turli ijodiy faoliyatni amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi" [3].

Insondagi tasavvur, fantaziya, sezgi, xayoliy fikrlash, qiziquvchanlik, tashabbuskorlik xususiyatlari olingan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash qobiliyati va ijodkorlikka undovchi omillar sifatida o'rganiladi. Bu esa inson faoliyatining har qanday turida bo'lishi mumkin. Jumladan badiiy, texnik matematik chizmachilik va boshqalar 5-6 yoshdagi bolalarning nafaqat tasavvurini kengaytirish balki, fikrlash va o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlab maktabga tayyorgarligini ham kuchaytirish imkoniyati kengaytiriladi.

Natijalar. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari 2020-yil 22-dekabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Davlat Standarti bilan qabul qilingan ushbu hujjatda bolalar ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan va ijodiy rivojlanish alohida rivojlanish sohasi bo'lib bir qancha talablar belgilangan. Shuningdek, mazkur talablar asosida ishlab chiqilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi ham ijodiy faoliyatlar, san'at, musiqa, qo'l mehnati,

o'yinlar va boshqa badiiy hamda ijodiy mashg'ulotlarni bolalarning umumiy rivojlanish jarayoniga kiritishni tavsiya etadi. Bu esa 5-6 yoshdagi tarbiyalanuvchilarning ijodiy qobiliyat va tafakkur rivojiga yordam beradi. Masalan bolalarga ma'naviy, estetik, va kreativ fikrlash kabi qator xususiyatlarining takomillashishiga xizmat qiladi, ayniqsa, ularni maktabga tayyorlash jarayonida kreativ kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur o'yinlar orqali, savol-javoblar orqali, rasm, musiqa, ertaklar orqali, tajriba va kuzatuv orqali rivojlanadi. 5-6 yoshdagi bolalarda o'yinning bola uchun muhimligini va uning individual rivojlanishi, ta'lim olishi va farovonligiga ko'maklashishdagi pedagogik imkoniyatlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'yin orqali bolaning ta'lim olishi va rivojlanishining samarali bo'lishi, jarayonning maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda muhim yondashuv ekanligi, ayniqsa bolalarning qalbida "O'yin quvonch keltiradi va bolalarni rag'batlantiradi, ularga yangi ko'nikma va bilimlarni o'rganishga, o'zini va atrofdagi dunyoni bilishga imkon beradi" [4]. Shuning uchun maktabgacha ta'limda 5-6 yoshdagi bolalarda o'yin, ijod va mustaqil fikrlashini shakllantirish uchun muhim sanaladi. Sababi barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar ijodiy tafakkurlarini rivojlantirish muhiti yaratilgan. Jarayonni takomillashtirishda esa interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Interfaol ya'ni interaktiv metodlar – bu o'quvchilarning o'zaro muloqot tasiridagi dars jarayonini amalga oshiruvchi usul bo'lib, "Interaktiv" so'zi ingliz tilidan olingan "Interakt", yani "Inter" - o'zaro, "akt" - harakat, tasir, faollik" ma'nosini bildiradi. Ya'ni "Interfaol metodlarda bola tinglovchi emas, ishtirokchi bo'ladi, mustaqil fikr bildiradi, qaror qabul qilishi ijodiy tafakkurning asosiy sharti" [5]. Ushbu metodni maktabgacha ta'limning 5-6 yashar bolalariga qo'llash orqali, bolaning qiziqishini, nutq va fikrlash doirasini, eng asosiysi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish xususiyatlarini shakllantirish mumkin bo'ladi. Qolaversa aynan bu yoshda bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish pedagogik va psixologik jihatdan eng to'g'ri yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar bilan ishlayotgan tarbiyachiga bir qancha pedagogik talablar qo'yiladi. Xalqimizda "Talab bor joyda sifat bor" degan ibora bor. Albatta bolalar faoliyatida interfaol metodlarni qo'llashda tarbiyachi mahorati belgilangan talabning sifatga aylanishiga asos bo'ladi. Jumladan, interfaol metodni qo'llashda nazariy malakasining yetarli bo'lishi, liderlik qobiliyatining ustuvorligi, jamoatchilik bilan ishlashda qonun-qoidalarini puxta egallagan bo'lishi, interfaol metodlar haqida izlanishi, ta'limiy mashg'ulotlar vaqtini to'g'ri taqsimlashi, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olishi va boshqalar.

Interfaol metodlar 5-6 yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ammo

ularni to'g'ri va samarali joriy etish uchun mavjud to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha tizimli yondashuv zarur. Bu esa nafaqat pedagoglar, balki ota-onalar, muassasa rahbarlari va butun jamiyatning hamkorligini talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat jarayonida tajriba va kuzatishlar shuni ko'rsatishicha tarbiyachi malakasining yetarlicha bo'lmasligi, bola yoshi inobatga olinmasligi, zamonaviy jihozlarning va ko'rgazmali qurollarning yetarli emasligi, barcha bolalarning intellekti bir xil bo'lmaganligi sababli ayrim bolalar o'yin vaqtida chetda qolishi kabi qator muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo'layotganligini manbalarda ko'plab uchratish mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyachi interfaol metodlarni qo'llashdagi bu kabi muammolarni bartaraf qilishda "qo'llaniladigan metodlarning bola yoshiga mos kelishi, bolalarni kuzatish va o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar bilan individual ishlashish jarayonlarini tizimlashtirishda tarbiyachilarning vaqtini tejash va ish samarasini oshirish uchun metodik ta'minot bazasini kengaytirish uchun tarbiyachi mahoratini oshirish kurslarini tashkil qilish" [4] maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muhokama. Interfaol metodlarning asosiy xususiyati shundaki, ular 5-6 yosh bolaning faol ishtirokini ta'minlaydi, ta'lim jarayonini qiziqarli va mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. Jumladan. Bu esa maktabgacha ta'lim jarayonida sifat va samaradorlikni oshirishga zamin bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5-6 yoshdagi bolalarning ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi interfaol metodlardan eng samaralarini misol qilib oladigan bolsak bulardan roli o'yinlar "Do'kon", "Shifokor", "Sayohat" kabi bolalar rol ijro qilishi va kasblarga taqlid qilishi kattalar mehnati bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek tasavvur, nutq va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda "Aqliy hujum" ya'ni (soddalashtirilgan) tarbiyachi tomonidan beriladigan savollarning ta'sirchanligiga e'tibor qaratiladi. Masalan "Bu buyumdan yana qanday foydalanish mumkin?", "agar yomg'ir yog'sa, kiyimlarimiz ho'l bo'lmasligi uchun nima qilamiz?" v.h.k. Bu esa bolalarda mustaqil yechim topish, ijodiy fikrlash, o'rgangan ma'lumotlarini takrorlab olishi va o'z fikrini bayon qilishi, nutq rivojlanishi kutiladi. Badiiy faoliyat metodida esa rasm chizish, ertak to'qish, qo'l mehnati kabi ishlar olib boriladi. Bu esa bolalarda mayda motorikaning rivojlanishiga, bola dunyoni rang-barang anglashiga xizmat qiladi.

Xulosa. Barchaga ma'lum, uzliksiz ta'limning ilk bo'g'ini maktabgacha ta'lim bolalarni jamiyat bilan bog'laydigan eng muhim maskanlardan biri sanaladi. Mazkur ta'lim tashkilotlarida interfaol metodlarni keng joriy etish, ularni amaliyot bilan uyg'unlashtirish hamda pedagoglarning ushbu yo'nalishdagi kompetensiyalarini rivojlantirish orqali bolalarning ijodiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Bu esa kelajakda mustaqil fikrlaydigan, kreativ va tashabbuskor avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaati. 2020-yil, 3-sentyabr.
2. Вьготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Санкт-Петербург: «Союз», 1997.
3. Jalilova S.X., Aripova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «Faylasuf», 2017.
4. Haydarova N.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda zamonaviy va interfaol ta'lim metodlarini qo'llashdagi muammo va yechimlar. // International scientific and practical conference strategies for improving and developing the quality of preschool education: problems, solutions and international experience, April 16-17, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. 2020, 3-b.

**JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL AXBOROT TEXNOLOGIYALARI
VOSITALARINI JORIY ETISH: TAJRIBA, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR**

Esemuratov Sultamurat Turdimuratovich – katta o'qituvchi

fushurk@mail.ru

Mamutov Polat Jumamuratovich – assistent o'qituvchi

mamutovpolatbay@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ВНЕДРЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Есемуратов Султамурат Турдымуратович – старший преподаватель

Мамутов Полат Жумамуратович – ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE INFORMATION TECHNOLOGIES IN PHYSICAL
EDUCATION CLASSES: EXPERIENCE, CHALLENGES, AND PROSPECTS**

Esemuratov Sultamurat Turdimuratovich – senior lecturer

Mamutov Polat Jumamuratovich – assistant teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: interaktiv IT, raqamli dars, jismoniy tarbiya, maktab, pedagogik texnologiya, raqamli muhit.

Rezyume. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fanini o'qitish jarayonida interaktiv energoaxborot texnologiyalarini isloh qilish tajribasi ko'rib chiqilgan. Klassik formatdan analog formatga o'tishda fakultativning tarkibi va mazmunidagi o'zgarishlar tizimlashtirildi. Asosiy afzalliklar, aniqlangan cheklovlar va o'qituvchilarning odatiy qiyinchiliklari keltirilgan. Raqamli vositalar o'quvchilarning motivatsiyasiga, harakat faollashuviga va o'quv videomaterialini o'zlashtirish sifatiga qanday ta'sir ko'rsatishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Ключевые слова: интерактивные ИТ, цифровой урок, физическая культура, школа, педагогические технологии, цифровая среда, мотивация учащихся.

Резюме. В статье присматривается опыт реформирования интерактивных энергоинформационных технологий в процессе преподавания физической культуры в общеобразовательной школе. Систематизированы изменения структуры и содержания факультатива при переходе от классического формата к аналоговому. Представлены основополагающие преимущества, обнаруженные ограничения и типичнейшие затруднения учителей. Особое внимание уделено тому, так цифровые инструменты влияют на мотивировку, двигательную активизацию и качество покорения учебного видеоматериала учащимися.

Key words: interactive IT, digital lesson, physical education, school, pedagogical technologies, digital environment, student motivation, learners' motivation.

Summary. The article examines the experience of reforming interactive energy information technologies in the process of teaching physical education in general education schools. Changes in the structure and content of the elective course during the transition from the classical format to the analog format are systematized. Fundamental advantages, identified limitations, and typical difficulties faced by teachers are presented. Special attention is paid to the fact that digital tools influence motivation, motor activation, and the quality of students' mastery of educational video material.

Kirish. Ta'lim muhitini faol raqamlashtirish tabiiy ravishda maktab jismoniy tarbiya sohasiga ta'sir ko'rsatib, o'quv jarayoniga interaktiv IT vositalarini joriy etishni rag'batlantirdi. So'nggi yillardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalar – mobil ilovalar, faollik sensorlari, o'quv platformalari va video tahlil tizimlari – harakatlarni nazorat qilish, texnikani vizuallashtirish va yuklamani individuallashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, dars tuzilishini sezilarli darajada o'zgartirishga qodir. L.Jastrow (2022) ning tizimli sharhiga ko'ra, raqamli texnologiyalar o'quv jarayonining axborotlilikini oshirish va moslashuvchan pedagogik strategiyalarni yaratish imkonini beradi [3].

Shu bilan birga, Martin-Rodriguez va hammualliflari (2025) ta'kidlaganidek, axborot texnologiyalarining jadal joriy etilishi raqamli yechimlarning potensial afzalliklari va o'qituvchilarning ularni metodik asoslangan holda qo'llashga cheklangan tayyorgarligi o'rtasidagi ziddiyat bilan kuzatilmoqda. Xuddi shunday xulosalar K.Watson-Mackie (2024) va A.C.Sousa (2023) tomonidan taqdim etilgan o'quvchilarning jismoniy faolligini qo'llab-

quvvatlovchi raqamli texnologiyalar bo'yicha tadqiqotlarda ham ko'rsatilgan. Bu tadqiqotlarda yuqori pedagogik samaradorlik bilan bir qatorda dasturiy vositalarni maktab voqeligiga moslashtirish muammolari ham qayd etilgan [4, 5].

T.Fergyuson (2022) ma'lumotlariga ko'ra, o'quvchilarning motivatsiyasi va intizomiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan, ammo intensivlikni aniq nazorat qilishni va ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilishni talab qiladigan taqiladigan qurilmalar va faollik kuzatuvchilaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda [7].

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi an'anaviy ravishda asosiy tarbiyaviy rol o'ynaydigan yapon tadqiqotlari alohida qiziqish uyg'otadi. T.Sato (2020) va Y.Furuta (2022) ishlari shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalarni joriy etish samaradorligi nafaqat texnologik imkoniyatlar, balki o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi, uning metodik tayyorgarlik darajasi va zamonaviy ta'lim muammolarini tushunishi bilan ham belgilanadi [1, 2].

O.O'sterlie (2025) sharhining tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarni raqamli muhitda ishlashga

tayyorlash jismoniy tarbiya darslarida ATni muvaffaqiyatli integratsiyalashning eng muhim omili bo'lib qolmoqda. Metodik ta'minotning yetishmasligi va pedagoglarning zaif raqamli kompetentligi texnologiyalarni joriy etishda asosiy to'siqlarga aylanmoqda [8].

Shunday qilib, interaktiv AT vositalarining yuqori salohiyati va ularni amalda qo'llashning murakkabligi o'rtasidagi qarama-qarshilik an'anaviy darsdan raqamli formatga o'tishda yuzaga keladigan haqiqiy o'zgarishlarni aniqlash, shuningdek, maktab jismoniy tarbiyasida raqamli amaliyotni yanada rivojlantirish muammolari va istiqbollarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Uslub va materiallar. Tadqiqot maktab jismoniy tarbiya darslarida interfaol AT vositalarini qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularni mashg'ulotni tashkil etishning an'anaviy shakllari bilan taqqoslashga qaratilgan. Qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun bir-birini to'ldiruvchi usullar majmuasidan foydalanildi.

Nazariy usullar jismoniy tarbiyani raqamlashtirishga oid ilmiy nashrlarni tahlil qilish, xorijiy tizimli sharhlar natijalarini qiyosiy umumlashtrish (Jastrow, 2022; Sousa, 2023; Watson-Mackie, 2024; Martín-Rodríguez, 2025) va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga oid tadqiqotlarni o'rganish (Sato, 2020; Furuta, 2022; O'sterlie, 2025). Ushbu materiallar tahlilning asosiy toifalarini, raqamli pedagogikaga yondashuvlarni va IT vositalarining samaradorligini baholash mezonlarini aniqlash imkonini berdi.

Diagnostik usullarga darslarni tizimli kuzatish, jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan suhbatlar va o'quvchilardan motivatsiya, texnologiyalardan foydalanish qulayligi va raqamli resurslarni idrok etish jihatlari bo'yicha so'rov o'tkazish kiradi. Kuzatishlar o'quvchilar faolligi dinamikasi, mashqlarni namoyish qilish sifati, interfaol vositalardan foydalanish chastotasi va dars tuzilishini qayd etuvchi oldindan ishlab chiqilgan xarita bo'yicha o'tkazildi [2, 3].

Qiyosiy tahlil an'anaviy dars va raqamli formatni bir qator ko'rsatkichlar bo'yicha taqqoslash uchun qo'llanildi: harakat faoliyatini tashkil etish, vizual modellarning mavjudligi, teskari aloqaning aniqligi, o'quvchilarning jalb etilganlik darajasi va o'qituvchining pedagogik yuklamasi [2].

Ma'lumotlarni miqdoriy qayta ishlash usullari anketa so'rovlari natijalarini statistik qayta ishlash, samaradorlik parametrlarini tartiblash, shuningdek, ikki dars formati o'rtasidagi farqlarni aks ettiruvchi diagrammalar va jadvallarni tuzishni o'z ichiga oladi.

Kuzatish va suhbatlarni talqin qilish, raqamli vositalarni qo'llashda yuzaga keladigan odatiy muammolarni aniqlash va ATni muvaffaqiyatli joriy etishga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash uchun sifatli tahlil usullaridan foydalanildi.

Usullarning kompleks kombinatsiyasi interaktiv raqamli resurslar jismoniy tarbiya darslari mazmunini qanday o'zgartirishi, ular qanday afzalliklar va cheklovlarni keltirib chiqarishi, shuningdek, qaysi pedagogik yechimlar eng samarali ekanligi haqida obyektiv tasavvurga ega bo'lish imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, interfaol AT vositalarini joriy etish umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya darsining

tuzilishi va dinamikasini sezilarli darajada o'zgartiradi. An'anaviy va raqamli formatlarni taqqoslash (1-jadval). Bir nechta asosiy tendensiyalarni namoyish etadi: birinchidan, raqamli vositalar o'quv materialining yuqori vizualizatsiyasini ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarga modellashirilgan harakatlar, video namoyishlar va tuzatilgan trayektoriyalarni ko'rish imkonini beradi. Ikkinchidan, darsni boshqarish mantig'ining o'zi o'zgarimoqda - o'qituvchining ustun roldan taqsimlangan raqamli qo'llab-quvvatlashga, bu yerda monitoring va fikr-mulohaza funksiyalarining bir qismi mobil ilovalar, trekerlar va interaktiv platformalarga o'tkaziladi.

1-jadval. An'anaviy va raqamli jismoniy tarbiya darsining tarkibiy farqlari

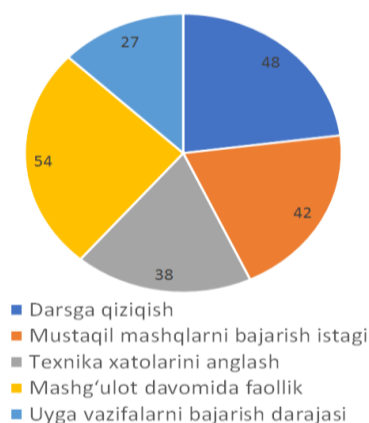
№	Komponent	An'anaviy dars	Raqamli (interaktiv) dars
1	Maqsadni qo'yish	O'qituvchi tomonidan og'zaki tushuntirish	Vizual modellar, video-instruksiyalar, interaktiv topshiriqlar orqali aniqlashtirilgan
2	Mashqlarni ko'rsatish	O'qituvchi shaxsan namoyish qiladi	Videoanaliz, animatsiya, ilovalarda texnika modeli
3	Nazorat va kuzatuv	Ko'zgu kuzatuv, umumiy nazorat	Sensorlar, trekerlar, mobil platformalar orqali individual monitoring
4	Qayta aloqa	Qisqa og'zaki tavsiyalar	Raqamli baholash, texnik xatolarni grafik ko'rinishda ko'rsatish
5	Faollik darajasi	O'quvchilar ning ishtiroki o'rtacha	O'yinlashtirish, ball tizimi bilan yuqori faollik
6	Mashg'ulot ritmi	O'qituvchining boshqaruvi asosida	Avtomatik vaqt o'lchovchi tizimlar, interaktiv rejimlar

O'quvchilarning motivatsiya va faollik ko'rsatkichlari tahlili (2-jadval). Raqamli format o'quv faolligining sezilarli o'sishiga olib kelishini ko'rsatadi. Eng sezilarli farqlar mashqlar texnikasini tushunishda aniqlandi (o'sish 38% dan 81% gacha), bu videotexnologiyalar va harakatlarni tezkor tuzatish vositalarini qo'llash bilan bog'liq. O'yin mexanikasi, ball tizimlari va interaktiv topshiriqlardan foydalanish tufayli darsda umumiy jismoniy faollik darajasining 54 foizdan 83 foizga o'sishi ham muhim natija hisoblanadi.

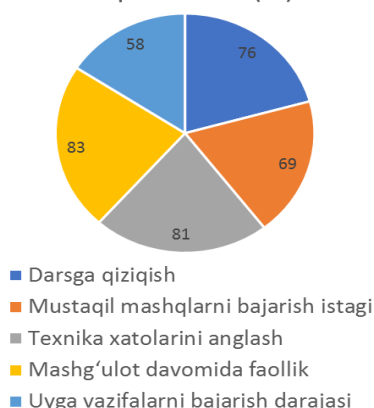
2-jadval. O'quvchilarning motivatsiyasi va faolligi (anketa natijalari, n=212)

Ko'rsatkich	An'anaviy dars (%)	Raqamli dars (%)
Darsga qiziqish	48	76
Mustaqil mashqlarni bajarish istagi	42	69
Texnika xatolarini anglash	38	81
Mashg'ulot davomida faollik	54	83
Uyga vazifalarni bajarish darajasi	27	58

An'anaviy dars (%)

Raqamli dars (%)

O'qituvchilar tomonidan ATni qo'llash chastotasini aks ettiruvchi ushbu diagrammalar taqdimot va mobil vositalar eng ko'p talab qilinishini tasdiqlaydi (mos ravishda 82% va 78%). VR/AR ning nisbatan kam tarqalganligi (20%) texnologik va tashkiliy cheklovlarni ko'rsatadi, bu o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlarning sifatli tahlili natijalari bilan tasdiqlanadi. Pedagoglar moddiy-texnik ta'minotning yetarli emasligi, raqamli materiallarni tayyorlash uchun vaqt yetishmasligi va AKT kompetentligini oshirish zarurligini ta'kidlamoqdalar.

Kuzatishlar davomida raqamli texnologiyalar mashqlar texnikasini tushuntirish uchun dars vaqtini sezilarli darajada tejashi, tushuntirishdan amaliy bajarishga o'tishni tezlashtirishi va ko'proq shaxsiylashtirilgan fikr-

mulohazalarni ta'minlashi aniqlandi. Shu bilan birga, AT integratsiyasi uslubiy moslashuvni talab qiladi: o'qituvchilar dars ssenariysini qayta tuzishlari kerak va sinfni boshqarish ba'zan raqamli topshiriqlar o'rtasida o'tish zarurati bilan murakkablashadi.

Olingan barcha ma'lumotlarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, darsning raqamli shakli yuqori pedagogik o'zgaruvchanlikni ta'minlaydi va o'quv natijalarini yaxshilaydi, ammo uni joriy etishning muvaffaqiyati jismoniy tarbiya o'qituvchisining malakasi va texnologik vositalarning mavjudligiga bog'liq. Shunday qilib, interfaol AT nafaqat an'anaviy darsning o'rnini bosadi, balki uni modernizatsiya qilish va kuchaytirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, jismoniy tarbiya darslariga interfaol axborot texnologiyalarini joriy etish ta'lim sifatini oshirish, yuklamani individuallashtirish va maktab o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini oshirish uchun yangi sharoitlar yaratadi. Raqamli vositalar harakat faoliyatini yanada aniqroq nazorat qilishni ta'minlaydi, mashqlar texnikasini tushunishni yaxshilaydi va jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga barqaror qiziqishni shakllantiradi. Shu bilan birga, tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli darsning samaradorligi nafaqat texnik imkoniyatlarga, balki o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, uning mashg'ulotlar mazmuni va tuzilishini raqamli ta'lim muhitiga moslashtirishga tayyorligiga ham bog'liq.

Ikkita dars formatini taqqoslash raqamli modelning aniq afzalliklarini ko'rsatadi: axborotlilikni oshirish, teskari aloqani tezlashtirish, harakatlarni vizual tahlil qilish imkoniyati va yuklamani nazorat qilishning moslashuvchanligi. Biroq, tashkiliy va uslubiy to'siqlar – maktablarning yetarli darajada jihozlanmaganligi, o'qituvchilarning AKT bo'yicha kompetentligining cheklanganligi va moslashtirilgan uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda.

Xulosa. Interfaol ATni pedagoglarni tizimli tayyorlash, texnologik qo'llab-quvvatlash va uslubiy jihatdan takomillashtirishni talab qiladigan jismoniy tarbiya darslarini modernizatsiya qilishning istiqbolli yo'nalishi sifatida ko'rib chiqish kerak. Raqamli amaliyotni rivojlantirish ta'lim sifatining yanada yuqori darajasini ta'minlash va maktab o'quvchilarida jismoniy faollikka barqaror motivatsiyani shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Sato T., Tsuda E., McKay C., Furuta Y., Kajita K. Japanese elementary teachers' professional development experiences of teaching physical education. // Curriculum Studies in Health and Physical Education. 2020. Vol. 11, № 1. – P. 3-17.
2. Furuta Y., Sato T., Miller R., Kataoka C., Tomura T. Public elementary school teachers' positioning in teaching physical education to Japanese language learners. // Journal of Physical Education and Sport. 2022. Vol. 22, № 9. – P. 2391-2399.
3. Jastrow L. Digital technology in physical education: A systematic review (2009–2020). // British Journal of Educational Technology. 2022. Vol. 53, № 4. – P. 1250-1267.
4. Martín-Rodríguez A., Hernández J., López-Polo I. Technology-enhanced pedagogy in physical education: Current trends and perspectives // Education Sciences. 2025. Vol. 15, № 2. – P. 112-130.
5. Watson-Mackie K., McDonough D., Gunnell K. Technology-supported physical activity and its educational implications. // JMIR Research Protocols. 2024. Vol. 13. – P. 1-12.
6. Sousa A.C., Correia R., Silva B. Wearable technologies in the assessment of physical activity and motor skills: A systematic review. // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2023. Vol. 20, № 8. – P. 4021-4038.
7. Ferguson T., Rowlands A., Olds T. Effectiveness of wearable activity trackers to increase physical activity: Meta-analysis. // The Lancet Digital Health. 2022. Vol. 4, № 8. – P. 650-662.
8. Österlie O. Digital technology use in physical education teacher education: A scoping review. // Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. – P. 1-14.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIM TALABALARI UCHUN MEDIA SAVODXONLIKNI
OSHIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**

Xushboqov Ismoil Urolmaxamatovich – o‘qituvchi

i.xushboqov@dpi.uz

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ
СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Хушбоков Исmoil Уролмахаматович – преподаватель

Денауский институт предпринимательства и педагогики

**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING MEDIA LITERACY
FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Khushbakov Ismail Urolmakhamatovich – teacher

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

Tayanch so‘zlar: media savodxonlik, boshlang‘ich ta‘lim, raqamli ta‘lim muhiti, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash, media kompetensiya, pedagogik asoslar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta‘lim metodlari, media ta‘lim.

Rezyume. Maqolada boshlang‘ich ta‘lim talabalari uchun media savodxonlikni oshirishning pedagogik asoslari tizimli va kompleks yondashuv asosida tadqiq etilgan. Media savodxonlikning mazmun-mohiyati, tarkibiy komponentlari hamda uni shakllantirishning didaktik, metodik va psixologik jihatlarini ilmiy asosda yoritilgan. Raqamli axborot makonida talabalarning axborotni ongli qabul qilish, tahlil qilish, tanqidiy baholash, soxta axborotni aniqlash va axborot xavfsizligiga rioya etish kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Ключевые слова: медиаграмотность, начальное образование, среда цифрового образования, информационная культура, критическое мышление, медиакомпетентность, педагогические основы, инновационные педагогические технологии, интерактивные методы обучения, медиаобразование.

Резюме. В статье на основе системного и комплексного подхода исследованы педагогические основы повышения медиаграмотности для учащихся начальных классов. На научной основе освещены содержание и сущность медиаграмотности, её структурные компоненты, а также дидактические, методические и психологические аспекты ее формирования. В цифровом информационном пространстве особое внимание уделяется вопросам развития компетенций студентов в осознанном восприятии, анализе, критической оценке информации, выявлении ложной информации и соблюдении информационной безопасности.

Key words: media literacy, primary education, digital educational environment, information culture, critical thinking, media competence, pedagogical foundations, innovative pedagogical technologies, interactive teaching methods, media education.

Summary. This article examines the pedagogical foundations of improving media literacy for primary school students based on a systematic and comprehensive approach. The content and essence of media literacy, its structural components, as well as the didactic, methodological, and psychological aspects of its formation are highlighted on a scientific basis. In the digital information space, special attention is paid to the development of students' competencies in conscious perception, analysis, critical evaluation of information, detection of false information, and compliance with information security.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning barcha sohalarida raqamlashtirish jarayoni jadal sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan bir paytda axborot makonining kengayishi ta‘lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari, elektron nashrlar, mobil ilovalar hamda sun‘iy intellekt asosidagi axborot manbalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Mazkur jarayon axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, uning sifati, ishonchliligi va xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Axborot oqimining ortishi, soxta yangiliklar, manipulyativ kontent, reklama va mafkuraviy ta‘sirilar yosh avlod ongiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shuning uchun ham ta‘lim tizimida media savodxonlikni shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Media savodxonlik shaxsning turli axborot manbalaridan kelayotgan xabarlarni ongli qabul qilish, tahlil qilish, baholash, tanlab foydalanish va mas‘uliyat bilan tarqatish qobiliyatini ifodalaydi. U nafaqat texnik

ko‘nikmalarni, balki tanqidiy fikrlash, axborot madaniyati, huquqiy ong, axloqiy mas‘uliyat va ijtimoiy faollik kabi muhim kompetensiyalarni ham qamrab oladi. Ayniqsa, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bo‘lgan talabalar uchun media savodxonlik kasbiy tayyorgarlikning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki ular kelajakda yosh avlodni tarbiyalash, ularning axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirish mas‘uliyatini o‘z zimmasiga oladi.

Bugungi boshlang‘ich ta‘lim talabalari raqamli muhitda faol yashayotgan, turli platformalarda axborot iste‘molchisi va ishlab chiqaruvchisi bo‘lib shakllanayotgan avlod hisoblanadi. Ularning kundalik faoliyatida internet resurslari, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, elektron darsliklar va onlayn xizmatlar muhim o‘rin egallaydi. Biroq mazkur vositalardan samarali va xavfsiz foydalanish uchun zarur bilim, ko‘nikma va malakalar yetarli darajada shakllanmagan holatlar ham uchrab turadi. Natijada noto‘g‘ri axborotga ishonish, zararli kontentga duch kelish, mualliflik huquqlarini buzish, axborot xavfsizligi

qoidalariga rioya qilmaslik kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Shu sababli media savodxonlikni tizimli ravishda rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishiga aylanishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati media ta'lim masalasini yanada dolzarb etmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, ta'lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan konsepsiyalar ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu jarayonda media savodxonlik pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim talabalari uchun media savodxonlikni rivojlantirish nafaqat texnologik savodxonlikni, balki didaktik, metodik va psixologik tayyorgarlikni ham talab etadi. Talabalar media resurslarini dars jarayoniga to'g'ri integratsiya qilish, interaktiv metodlardan samarali foydalanish, axborot manbalarini tahlil qilish, ta'limiy kontent yaratish hamda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda media materiallarni tanlash ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur. Shu bilan birga, o'qituvchi shaxsining media madaniyati, kasbiy etikasi va ijtimoiy mas'uliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogika fanida media savodxonlikni shakllantirish masalalari kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, konstruktivizm, faoliyatga asoslangan ta'lim nazariyalari bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Media ta'lim orqali talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ijodiy yondashuv, kommunikativ kompetensiyalar hamda axborot xavfsizligiga mas'uliyatli munosabat shakllanadi. Bu esa ularning kelajak kasbiy faoliyatida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Media savodxonlik zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim kompetensiya sifatida talqin etiladi. So'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, internet tarmog'ining ommalashuvi, sun'iy intellekt asosidagi platformalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi natijasida media ta'limga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi. Ilmiy adabiyotlarda media savodxonlik shaxsning axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, baholash, qayta ishlash va ongli ravishda tarqatish qobiliyatlari majmui sifatida izohlanadi.

Xorijiy olimlardan D.Buckingham media savodxonlikni madaniy-tanqidiy kompetensiya sifatida talqin qilib, o'quvchilarda axborot manipulyatsiyasini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi [1, 36-38]. R.Hobbs media ta'limni maktab va oliy ta'lim dasturlariga integratsiyalash bo'yicha metodik modellarni ishlab chiqqan [2:18-20]. J.Potter media savodxonlikni shaxsning kognitiv va motivatsion rivojlanishi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida izohlaydi [3:25-27].

Rossiya ilmiy maktabida A.V.Fedorov, I.V.Chelysheva, E.L.Vartanova media ta'limning didaktik tamoyillari, interaktiv metodlar va kreativ yondashuvlarni asoslab bergan [4:15-78]. Ularning fikricha, media savodxonlik faqat texnik bilimlar bilan chegaralanmasdan, ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy pozitsiya va madaniy tafakkurni ham qamrab olishi lozim.

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, axborot madaniyati masalalari yoritilgan. Milliy adabiyotlarda media savodxonlik ko'proq axborot xavfsizligi, ma'naviy tarbiya va ta'lim sifati bilan bog'lab tahlil qilinadi. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida esa media savodxonlikning amaliy mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida media savodxonlik quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topishi aniqlanadi: kognitiv, operatsion, aksiologik, refleksiv va ijodiy komponentlar (1-rasm).

1-rasm. Media savodxonlikning tarkibiy modeli

Mazkur model talabalarda bilim, amaliy faoliyat, qadriyatlar tizimi va ijodkorlikning uzviy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim talabalari bu kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari bo'lib, ular nafaqat o'zlari media savodxon bo'lishi, balki o'quvchilarga ham ushbu kompetensiyani shakllantira olishi zarur. Shu sababli ularning kasbiy tayyorgarligida media savodxonlik integrativ kompetensiya sifatida qaraladi.

Tadqiqotda nazariy, empirik va statistik metodlar kompleks qo'llanildi.

Natijalar. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'lim talabalarida media savodxonlik maxsus pedagogik faoliyatlar orqali sezilarli darajada oshadi. Interaktiv va amaliy metodlar, jumladan loyihaviy ishlar, diskussiyalar va rolli o'yinlar talabalarni faollashtirib, ularning media kontentni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Talabalar axborotning ishonchliligi va etik jihatlarini tahlil qilishda yaxshilanishlarni ko'rsatib, soxta ma'lumotni aniqlash va axborotni mas'uliyat bilan tarqatish qobiliyatini mustahkamlashadi. Shuningdek, media savodxonlikni rivojlantirish ularning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini ham mustahkamlaydi, o'zaro muloqot va hamkorlikni oshiradi. Tadqiqot asosida multimedia materiallar, guruh ishlari, tanqidiy baholash mashqlari va interaktiv muhit yaratish tavsiya etiladi, bu esa talabalar o'rtasida axborotni tanlash va tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi (2-rasm).

2-rasm. Savodxonlik natijalari

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'tkazilgan tadqiqotlar aniq ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'lim talabalari o'rtasida media savodxonlikni rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat axborot bilan ishlash ko'nikmalarini, balki tanqidiy fikrlash, ijodiy va ijtimoiy kompetensiyalarni ham sezilarli darajada oshiradi. Interaktiv metodlar, loyihaviy ishlar, diskussiya va rolli o'yinlar orqali talabalar axborotni tanlash, uning ishonchligini baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ldilar.

Media savodxonlik talabalarning axborotga tanqidiy munosabatini shakllantirish bilan birga, muloqot va hamkorlik qobiliyatini rivojlantiradi, yolg'on ma'lumot va manipulyatsiyalarga qarshi tanqidiy pozitsiya hosil qiladi hamda axborot bilan mas'uliyatli ishlashni rag'batlantiradi.

Adabiyotlar

1. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: «Polity Press», –P. 36-38.
2. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. – Washington, DC: Aspen Institute, – P. 18-20.
3. Potter W.J. Media Literacy. – Thousand Oaks: SAGE Publications. – P. 25-27.
4. Фёдоров А.В., Чельшева И.В., Вартанова Э.Л. Дидактические принципы и интерактивные методы медиаобразования – Москва: Издательство Московского университета, 2018.

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ
ХИМИКОВ-АГРОХИМИКОВ В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧНОГО
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА**

Каипбергенова Феруза Тулепбергеновна – доктор философии по педагогическим наукам, доцент
kaipbergenova1991@gmail.com

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**КЎП ТИЛЛИ ТАЪЛИМ МАКОНИ ШАРОИТИДА КИМЁ-АГРОКИМЁ ТАЛАБАЛАРИНИНГ
ЧЕТ ТИЛИДАГИ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ**

Каипбергенова Феруза Тулепбергеновна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент
Ажинийёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

**FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF CHEMISTRY
AND AGROCHEMISTRY STUDENTS IN A MULTILINGUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT**
Kaipbergenova Feruza Tulepbergenovna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: хорижий тил коммуникатив компетенция, кимё талабалари, профессионал йўналтирилган ўқитиш, кўп тилли таълим, олий таълим.

Резюме. Ушбу мақола кимё мутахассислиги талабалари учун олий таълимда хорижий тил оғзаки коммуникатив компетенциясини ривожлантиришни ўрганади. Унда хорижий тилларнинг бўлажак мутахассисларнинг илмий, академик ва халқаро фаолияти учун профессионал восита сифатидаги аҳамияти ўрганилади. Қорақалпоғистон Республикасидаги кўп тилли муҳит ва меҳнат бозорининг ўсиб бораётган талаблари билан тавсифланган таълим муҳитига алоҳида эътибор қаратилган.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция; студенты химии; профессионально-ориентированное обучение; многоязычное образование; высшее образование.

Резюме. В статье рассматривается проблема формирования и развития иноязычной устной коммуникативной компетенции студентов химических направлений в системе высшего образования. Обосновывается значимость иностранного языка как профессионального инструмента для научной, академической и международной деятельности будущих специалистов. Особое внимание уделяется образовательным условиям Республики Каракалпакстан, характеризующимся многоязычной средой и растущими требованиями рынка труда.

Key words: foreign language communicative competence; chemistry students; professionally oriented learning; multilingual education; higher education.

Summary. This article examines the development of foreign language oral communicative competence in higher education for students majoring in chemistry. It explores the importance of foreign languages as a professional tool for the scientific, academic, and international activities of future specialists. Particular attention is paid to the educational environment in the Republic of Karakalpakstan, characterized by a multilingual environment and growing labor market demands

Введение. В мире науки и образования знание иностранного языка становится обязательным условием для подготовки профессиональных специалистов в области экологии. Для студентов химиков-агрохимиков иностранный язык – это не только средство культурного общения, но и важный профессиональный инструмент для поиска научной литературы, участия в международных конференциях, академического обмена и налаживания профессиональных связей [1:97].

В Каракалпакстане умение общаться на других языках, необходимых в сфере образования, имеет важное значение в связи с наличием множества языков в образовании, развитой инфраструктурой региона и растущим спросом на рабочие места. Современная система высшего образования ориентирована на подготовку специалистов, способных к самостоятельному, профессиональному и эффективному сотрудничеству с научными и профессиональными экспертами.

Методы. Целью данной статьи является создание теоретической и стратегической основы для повышения навыков устной коммуникации на иностранных языках среди востребованных на рынке труда студентов

химиков-агрохимиков, а также изучение передовых методов преподавания в высших учебных заведениях Республики Каракалпакстан. В современном преподавании иностранных языков понимание иностранного языка определяется как процесс приобретения знаний, навыков и способностей, необходимых для общения на иностранном языке. В прошлом коммуникативные навыки ограничивались лингвистикой, коммуникацией, социальными науками, коммуникацией и менеджментом. Навыки владения иностранным языком – это тип обучения, предполагающий общение на иностранном языке в конкретном контексте. Для студентов химиков-агрохимиков это означает освоение базовой терминологии, понимание и интерпретацию научных и академических текстов, участие в профессиональных дискуссиях, представление результатов исследований и научную коммуникацию на иностранном языке.

Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов химических направлений целесообразно рассматривать как многокомпонентный процесс, включающий лингвистический, дискурсивный, стратегический и профессионально-когнитивный

компоненты. Лингвистический компонент отражает владение терминологией и грамматическими структурами научного стиля; дискурсивный – умение строить логически организованные высказывания в жанрах научного общения; стратегический – способность компенсировать языковые трудности и поддерживать коммуникацию; профессионально-когнитивный – готовность интерпретировать химические процессы, данные экспериментов и научные тексты средствами иностранного языка. Такая структура позволяет обеспечить системный характер языковой подготовки.

Для достижения этой цели необходимо интегрировать в учебную программу языкознание и культурологию. Иностранные языки – это не только предметы, но и средство профессионального развития и создания научных знаний для будущих учителей. Такой подход основан на педагогическом подходе, отвечающем потребностям и требованиям современной системы образования. Преподавание иностранных языков студентам химикам-агрохимикам представляет собой ряд трудностей из-за различий в стилях обучения. Во-первых, это требует более высокого уровня навыков работы с научно-техническими текстами, содержащими множество различных слов и сложный синтаксис. Во-вторых, необходимы навыки письменной и устной коммуникации для написания отчетов, вступлений и аннотаций [2:6].

Результаты. В Республике Каракалпакстан преподавание иностранного языка представляет собой более сложную задачу, поскольку студенты, независимо от того, является ли их родной язык каракалпакским, узбекским, третьим или четвертым, учатся общаться на разных языках. Необходимо учитывать особенности языка и корректировать методы обучения.

Еще одним важным фактором является уровень владения иностранным языком у студентов. Преподавание иностранного языка должно быть непрерывным, разнообразным и профессиональным. Использование учебника по культуре на ту же тему может мотивировать студентов к изучению иностранного языка и расширению их знаний. Новые образовательные технологии могут эффективно использоваться для того, чтобы студенты химики-агрохимики могли изучать иностранные языки, актуальные для их работы. Одна из ключевых стратегий — это коммуникация, которая подразумевает общение с нужными людьми в реальных ситуациях. Это включает в себя участие в развитии коммуникативных навыков, таких как профессиональный язык, сравнение стилей общения в науке и промышленности, геймификация и решение проблем [3].

Оценка сформированности компетенции должна осуществляться на основе четких критериев: точность употребления профессиональной терминологии, логичность и связность научного высказывания, адекватность интерпретации профессиональной информации, способность участвовать в дискуссии и представлять результаты исследований. Выделение базового, среднего и продвинутого уровней владения позволяет отслеживать динамику развития

коммуникативных умений и корректировать образовательный процесс с учетом индивидуальных образовательных траекторий студентов.

В целом, Английский язык для специальных целей (ESP) широко используется для того, чтобы помочь студентам выбрать будущую карьеру. Использование учебников, тематических исследований и упражнений может способствовать развитию прочных профессиональных знаний языка.

Это также стратегия контекстно-ориентированного изучения языка (CLIL), в некоторых видах деятельности, преподаваемых на иностранном языке. Такой подход способствует аутентичному изучению языка в профессиональном контексте и улучшает обучение студентов. Эти технологии поддерживают проектное обучение и навыки решения проблем, что способствует развитию самооффективности, критического мышления. Дополняют указанные технологии проектное и проблемное обучение, ориентированные на развитие самостоятельности, критического мышления и исследовательских умений. Проекты, связанные с анализом научных статей, подготовкой презентаций или мини-исследований по химии на иностранном языке, позволяют интегрировать языковую и профессиональную подготовку.

Современная образовательная среда вуза предполагает активное использование информационно-коммуникационных технологий. Для обучения иностранному языку студентов химиков-агрохимиков цифровые ресурсы открывают доступ к актуальной научной информации, онлайн-курсам, мультимедийным материалам и специализированным платформам.

Использование электронных учебников, интерактивных заданий, онлайн-платформ и элементов дистанционного обучения способствует индивидуализации учебного процесса и развитию самостоятельной учебной деятельности. Цифровые технологии также позволяют моделировать профессиональные ситуации общения и расширять возможности межкультурного взаимодействия.

В условиях Республики Каракалпакстан внедрение цифровых технологий в обучение иностранному языку способствует преодолению территориальных и ресурсных ограничений и повышению качества языковой подготовки студентов [4:124].

Обсуждение. Формирование профессионально-ориентированной иноязычной коммуникативной компетенции у студентов химиков является важным направлением модернизации языкового образования в высших учебных заведениях. Данная компетенция обеспечивает готовность будущих специалистов к профессиональной деятельности в условиях международного научного и производственного сотрудничества.

Анализ теоретических и методических подходов показал, что эффективное формирование данной компетенции возможно при условии интеграции коммуникативного, профессионально-ориентированного и технологического подходов, учета региональной специфики и активного использования современных педагогических и цифровых технологий.

Практическая апробация предложенных подходов в условиях многоязычной образовательной среды

Республики Каракалпакстан показывает, что интеграция профессионального содержания и коммуникативных методов обучения способствует повышению мотивации студентов, росту их академической активности и более уверенной научной коммуникации на иностранном языке. Особую эффективность демонстрируют задания, ориентированные на анализ научных статей, подготовку докладов и моделирование профессиональных ситуаций, приближенных к реальной деятельности химика-агрохимика.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке учебных программ, учебно-методических пособий и курсов иностранного языка для

студентов химико-агрохимических специальностей вузов Республики Каракалпакстан.

Региональная специфика Республики Каракалпакстан, характеризующаяся трилингвальной образовательной средой (каракалпакский, узбекский, русский языки) и необходимостью освоения английского языка как языка международной науки, требует разработки адаптивных методических решений. Учет интерференционных факторов и языкового опыта студентов позволяет минимизировать трудности усвоения профессиональной терминологии и обеспечить более устойчивое формирование иноязычной коммуникативной компетенции.

Литература

1. Азизходжаева Н.Н. Инновационные технологии и педагогическое мастерство. – Ташкент: «Ўқитувчи», 2010.
2. Tulepbergenovna K.F. Formation of students' system of lexical competence. // Science time journal. 2024. Т. 2. №. 1. – Р. 6-12.
3. Fiorito L. Teaching English for Specific Purposes (ESP). // Using English. - URL: <http://www.usingenglish.com/articles/teaching-english-for-specific-purposes-esp.html> (date accessed: 14.06.2015).
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва: «Слово», 2008.

УДК 37.014

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Куттибекова Гулжан Тулепбаевна – доктор философии по педагогическим наукам, доцент
Kuttibekova80@mail.ru

Джизакский государственный педагогический университет имени А.Кадыри

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА СУНЪЙИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИ ҚЎЛЛАШГА ДОИР ПЕДАГОГИК ВА ИЖТИМОЙ ҚАРАШЛАР

Куттибекова Гулжан Тулепбаевна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент
А.Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика университети

**PEDAGOGICAL AND SOCIAL PERSPECTIVES
ON THE APPLICATION**

OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATION SYSTEM

Kuttibekova Guljan Tulepbaevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Jizzakh State Pedagogical University named after A.Kadiri

Таянч сўзлар: сунъий интеллект, таълим, педагогик жиҳатлар, этика, ахборот саводхонлиги, онлайн таълим, индивидуал таълим траекторияси.

Резюме. Ушбу мақолада таълим тизимида сунъий интеллектдан фойдаланишнинг педагогик ва ижтимоий жиҳатлари кўриб чиқилади. У ўқувчилар учун индивидуал таълим йўллари яратиш, ўқитувчилар ишини автоматлаштириш ва рақамли профилларни яратиш учун сунъий интеллект имкониятларини таҳлил қилади.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, педагогические аспекты, этика, информационная грамотность, онлайн-обучение, индивидуальная образовательная траектория

Резюме. В статье рассматриваются педагогические и социальные аспекты применения искусственного интеллекта в системе образования. Анализируются возможности ИИ в создании индивидуальных образовательных траекторий для учащихся, автоматизации работы учителей и формировании цифровых профилей.

Key words: artificial intelligence, education, pedagogical aspects, ethics, information literacy, online learning, individualized learning pathway.

Summary. The article examines the pedagogical and social aspects of using artificial intelligence in the education system. It analyzes the potential of AI in creating individualized learning pathways for students, automating teachers' work, and forming digital profiles.

Введение. Современное образование вступает в новый этап своего развития. Многие учителя и родители ищут способы заинтересовать детей наукой, привить им любовь к учению и укрепить их стремление к творчеству и мышлению. Традиционные формы представления материала давно утратили свою актуальность. Новое поколение не похоже на своих предков. Они хотят учиться в живой, интересной, интерактивной форме. Это поколение легко ориентируется на современные технологии. Дети хотят развиваться таким образом, чтобы не только идти в ногу с быстро развивающимися технологиями, но и непосредственно участвовать в этом процессе.

В эпоху изменений невозможно оставаться на месте. Сейчас многие страны признали искусственный интеллект стратегическим ресурсом XXI века и выделяют значительные средства на его развитие. В Калифорнийском университете в Сан-Диего действуют три факультета, работающих с искусственным интеллектом: когнитивных наук, компьютерных наук и науки о данных. Кроме того, существует система больниц, где реализуются передовые проекты по применению ИИ в здравоохранении.

Анализ литературы и методология. Учитель остаётся главным гарантом качественного образования. Поэтому Правительство должно разработать национальную образовательную платформу, позволяющую создавать качественный контент в соответствии с государственными стандартами. При

этом важно использовать в первую очередь продукты отечественного производства в сфере искусственного интеллекта. Кроме того, рынок труда постоянно меняется: многие функции работодателей будут выполняться автоматизированными системами. Этот процесс уже идёт и приведёт к устареванию ряда профессий, что может вызвать массовую безработицу. Это крайне актуальная проблема, и если начать действовать слишком поздно, социальные последствия будут тяжёлыми» [1].

Развитие и расширение технологий искусственного интеллекта в различных секторах экономики представляет собой важную проблему как для специалистов в области информационных технологий, так и для общества в целом. Основные вопросы связаны с тем, какие ценности должны учитываться при внедрении систем ИИ; нужны ли для таких систем какие-либо нормы этики или они вообще не соотносятся с этим понятием; кто должен устанавливать эти нормы и можно ли приравнивать моральные принципы авторов конкретных технологий ИИ к нормам, которыми управляют сами «машины» [2].

Дж.Генрихс считает, что ответственность может нести только человек, подлежащий наказанию, тогда как «машина» сама по себе не может быть ответственна. Так как она не способна испытывать эмоции и её поведение нельзя исправить путём наказания или поощрения, назначение ответственности за действия «машины» просто невозможно и неуместно.

Необходимо обратить внимание на ещё один важный вопрос. В течение ближайшего десятилетия мы можем приблизиться к моменту, когда машина превзойдёт человеческий разум... Поэтому особенно важен разумный контроль за искусственным интеллектом.

Этическое использование искусственного интеллекта предполагает систематическое рассмотрение этических аспектов ИИ на основе комплексной развивающейся системы взаимосвязанных ценностей, принципов и процедур, учитывающей разнообразие культур. Его цель – управление обществом в вопросах ответственного учёта известных и неизвестных последствий применения технологий ИИ для людей, сообществ, окружающей среды и экосистем. При этом оно служит основой для принятия решений о применении или отказе от использования технологий, основанных на ИИ [3].

Этическое применение ИИ – это систематическое нормативное понимание этических аспектов искусственного интеллекта на основе комплексной, развивающейся, многоаспектной и мультикультурной системы взаимосвязанных ценностей, принципов и процедур, которое позволяет обществу ориентироваться в вопросах ответственного учёта известных и неизвестных последствий применения технологий ИИ для людей, сообществ, окружающей среды и экосистем, а также служит основой для принятия решений о применении или неприменении технологий, основанных на ИИ [4].

Этические принципы выступают гибкой основой нормативной оценки, а также методическим руководством при использовании технологий ИИ, рассматривая достоинство человека, его благосостояние и недопущение вреда в качестве целевых ориентиров, основанных на этике науки и технологии.

В XXI веке информация стала основным стратегическим ресурсом. Если ранее знания и сведения в основном распространялись через книги, лекции и официальные источники, то сегодня потоки информации бесконечно расширились и перешли в открытое цифровое пространство. Интернет и социальные сети, системы искусственного интеллекта, онлайн-платформы стали основными каналами распространения знаний. Это не только увеличивает объём информации, но и меняет её структуру и формы восприятия. Современный студент не просто получает информацию в готовом виде, он самостоятельно ищет её, отбирает, обрабатывает и анализирует. Таким образом, образовательный процесс трансформируется от модели «учитель – источник знаний» к модели «учитель – наставник, студент – исследователь».

Этот процесс, помимо повышения самостоятельности учащихся, подчеркивает необходимость развития информационной грамотности, медиакультуры и критического мышления. В условиях информационного общества формируются современные тенденции.

Обсуждение и результаты. Главная проблема заключается не только в том, что пользователи не могут отличить изображения и видео, созданные нейросетью, от реальной жизни. Важно, что началась «гонка» по созданию новых приложений, способных определить или не определить достоверность таких созданных

изображений. В результате под сомнением может оказаться не только прошлое, но и любое будущее событие. В условиях применения таких технологий искусственно созданные фейковые новости могут быть неотличимы от реальных.

В связи с этим закономерен следующий тренд. В современных условиях факт реальности больше не является единственным критерием истины происходящего события, так как развитие информационных технологий привело к тому, что большая часть населения получает информацию не только из официальных источников, но и через другие каналы. Социальные сети и развитие ИИ приводят к тому, что новостные ленты формируются именно ботами. А информация, обработанная «новостными фабриками» и поступившая в социальные сети, для большинства становится реальностью. Этот феномен профессионально описан писателем и исследователем Ювалем Ноем Харари. Например, если искусственный интеллект оценивает вероятность трудоустройства мужчин и женщин на основе статистики и принимает решение, общество может воспринять это как «ИИ, направленный против женщин» [5].

Многие учёные выражают обеспокоенность этой тенденцией. Так, известный изобретатель Илон Маск предложил назвать 2024 год «годом отказа от нейросетей», поскольку их развитие происходит с гораздо большей скоростью, чем способность человека адаптироваться. Как такое стремительное развитие может повлиять на педагогическую практику в сфере образования? Нейросети способны самостоятельно создавать любой текст – научный или публицистический, что снижает способность учащихся самостоятельно писать текст. Конечно, пока качество текста, созданного нейросетью, заметно отличается от текста, созданного человеком. Однако начинает ставиться под сомнение сама идея, что креативную идею способен генерировать только человек.

Вторая тенденция, во многом логически вытекающая из первой, связана с появлением новых навыков работы с информацией и новых или трансформирующихся профессий. Например, сегодня профессия журналиста трансформируется. Ранее журналист собирал и обрабатывал информацию и распространял её через определённый канал. Он опирался на идеологическую направленность канала, надёжность источника и интеллектуальный уровень материала. Сегодня, с использованием информационных технологий, эта ситуация кардинально изменилась. Потребители информации всё чаще разрывают связь с определёнными СМИ и становятся блогерами. Они ведут информационную деятельность на своих платформах, формируя общественное мнение. Публикуют короткие видео со своей камеры, которые могут распространяться по всему миру. Процесс обмена информацией меняется: новостные агентства не предоставляют «факт» журналистам, а используют материалы блогеров для формирования собственной политической повестки. Это отражает новый способ организации информационного мира [6].

Что касается образовательного процесса, студент при поиске информации теперь опирается не только на официальные источники (учебники, научные статьи,

монографии), но и на мнение отдельных блогеров. Это усиливает индивидуальный стиль обучения и персонализацию образовательного процесса. Однако данный тренд повышает педагогическую ответственность, так как учащийся при формировании своей картины мира может опираться на непрофессиональные источники.

Третья тенденция характеризуется изменением направления обмена информацией, точнее говоря, её «обратным процессом». В традиционной педагогической практике считалось, что знания и опыт передаются от старшего поколения к младшему. Последовательность поколений обеспечивалась именно по этой схеме: взрослые учат, младшие учатся. Однако в современном информационном обществе ситуация кардинально изменилась. Сегодня молодое поколение (ученики и студенты) осваивает цифровые технологии значительно быстрее старших. В результате они сами становятся наставниками для своих родителей и учителей.

Например, значительная часть современных педагогов нуждается в помощи при организации видеоконференций, проведении онлайн-уроков, создании чат-ботов и виртуальных классов. Такая ситуация приводит к тому, что молодёжь в практическом плане выполняет роль «обратного учителя», направляя взрослых. Таким образом, процесс обмена информацией изменил своё направление: если раньше оно шло «от старшего к младшему», теперь оно движется «от младшего к старшему».

Педагогически объяснить это явление непросто. С одной стороны, его можно рассматривать как естественное проявление эволюции образовательного процесса. С другой стороны, для традиционной системы воспитания это представляет новый вызов, поскольку авторитет и ведущая роль учителя ослабевают. Кроме того, способность молодых людей анализировать информацию не всегда высока. Они быстро осваивают информацию, но не всегда готовы глубоко её понимать и критически оценивать. Такая ситуация демонстрирует как преимущества «цифрового поколения», так и его слабые стороны.

Современный педагог в образовательном процессе должен быть не только источником знаний, но и

модератором, экспертом и консультантом, который правильно направляет поток информации. Он координирует когнитивный опыт учащихся в цифровой среде, связывает данные, полученные с помощью искусственного интеллекта, с реальной жизнью, развивает их критическое мышление. В таком случае результат профессиональной педагогической деятельности будет заключаться не только в традиционном «обучении», но и в формировании информационной и культурной грамотности личности.

Подводя итог, можно сказать, что этап внедрения современных цифровых технологий в образовательный процесс имеет переходный характер. Цифровые явления только начинают проникать во все профессиональные и повседневные сферы жизни, и их социально-психологическое воздействие ещё полностью не изучено. Современная система образования находится в процессе адаптации к этим изменениям. Эта адаптация осуществляется не только в технической сфере, но и на методическом и мировоззренческом уровнях.

Заключение. Теперь основной акцент следует сделать на следующих направлениях:

1. Формирование культуры взаимодействия человека и искусственного интеллекта. Образовательный процесс должен быть направлен не только на умение студента пользоваться цифровыми инструментами, но и на понимание их этических и социальных последствий.

2. Гармония реального и виртуального образовательного пространства. Интеграция онлайн и офлайн форм обучения – ключевое условие современного профессионального образования.

3. Развитие критического мышления и способности к формированию собственного мнения. В условиях обилия информации студент должен быть не просто потребителем готовых данных, но и способным оценивать их достоверность.

Главная задача системы образования – сохранить духовный и интеллектуальный потенциал личности, используя цифровые инструменты, а также развивать его в соответствии с требованиями новой информационной эпохи.

Литература

1. Сатторов И., Саттарова Б. Практикум по робототехнике. – Ташкент: Ташкентский государственный технологический университет, 2014.
2. Габриэль И. Искусственный интеллект, ценности и согласование. // Умы и машины, 2020, Т. 30. – С. 411-437.
3. Хайнрихс Дж.Х. Распределение ответственности не решит моральные проблемы искусственного интеллекта. [Распределение ответственности не решит моральные проблемы искусственного интеллекта]. AI Ethics, 2022.
4. Балынская Н.Р., Ибрагимова О.В., Шкурко Н.С. Особенности и перспективы применения цифровых технологий в современном профессиональном образовании [Features and Prospects of Using Digital Technologies in Modern Vocational Education]. // Инновационное развитие профессионального образования, 2024, № 1(41). – С. 11-19.
5. Богословский В.И., Бусыгина А.Л., Стрекалова Н.Б. Цифровая педагогика. // Теория и практика [Digital Pedagogy: Theory and Practice]. – Москва: 2022.
6. Куттибекова Г.Т. Инновационная модель применения технологий арт-педагогике и арт-терапии в процессе эстетического воспитания младших школьников. // Педагогик маҳорат. Илмий-назарий ва методик журнал. – Тошкент: 2020. №3. 95-98-б.

**TEKNOLOGIYALÍQ TÁLIM BAĞDARÍNDÁ ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŇ ÁHMIYETLILIGI
HÁM ZAMANAGÓY JAĞDAYÍ**

Qalmuratova Xurliman Arıslanbaevna – *assistant óqıtıwshı*

hurlimankalmuratova@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**АКТУАЛЬНОСТЬ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ
В СИСТЕМЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Калмуратова Хурлиман Арысланбаевна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**RELEVANCE AND CURRENT STATUS OF DISTANCE LEARNING
IN THE SYSTEM OF TECHNOLOGICAL EDUCATION**

Kalmuratova Khurliman Arysylanbaevna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: texnologik ta'lim, masofadan o'qitish, raqamli ta'lim markazi, MKT, virtual laboratoriya, pedagogik innovatsiya.

Rezyume. Maqolada texnologik ta'lim tizimida masofaviy ta'limni joriy etishning dolzarbligi, uning hozirgi holati va pedagogik salohiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishni hisobga olgan holda, masofaviy ta'lim texnologik ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Tadqiqot masofaviy ta'lim vositalarining afzalliklari va cheklovlarini, shuningdek ularni bartaraf etish usullarini ochib beradi.

Ключевые слова: технологическое образование, дистанционное обучение, цифровая образовательная среда, ИКТ, виртуальные лаборатории, педагогические технологии.

Резюме. В статье анализируются актуальность внедрения дистанционного обучения в системе технологического образования, его современное состояние и педагогические возможности. В условиях развития цифровых технологий, автоматизации производственных процессов и модернизации системы образования дистанционное обучение рассматривается как важный фактор повышения эффективности технологического образования. В исследовании раскрываются преимущества и ограничения средств дистанционного обучения, а также пути их преодоления.

Key words: technological education, distance learning, digital learning environment, ICT, virtual laboratories, educational technologies.

Summary. The article analyzes the relevance of implementing distance learning in technological education, its current state, and pedagogical potential. Under the conditions of digital technology development, automation of production processes, and modernization of the education system, distance learning is considered an

important factor in improving the effectiveness of technological education. The study highlights the advantages and limitations of distance learning tools and proposes ways to overcome them.

Kirisıw. Búgingi kúnde jámiyettiń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwı tikkeley texnologiyalar menen baylanıslı bolıp, bul jaǵday bilimlendiriw sistemasına, ásirese, texnologiyalıq tálım baǵdarına jańa talaplardı qoymaqta. Bolajaq qánigeler zamanagóy texnika hám texnologiyalardı tereń ózlestirgen, sanlı ortalıqta erkin jumıs alıp bara alatuǵın kadrlar sıpatında tayarlanıwı zárúr. Bul proceste aralıqtan oqıtıw texnologiyalıq tálımdı rawajlandırıwdıń nátiyjeli quralı sıpatında áhmiyetke iye bolmaqta. Ol bilimlendiriw procesiniń beyimlesiwshenligin arttırıw, oqıw resurslarınan paydalanıw imkaniyatların keńeytiw hám talabalardıń óz betinshe bilim alıw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi.

Texnologiyalıq tálım baǵdarında aralıqtan oqıtıwdıń áhmiyeti. Texnologiyalıq tálım baǵdarında aralıqtan oqıtıwdıń áhmiyetliligi bir qatar faktorlar menen belgilenedi. Bárinen burın, óndiris texnologiyalarınń tez pátlerde jańalanıp barıwı bilimlendiriw mazmunın da turaqlı túrde jańalawdı talap etedi. Aralıqtan bilimlendiriw platformaları arqalı oqıw materialların jedel jańalaw hám talabalarǵa jetkeriw imkaniyatı bar.

Ekinshiden, texnologiyalıq bilim beriwde teoriya hám ámeliyattıń úzliksiz baylanıslılıǵı úlken áhmiyetke iye. Virtual laboratoriyalar hám sanlı simulyatorlar járdeminde

quramalı texnologiyalıq processlerdi aralıqtan turıp modellestiriw imkaniyatı jaratılmaqta.

Úshinshiden, aralıqtan oqıtıw bilim alıwdaǵı aymaqlıq hám waqıtqa baylanıslı sheklewlerdi azaytıadı jáne texnologiyalıq bilimlendiriwdiń ashıq-aydınlıǵın hám úzliksizligin támiyinleydi [1].

Maqala teması boyınsha ilimiy ádebiyatlardıń analizi. Aralıqtan oqıtıw mashqalası sońǵı jılları pedagogika, bilimlendiriw texnologiyaları hám kásiplik bilimlendiriw metodikası baǵdarlarında jedel izertlenbeekte. Atap aytqanda, sırt elli hám jergilikli ilimpazlar tárepinen aralıqtan oqıtıwdıń teoriyalıq tiykarları, texnologiyalıq imkaniyatları hám de oqıw procesine tásiiri túrli aspektlerde úyrenilgen [5].

Aralıqtan oqıtıwdıń teoriyalıq-metodikalıq tiykarları máselesi M.Moore hám G.Kearsley izertlewlerinde sistemalı qatnas tiykarında sáwlelendirilgen bolıp, avtorlar aralıqtan oqıtıwdı bilimlendiriw subyektleri arasındaǵı pedagogikalıq óz ara tásirlesiwdiń arnawlı forması sıpatında talqılaydı. Olardıń ilimiy kózqaraslarında aralıqtan bilim beriwde texnologiyalıq qurallar menen bir qatarda didaktikalıq principlerdiń áhmiyeti tiykarlap beriledi [2].

Sanlı bilimlendiriw hám onlayn oqıtıwdıń zamanagóy tendenciyları I.Allen hám J.Seaman jumıslarında keń

talqılان. Olar joqarı bilimlendiriw sistemasında sanlı platformalardan paydalanıw nátiyjeliligini statistikalıq hám analitikalıq maǵlıwmatlar tiykarında sáwlelendirip, aralıqtan oqıtıw bilimlendiriwdiń sapasını arttırıwǵa xızmet etetuǵının atap ótedi. Bul izertlewler texnologiyalıq tálim ushın da áhmiyetli metodikalıq tiykar bolıp xızmet etedi.

YUNESKO tárepinen alıp barılǵan ilimiy-analitikalıq izertlewlerde aralıqtan bilimlendiriw global bilimlendiriw siyasatınıń áhmiyetli baǵdarı sıpatında bahalanadı. Bul dárelerde sanlı texnologiyalar tiykarında bilim alıw imkaniyatların keńeytiw, bilimlendiriwde teńlik hám ashıqlıqtı támiyinlew máseleleri tiykarǵı orındı iyeleydi. Bul tárepler texnologiyalıq tálim baǵdarında da áhmiyetli esaplanadı.

Jergilikli alımlardıń izertlewlerinde aralıqtan oqıtıwdıń pedagogikalıq hám metodikalıq tárepleri ayrıqsha itibarǵa alınadı. Atap aytqanda, A.A.Rasulov, B.X.Xudoyberganov hám basqa izertlewshiler aralıqtan oqıtıw texnologiyaların engiziwde oqıtıwshınıń kásiplik kompetenciyası, elektron bilimlendiriw resursları sapası hám oqıw procesin basqarıw máselelerin áhmiyetli faktor sıpatında kórsetedi. Bul jumıslar texnologiyalıq pánlerdi oqıtıwda aralıqtan qatnas jasawdıń imkaniyatları hám sheklewlerin anıqlawǵa xızmet etedi. Texnologiyalıq tálimge tiyisli ilimiy dereklerde bolsa aralıqtan oqıtıw máselesi kóbirek aralas bilimlendiriw modeli sheńberinde sáwlelendiriledi. Izertlewshiler texnologiyalıq pánlerdiń ámeliy baǵdarlanǵanlıǵı sebepli aralıqtan oqıtıwdı tolıq engiziw emes, al teoriyalıq hám ámeliy sabaqlardı úlestiriw zárúrligin atap ótedi. Virtual laboratoriyalar, simulyatorlar hám sanlı modeller bul baǵdarda nátiyjeli qural sıpatında qaralmaqta.

Sonıń menen birge, ilimiy ádebiyatlardı tallaw sonı kórsetedi, texnologiyalıq tálim baǵdarında aralıqtan oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń didaktikalıq modelleri, metodikalıq mexanizmleri hám bahalaw kriteriyaları jeterli dárejede sistemlastırıw ushın usı baǵdarda jáne de tereń ilimiy izertlewler alıp barıw zárúrligin kórsetedi hám izertlew temasınıń aktuallıǵın tiykarlaydı.

Izertlew metodologiyası. Búgingi kúnde sanlı texnologiyalardıń jedel rawajlanıwı, bilimlendiriw processleriniń globalıasıwı hám miynet bazarı talaplarınń jedel jańalanıp barıwı joqarı bilimlendiriw sistemasında aralıqtan oqıtıw túrlerin keńnen engiziwde talap etpekte. Ásirese, texnologiyalıq tálim baǵdarında bilim alıp atırǵan studentler ushın aralıqtan oqıtıw tek ǵana alternativ forma emes, al kásiplik kompetenciyalardı qalıplestiriwdiń strategiyalıq quralına aylanıp barmaqta.

Texnologiyalıq tálim baǵdarı mazmunı boyınsha óndiris processleri, texnikalıq sistemalar, innovaciyalıq texnologiyalar, dizayn hám konstrukciyalaw, sanlı modellestiriw hám de ámeliy iskerlik penen úzliksiz baylanıslı. Sol sebepli bul baǵdarda bilimlendiriw procesin tek dástúriy auditoriya shınıǵıwları menen sheklew zamanagóy bilimlendiriw talaplarına tolıq juwap bermeydi. Aralıqtan oqıtıw texnologiyaları bolsa studentlerge bilimderdi óz betinshe iyelew, oqıw materialların qayta-qayta talqılaw, individual oqıw traektoriyasını qalıplestiriw imkaniyatın jaratadı. Aralıqtan oqıtıwda texnologiya pánin teoriyalıq jaqtan oqıtıw procesinde oqıw materialları texnologiyalıq tálim baǵdarı talabalarına elektron bayanat formasında usınıladı.

Texnologiyalıq tálim baǵdarı studentleri oqıw materialların elektron formada óz betinshe ózlestiriw

procesinde, olarǵa metodikalıq járdem kórsetiw, másláhátler beriw individual hám toparlar aralıq ámelge asırıladı. Oqıw materialların teoriyalıq jaqtan ózlestiriwde ózin-ózi tekseriw, ózin-ózi dúzetiw, oqıw procesinde erisken nátiyjelerin basqalar menen talqılaw, tájiriye almasıw bolajaq texnologiya muǵallimleriniń sın kózqarastan hám dóretiwsilik pikirlewdi rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye. Ulıwma bilim beriw mektebi texnologiya páni muǵallimleriniń qanıgeligin aralıqtan arttırıw oraylarında támiyinlengen oqıw-laboratoriya úskeneleriniń barlıǵı sabaqlardı klass-sabaq formasında shólkemlestiriw hám ótkeriwge mólsherlengen. Aralıqtan tájiriye arttırıwda bolsa, bul shınıǵıwlar virtual túrde shólkemlestiriliwi hám ótkeriliwi zárúr. Eger texnologiya páninen laboratoriya jumısları, kórgizbeli tájiriyeler, kóylek pishiwi, awqat tayarlawdı tábiyiy halda shólkemlestiriw hám ótkeriw jolı tańlansa – oqıtıwshılar zamanagóy usıllardan paydalanıwdı bilmey qaladı, eger bul sabaqlardı virtual formada oqıtıwdı shólkemlestiriw hám ótkeriw jolı tańlansa – onda oqıtıwshılar haqıyqıy ásbap-úskeneler menen islew, yaǵnıy tábiyiy usıllardan uzaqlasadı. Aralıqtan oqıtıwda laboratoriyalıq jumıslar, kórgizbeli tájiriyelerdi talabalarǵa hár eki usılda, yaǵnıy hám tábiyiy, hám virtual formalarda integraciyalanǵan halda parallel oqıtıw nátiyjelilikke erisiw jollarınan biri bolıp esaplanadı [3].

Aralıqtan oqıtıwdıń zamanagóy jaǵdayı.

Házirgi waqıtta texnologiyalıq tálimde aralıqtan oqıtıw tiykarınan informaciya-kommunikaciya texnologiyalarına tiykarlanǵan halda shólkemlestirilmekte. Bilimlendiriw procesinde LMS platformaları, videokonferenciya sistemaları, elektron sabaqlıqlar hám interaktiv oqıw resurslarınan keń paydalanılmaqta. Bul qurallar talabalardıń óz betinshe islew kónlikpelerin rawajlandırıw, oqıw procesin individuallastırıw hám pedagog hám student ortasındaǵı baylanıstı jańa basqıshqa alıp shıǵıwǵa xızmet etpekte. Sırt el joqarı oqıw orınlarında texnologiyalıq tálim baǵdarında aralıqtan oqıtıw keńnen qollanılp, ol ámeliy sabaqlardı virtual ortalıqta shólkemlestiriw, sanaat penen integraciyalasqan onlayn kurslar jaratıw arqalı ámelge asırılmaqta. Milliy tájiriyede bolsa aralıqtan oqıtıw platformaların engiziw hám elektron resurslar bazasını keńeytiw tiykarǵı wazıypa sıpatında belgilengen.

Sonǵı jılları Ózbekstan Respublikasında joqarı bilimlendiriw sistemasın sanlastırıw, aralıqtan bilimlendiriw platformaların engiziw, elektron oqıw resursların islep shıǵıw hám olardan nátiyjeli paydalanıwǵa baylanıslı bir qatar normativlik-huqıqıy hújjetler qabıl etildi. Bul hújjetler texnologiyalıq bilimlendiriw baǵdarında aralıqtan oqıtıwdıń ilimiy-metodikalıq tiykarların sistemalı túrde jetilistiriw zárúrligin belgilep berdi.

Analiz hám nátiyjeler. Tallawlar sonı kórsetedi, texnologiyalıq tálim baǵdarında aralıqtan oqıtıw tómendegi pedagogikalıq imkaniyatlarǵa iye:

- oqıw procesin individuallastırıw hám differenciallastırıw;
- virtual laboratoriyalar hám simulyatorlar arqalı ámeliy kónlikpelerdi qalıplestiriw;
- elektron tálim resursları járdeminde óz betinshe bilim alıw úlesin arttırıw;
- bilim alıwshılardıń sanlı kompetenciyaların rawajlandırıw.

Sunday-aq, LMS (Moodle, Google Classroom, Canvas hám basqalar) platformalarınan paydalanıw texnologiyalıq pánlerdi oqıtıwda oqıw materialların sistemalı hám interaktiv tárizde usınıw imkaniyatın bermekte.

Nátiyjeler analizi sonı kórsetedi, aralıqtan oqıtıw texnologiyalıq bilimlendiriw nátiyjeliligin arttırıwğa xızmet etiwı múmkin, biraq bul process bir qatar mashqalalar menen de baylanıslı. Sonıń ishinde, ámeliy sabaqlardı tolıq virtual ortalıqta shólkemlestiriwdiń sheklengenligi, texnikalıq qurallar hám internet sapası menen baylanıslı mashqalalar bar. Sol sebepli, texnologiyalıq tálimde aralıqtan oqıtıw aralas (blended learning) modeli tiykarında shólkemlestiriliwi maqsetke muwapıq. Bul qatnas teoriyalıq bilimlerde aralıqtan, ámeliy sabaqlardı bolsa dástúriy túrde alıp barıw imkaniyatın beredi [4].

Texnologiyalıq tálimde aralıqtan oqıtıwdı engiziwde ayırım mashqalalar bar. Sonıń ishinde, materiallıq-texnika-

lıq bazanıń jeterli emesligi, internet tarmagınıń turaqlı islemewi hám ayırım ámeliy sabaqlardı virtual ortalıqta tolıq shólkemlestiriwdegi qıyınshılıqlar solardıń qatarına kiredi. Bul mashqalalardı saplastırıw ushın aralıqtan hám dástúriy oqıtıw túrlerin integraciyalasqan halda qollanıw, oqıtıwshılardıń sanlı pedagogikalıq kompetenciyaların arttırıw hám milliy sharayatqa sáykes virtual bilimlendiriw resursların jaratıw áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, texnologiyalıq tálim baǵdarında aralıqtan oqıtıw zamanagóy bilimlendiriw sistemasınıń áhmiyetli quram bólegi esaplanadı. Ol bilimlendiriw procesiniń nátiyjeliligin arttırıw, talabalardı sanlı texnologiyalar menen islewge tayarlaw hám kásiplik kompetenciyalardı rawajlandırıwğa xızmet etedi. Keleshekte aralıqtan oqıtıwdı texnologiyalıq tálim sistemasına tereń integraciyalaw bilimlendiriwdiń sapasın jáne de arttıradı.

Ádebiyatlar

1. Полат Е.С. Дистанционное обучение: теория и практика. – Москва: «Академия», 2019.
2. Moore M., Kearsley G. Distance Education: A Systems View of Online Learning. – Belmont, 2019.
3. Абдукодиров А.А. Таълимда ахборот технологиялари. – Тошкент: «Фан», 2020.
4. Rasulov A.A. Masofaviy ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogik imkoniyatlari. – Toshkent: «Фан», 2022.
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti: Darslik. – Toshkent: «Sano-standart nashriyoti», 2017.

**SANLI MÁKÁN SHARAYATÍNDÁ JASLAR SANASÍNDÁ
ĞALABALÍQ SANASÍZLÍQ JAǴDAYLARÍNÍN QÁLÍPLESÍWÍ**

Mambetnazarova Mexribanu Tolibaevna – stajyor oqıtıwshı

mambetnazarovamexribanu@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**ФОРМИРОВАНИЕ СОСТОЯНИЙ МАССОВОГО БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО
В СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ПРОСТРАНСТВА**

Мамбетназарова Мехрибану Толыбаевна – стажёр преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE FORMATION OF THE STATE OF THE COLLECTIVE UNCONSCIOUS
IN THE CONSCIOUSNESS OF YOUTH IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL SPACE**

Mambetnazarova Mexribanu Tolibaevna – trainee teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: ommaviy ongsizlik, raqamli makon, yoshlar psixologiyasi, konformizm, ijtimoiy tarmoqlar, tanqidiy fikrlash.

Rezyume. Ushbu maqolada raqamli makon sharoitida yoshlar ongida ommaviy ongsizlik va ijtimoiy tarmoqlarning tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish jarayoniga ta’siri ijtimoiy-psixologik jihatdan yoritiladi.

Ключевые слова: массовое бессознательное, цифровая среда, психология молодежи, конформизм, социальные сети, критическое мышление

Резюме. В статье рассматриваются социально-психологические особенности формирования массового бессознательного у молодежи в условиях цифровой среды, а также влияние социальных сетей и алгоритмического контента на критическое мышление и принятие решений.

Key words: mass unconsciousness, digital environment, youth psychology, conformism, social networks, critical thinking

Summary. The article examines the socio-psychological characteristics of the formation of mass unconsciousness among youth in the digital environment, focusing on the influence of social networks and algorithmic content on critical thinking and decision-making.

Kirisiw. XXI ásir tariyxı informaciyanıń júdá kúshli tezlikte tarqalıwı menen xarakterlenedi. Sanlı texnologiyalar hám sociallıq tarmaqlar insan ómiriniń bárshe tarawlarına, tiykarınan, jaslar sanasına kúshli tásir kórsetpekte.

Búgingi jas áwladtıń dúnyaqarası, qádiriyatları, sociallıq minez-qulqı kóp tárepten sanlı mákanda qalıpspekte. Bul processte jeke pikiriniń páseyiwı hám ǵalabalıq pikirge eriw jaǵdaylarınıń kúsheyiwi baqlanbaqta [1].

Ilimiy ádebiyatlarda bul jaǵday “ǵalabalıq sanasızlıq” túsinigi menen táriyiplenedi. Ǵalabalıq sanasızlıq jaslarǵı qarar qabıl etiw procesinde ózbetinshe analiz ornına topar pikirine súyeniw, trendler hám ataqlı shaxslar tásirinde pikiriniń qalıplestiriwi menen kórinedi [2]. Sol sebepli bul mashqalanı psixologiyalıq tárepten úyreniw aktual ilimiy wazıypalardan biri bolıp sanaladı.

Ilimiy maqalamızdıń maqseti – sanlı mákán sharayatında jaslar sanasında ǵalabalıq sanasızlıqtıń qalıplesiwi mexanizmlerin teoriyalıq hám ámeliy tárepten analiz etiw bolıp esaplanadı.

Ǵalabalıq sanasızlıq túsiniginiń teoriyalıq tiykarları. Ǵalabalıq sanasızlıq túsinigi eń birinshi márte frantsuz alımı Gustave Le Bon tárepten ilimiy aylanısqa kiritilgen. Oǵan kóre, individ topar ishinde bolǵanında óziniń individual sanalıq qadaǵalawın joǵaltadı hám jámaát sezimlerine boysınadı [3]. Nátiyjede jeke juwapkershilik páseyedi, sezimler kúsheydi hám racional pikirlew páseyedi.

Zigmund Freyd ǵalabalıq minez-qulıqtı shaxstıń sanasız meyilleri menen baylanıstırıp, alaman ishinde individ regress jaǵdayına túsiwin aytıp ótedi [4]. Bul jaǵdayda

shaxs balalarsha boysınıwshań eliklewge meyil bolıp qaladı.

Karl Gustav Yung teoriyasında ǵalabalıq sanasızlıqtı kollektiv sanasızlıq túsinigi menen tikkeley baylanıstıradı. Karl Yung teoriyası boyınsha kóre, insan sanasında jámiyet tárepten miyras bolıp kiyatırǵan arxetipler bar bolıp, olar minez-qulıq hám qarar qabıl etiwge sezilerli tásir etedi [5].

Zamanagáy sociallıq tarmaqlarda “qaharman”, “tabıslı shaxs”, “ideal ómir” sıyaqlı arxetipler aktiv úgit-násiyat etiledi. Jaslar bul obrazlardı sanalı rawishte emes, al sanasız dárejede qabıl etedi hám olarǵa elikleydi.

Búgingi kúnde sociallıq tarmaqlar algoritmler tiykarında isleydi. Bul algoritmler paydalanıwshılardıń qızıǵıwlarına mas kontentti usınıs etip, onı belgili informaciya sheńberinde “qamtıp aladı” [6]. Nátiyjede jaslar túrli pikirlerdi salıstırıw imkanınan ayrılıp, ǵalabalıq pikirdi haqıyqat sıpatında qabıl ete baslaydı.

Banduranıń social kognitiv teoriyasında aytlıǵanday, baqlaw hám eliklew insan minez-qulqınıń tiykarǵı mexanizmlerinen biri sanaladı [7]. Sanlı mákanda bul process bir neshe márte tezlesedi.

Festingerdiń sociallıq salıstırıw teoriyası boyınsha kóre, insan óz pikirin basqalar menen salıstırıp bahalaydı [8]. Sociallıq tarmaqlarda bolsa bul process turaqlı tús aladı. Like, repost hám kommentariyer jaslar ushın sociallıq bahalaw quralına aylanadı.

Bunıń nátiyjesinde tómendegi jaǵdaylar bahalanadı:

- sın pikirlew páseyedi;
- óz betinshe qarar qabıl etiw qıyınlasadı;
- ǵalabalıq pikir ústinlik etedi [9]

Emperikalıq izertlewdi shólkemlestiriw hám ótkiziw shárt-sharayatlardı. Bul emperikalıq izertlew 18-25 jasındaǵı jaslar arasında ótkizildi. İzertlewde joqarı tálim orınlarında tálim alıp atırǵan studentler qatnastı. Respondentler sociallıq tarmaqlardan aktiv paydalanatuǵın jaslar bolıp, olardıń kúndelikli informatsiya tutınıwshılıǵı sanlı mákán menen tıǵız baylanıslı.

Izertlew onlayn formada Google Forms platforması arqalı ámelge asırıldı. Bul usıl respondentlerdiń anonimligin támiyinleydi hám olardıń juwapları da sociallıq tiyisliklik effektin kemeytiredi. İzertlew erki hám sırlılıq printsiplerine tiykarlanǵan halda alıp barıldı.

Izertlew úsh basqıstta shólkemlestirildi:

1. Diagnostikalıq metodikalar tańlaw hám beyilestiriw;
2. Sorawnama tarqatıw hám maǵlıwmatlardı jıynaw;
3. Alınǵan nátiyjelerdi statistikalıq hám mazmunı tárepinen analiz etiw.

Emperikalıq izertlew qatnasıwshılarının sıpatlaması.

Izertlewde 120 respondent qatnastı.

Kórsetkish	Muǵdar
Jámi respondentler	120
Hayallar	68 (56,7%)
Erkekler	52 (43,3)
Ortasha jas	21,4 jas
Kúnine sociallıq tarmaqlarǵa bóliw waqtı	3-6 saat

Respondentlerdiń kópshiligi Instagram, Tik Tok hám Telegram platformalarınan kúndelikli paydalanıwın bildirgen. Bul jaǵday izertlew obyektı ushın jeterli reprezentativlikti támiyinleydi.

Emperikalıq izertlew metodları hám olardıń sıpatlaması. Emperikalıq izertlewde tómendegi psixodiagnostikalıq metodlar qollanıldı:

1.1. Media tutınıw dárejesin anıqlaw shkalası.

Bul shkala respondentlerdiń sociallıq tarmaqlardan paydalanıw chastotası hám intensivligin anıqlawǵa qaratılǵan. Shkala 10 sorawdan ibarat bolıp, Liker tipindegi (1-5 ball) juwaplar tiykarında bahalanadı.

Bahalaw kriteriyaları:

1-2 ball – pás media aktivlik

3 ball – ortasha

4-5 ball – joqarı media aktivlik

Bul shkala jaslardıń sanlı mákánǵa qánshelli dárejede baylanǵanlıǵın anıqlaw imkanın beredi.

1.2. Galabalıq sanasızlıq dárejesin anıqlaw sorawnaması.

Galabalıq sanasızlıq ólshew ushın avtorlıq tiykarında islep shıǵılǵan sorawnama qollanıladı. Bul sorawnama 12 bantten ibarat bolıp, tómendegi indikatorlardı qamtıp aldı:

- topar pikirine boysınıw;
- trendke eriw;
- ataqlı shaxslar tásirine meyillik;
- informaciyalıq sın kózqaras penen teksermesten qabıl etiw.

Úlgi sorawlar:

“Kópshilik maqullanǵan pikir maǵan isenimli túyiledi”

“Trend bolǵan pikirge qarsı shıǵıw qolaysız sezim oyatadı”.

“Ataqlı blogger aytsa, bul durıs bolsa kerek dep oylayman”.

Jıynalǵan ballar tiykarında galabalıq sanasızlıq indeksi esaplanadı.

1.3. Sın pikirlew dárejesin anıqlaw shkalası.

Respondentlerdiń sın pikirlew dárejesin anıqlaw ushın Watson Glaser testine beyimlestirilgen qısqartırılǵan forması qollanıladı. Test tómendegi komponentlerdi ólsheidi:

- informatsiyalıq qabıl etiw qábileti;

- dálillerdi parıqlaw;

- ózbetinshe juwmaq shıǵarıw.

Nátiyjeler úsh dárejege ajratıldı:

- Pás dáreje;

- orta dáreje;

- joqarı dáreje.

1.4. Konformizmge meyillik testi.

Konformizm dárejesin anıqlaw ushın Asch paradigması tiykarında islep shıǵılǵan sorawnama qollanıladı. Test respondenttiń:

- topar pikirine beyimlesiw dárejesi;

- qarsı pikir bildiriwge bolǵan psixologiyalıq tayarlıqtı anıqlaydı.

Media tutınıwshılıǵı hám galabalıq sanasızlıq ortasındaǵı baylanıshlıq. Nátiyjeler sonı kórsetedi, sociallıq tarmaqlardan kúnine 4 saattan artıq paydalanatuǵın respondentlerde galabalıq sanasızlıq indeksi sezilerli dárejede joqarı bolǵan.

Media aktivlik	Galabalıq sanasızlıq (ortasha ball)
Pás	2,4
Ortasha	3,1
Joqarı	4,6

Bul cıfralar sociallıq tarmaqlardan paydalanıw intensivligi menen galabalıq sanasızlıq ortasında tuwrıdan-tuwrı baylanıs bar ekenligin kórsetedi.

Sın pikirlew hám galabalıq sanasızlıq ortasındaǵı múnásibet.

Sın pikirlew dárejesi	Galabalıq sanasızlıq (ortasha ball)
Pás	3,3
Ortasha	4,2
Joqarı	2,1

Bul nátiyjeler sın pikirlew qorǵanıw faktorı ekenligin ilimiy tárepten tastıyıqlaydı.

Konformizm hám galabalıq sanasızlıq ortasındaǵı baylanıshlıq.

Konformizmge joqarı meyillik kórsetken respondentlerde galabalıq sanasızlıq dárejesi de joqarı boladı. Bul jaǵday jaslardıń qarar qabıl etiw procesinde topar basımına boysınıwdı kórsetedi.

Alınǵan empirik nátiyjeler G.Le.Bon, Z.Freyd hám K.Yung teoriyalıq kózqarasları menen sáykes keledi. Tiykarınan, sanlı mákán sharayatında galaba sezimleri tez tarqalıp, individual sananı bastırılıwı ilimiy tárepten tastıyıqlandı.

Empirikalıq juwmaq:

1. Sociallıq tarmaqlardan intensiv paydalanıw galabalıq sanasızlıqtı kúsheytiredi.

2. Sın pikirlew dárejesi pás bolǵan jaslar galabalıq pikirge tezirek keledi.

3. Konformizm galabalıq sanasızlıq tiykarǵı psixologiyalıq mexanizmlerinen biri bolıp esaplanadı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, sanlı mákán jaslar identitetin ázzilewine alıp keledi. Sol sebepli, tálim sanasında ǵalabalıq sanasızlıqtı qalıplestiriwshi sistemasında informaciyalıq sawatxanlıqtı asırıw hám óz áhmiyetli faktor esaplanadı. Bul process sın pikirlewdiń betinshe pikirlewdi rawajlandırıwǵa óz aldına itibar páseyiwı, konformizmniń kúsheyewi hám jeke qaratuwı lazım.

Ádebiyatlar

1. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants . // On the Horizon. – United Kingdom: NCB University Press, 2001. Vol. 9, № 5. – P. 1-6-b.
2. Le Bon G. The Crowd: A Study of the Popular Mind. – London: T. Fisher Unwin, 1895.
3. Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. – Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1921.
4. Jung C. G. Man and His Symbols. – London: «Aldus Books», 1964.
5. Bandura A. Social Cognitive Theory of Mass Communication. // Media Psychology. – USA, 2001. Vol. 3. 265-299-b.
6. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – New Haven: Yale University Press, 2014.
7. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes. // Human Relations. – USA, 1954. Vol. 7. 117-140- b.
8. Cialdini R. Influence: The Psychology of Persuasion. – New York: «Harper Business», 2007.
9. Postman N. Amusing Ourselves to Death. – New York: «Penguin Books», 1985.
10. Tapscott D. Grown Up Digital. – New York: «McGraw-Hill», 2009.

**ФИЛОЛОГ СТУДЕНТЛЕРДИҢ ЛИНГВОМЕТОДИКАЛЫҚ КОМПЕТЕНЦИЯСЫН
ҚӘЛИПЛЕСТИРІҮДЕ «FLIPPED CLASSROOM» МОДЕЛИНЕН ПАЙДАЛАНЫҮДЫҢ АХМІЙЕТИ**

Мырзабаева Мухаббат Бахытбаевна – таяныш докторант

muhabbatmyrzabaeva@gmail.com

Әжсинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

**ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОДЕЛИ «FLIPPED CLASSROOM» В ФОРМИРОВАНИИ
ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ**

Мырзабаева Мухаббат Бахытбаевна – базовый докторант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажсинияза

**THE IMPORTANCE OF USING THE «FLIPPED CLASSROOM» MODEL IN THE FORMATION
OF LINGUOMETHODOLOGICAL COMPETENCE OF PHILOLOGY STUDENTS**

Mirzabaeva Muxabbat Baxitbaevna – Doctoral student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: лингвометодик компетенция, Flipped Classroom, инновацион таълим, интерфаол методлар, педагогик маҳорат.

Резюме. Ушбу мақолада олий таълим тизимида бўлажак филолог кадрларни тайёрлашда лингвометодик компетенциянинг ўрни ва уни ривожлантиришда инновацион "Flipped Classroom" моделининг аҳамияти баён этилган. Мақолада анъанавий таълим усуллариининг чекланганлиги таҳлил қилиниб, назарий билимларни мустақил ўзлаштириш ва амалий кўникмаларни аудиторияда такомиллаштиришга йўналтирилган методологик ёндашувлар тақлиф этилган.

Ключевые слова: лингвометодическая компетенция, Flipped Classroom, инновационное образование, интерактивные методы, педагогическое мастерство.

Резюме. В данной статье описывается роль лингвометодической компетенции в подготовке будущих филологов в системе высшего образования и значение инновационной модели "Flipped Classroom" в ее развитии. Также анализируется ограниченность традиционных методов обучения и предлагаются методологические подходы, направленные на самостоятельное усвоение теоретических знаний и совершенствование практических навыков в аудитории.

Key words: linguomethodical competence, Flipped Classroom, innovative education, interactive methods, pedagogical skills.

Summary. This article describes the role of linguomethodological competence in the training of future philologists in the higher education system and the importance of the innovative "Flipped Classroom" model in its development. The article analyzes the limitations of traditional teaching methods and proposes methodological approaches aimed at independent acquisition of theoretical knowledge and improvement of practical skills in the classroom.

Кирисиў. Бүгинги глобалласыў хэм мәлимлеме технологиялары әсиринде жоқары билимлендириў орынлары алдында турған тийкарғы ўазыйпалардан бири тек ғана теориялық билимге ийе емес, ал өз тараўында жоқары компетенцияны көрсете алатуғын кадрларды таярлаў болып табылады. Филолог студентлер ушын бундай компетенциялар шынжырында лингвометодикалық компетенция орайлық орынды ийелейди. Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2019-жыл 8-октябрьдеги ПФ-5847-санлы Пәрманы менен тастыйықланған «Өзбекстан Республикасы жоқары билимлендириў системасын 2030-жылға шекем раўажландырыў концепциясы»нда оқыў бағдарламаларында теориялық билим алыўға бағдарланған билимлендириўден әмелий көнликпелерди қәлиплеестириўге бағдарланған билимлендириў системасына баскышпа-баскыш өтиў тийкарғы ўазыйпа сыпатында белгиленген [1]. Бул ўазыйпаны әмелге асырыўда «Flipped Classroom» (Кери класс) модели теориялық материалды еркин өзлестириўге өткериў хэм сабақ ўақтың тиккелей әмелий көнликпелерди раўажландырыўға бағдарлаў имканиятын беретутын оптимал шешим есапланады. Лингвометодикалық компетенция – бул болажақ педагогтың тек ғана тил ызыамлықларын билиўи емес, ал усы билимлерди түрли аудитория қатламларына

нәтийжели жеткерип бере алыў шеберлиги болып табылады. Бирақ, дәстүрий билим бериў моделинде теориялық баянатларға көп ўақыт ажыратылыўы себепли, студентлерде әмелий методикалық көнликпелерди қәлиплеестириўге ўақыт жетиспеўшилиги бақланады. Бул машқаланы шешиўде жәхән педагогикасында өзиниң унамлы нәтийжелерин көрсетип атырған «Flipped Classroom» модули үлкен аҳмийетке ийе.

Әдебиятлар анализи. Аралас тәлим машқалалары хэм оны заманағөй тәлим процесинде әмелге асырыў мәселелери Ж.Е.Усаров, Л.Г.Бобоходжаева, Н.Юсуповалардың [8], Өзбекстандағы жоқары оқыў орынларында онлайн тәлим алыў хэм тәлим процесинде санлы технологиялардан пайдаланыўдың нәтийжелилиги бойынша Л.С.Махмудхожаева [7], аралас билим бериў технологияларын оқыў процесинде қолланыў өзгешеликлери Д.Кларк [6], К.Р.Грэм, С.Аллен, Д.Уре [4], Р.Шанк, Г.Р.Сондерс [9], сыяқлы шет ел илимпазларының мийнетлеринде изертленген. А.А.Фахрутдинованың илимий жумысында «Flipped Classroom» модулин аралас билимлендириў технологияларының бир түри сыпатында тәрийиплеў хэм заманағөй инглис тили сабақларында «Flipped Classroom» модулиниң орнын анықлаў мәселелери үйренілген [3]. Б.Холмировтың жумысы усы модулин

мазмун-мәнісі хәм оны билимлендириў процесине енгизиў мәселелерине арналған [5]. Б.Холмиров билимлендириўди жеке тәртипте енгизиўге айрықша итибар қаратады. Ол жекелестирилген билимлендириўди хәр бир студенттиң күшли хәм әззи тәрәплерин есапқа алыў деп тәрийплейди. «Жеке тәртиптеги билимлендириў – бул хәр бир студенттиң күшли тәрәплери, зәрүрликлери, көнликпелери хәм қызығыўшылығын есапқа алған халда үйрениўди бейимлестириўге бағдарланған билимлендириў процесси [5:6]». Жеке тәртиптеги билимлендириў парадигмасы «Кери класс» («Flipped Classroom») моделиниң тийкарын курайды. Себеби, хәр бир студенттиң индивидуал қәбилети, үйрениў усылы хәм интеллектуаллық потенциалы хәр қыйлы. Бундай қатнас билим алыўды пассив процесстен саналы хәм индивидуал раўажланыў процесине айландырады, оқыў процесин студенттиң мүтәжликлерине бейимлестиреди. Бул болса, өз гезегинде оқыў материалының тек ғана жүзеки өзлестирилиўин емес, ал әмелий көнликпелер менен терең интеграцияланыўын тәмийинлейди.

Тийкаргы бөлим.

1. Лингвометодикалық компетенцияның мазмуны хәм құрамлық бөлимлери.

Филолог-студент өзиниң келешектеги педагогикалық жумысында усы компонентлерди синтезлей алыўы шәрт. Егер студент тил билимин жетик билсе де, оны түсиндириў методикасын ийелемеген болса, оның профессионал хызметин нәтийжесиз болып қала береді.

2. «Flipped Classroom» моделиниң теориялық тийкары.

«Flipped Classroom» модели – бул дәстүрий билимлендириў схемасын түп-тийкарынан өзгертиўи педагогикалық қатнас. Егер дәстүрий сабақта «теория класста – әмелият үйде» принципі әмелге асырылса, бул моделде «теория үйде – әмелият класста» принципі үстинлик етеди. «Flipped Classroom» концепциясы өткен әсирдің 90-жылларында қәлиплесе баслаған болса да, оның кеңнен ен жайыўы хәм билимлендириў системасына жедел кирип келиўи ХХІ әсирдің басларына туўра келеди. Бул атама хәм методиканың әмелиятқа енгизилиўи орта мектеп оқытыўшылары Ж.Бергманн хәм А.Самс аты менен байланыслы. Олар 2007-жылдан баслап оқыў процесин оптималластырыў мақсетинде лекция материалларын аудио-видео форматта жазып алып, сабақ ўақтың тек интерактив хәм әмелий шынығыўларға бағдарлаған [5:4].

Үйде (өз бетинше): Студентлер оқытыўшы тәрәпинен таярланған видео-лекциялар, оқыў

материаллары, презентациялар арқалы өз бетинше сабаққа таярланады.

Клуста (интерактив): Аудиторияда болса оқыған материллары бойынша интерактив методлар үстинде ислейди.

«Flipped Classroom» модулин оқыў процесине енгизиўдің тийкаргы компонентлери сыпатында төмендегилерди көрсетиў мүмкин [2:4]:

Аралықтан оқытыў ушын арналған ашық санлы тәлим платформалары;

Мультимедиа тийкарындағы оқыў-методикалық материаллар комплекси (видео-лекциялар, аудиолар хәм текстли хужжетлер);

Темалардың мазмун-мәнісин толық ашып беретугын жоқары сапалы визуал презентациялар;

Оқытыўшы хәм студент арасында аралықтан байланыс хәм өз ара пикир алмасыўды тәмийинлеўи санлы байланыс қураалары.

3. Филолог студентлерде лингвометодикалық компетенцияны раўажландырыў механизми.

«Қарақалпақ тили фонетикасын оқытыў» темасын усы модел тийкарында шөлкемлестириўди көрип шығайық:

I басқыш: Аудиториядан тыскары таярлық	II басқыш: Аудитория шынығыўы (80 минут)
Оқытыўшы студентлерге темаға байланыслы 15-20 минутлық видео-сабақ ямаса презентацияны (Тәлим платформалары арқалы (Google Classroom) жибереди. Студент теорияны (мәселен, Даўыслы сеслер классификациясы) өзи қәлеген ўақытта хәм тезликте үйренеди.	Сабақ ўақты толық әмелий жумысқа жумсалады: *Машқалалы жағдайлар (Case-study): «Егер оқыўшы «а» хәм «ә» сесин алжастырса, қайсы методикалық усылдан пайдаланасыз?» сыяқлы кейслер үстинде ислеў. *Микро-оқытыў (Micro-teaching): Хәр бир студент сабақтың бир бөлегин методист сыпатында алып барады хәм студентлер тәрәпинен талқыланады. *Методикалық конструктор: Студентлер киши топарларда жаңа тема бойынша гамификацияға тийкарланған тапсырмалар жойбарын дүзеди.

4. Моделдин абзаллықтары хám нәтийжелери.

«Flipped Classroom» моделин қолланыў филолог-студентлерде төмендеги унамлы өзгерислерге алып келеди:

✚ **Ұақытты үнемлеў:** Теорияны баянлаўға кететуғын ұақыт әмелий шеберликти қәлиплестириўге бағдарланады.

✚ **Дифференциаллық жақынласыў:** Хәр бир студент материалды өз тезлигинде өзлестиреди.

✚ **Креативлик:** Студент сабақта тек тыңлаўшы емес, ал сабақ сценарийсин жаратыўшы биргеликтеги авторға айналады.

✚ **Санлы саўаттылық:** Студентлер хәр түрли билимлендириў платформалары хám мултимедиа кураллары менен ислеўди үйренеди, бул болса олардың технологиялық компетенциясын арттырады.

Талқылаў хám нәтийжелер. Изертлеўлер соны көрсетеди, «Flipped Classroom» моделинде оқытылған студентлердің лингвометодикалық таярлық дәрежеси дәстүрий топарларға салыстырғанда жоқары болады. Бул, әсиресе, болажақ оқытыўшылардың сабақ өтиўдеги психологиялық тосқынлықларын (қорқыныш, өзине исенбеўшилиқ) сапластырыўда әҳмийетли. Филолог-студент аудитория алдында теорияны айтып бериўге салыстырғанда, сол теорияны қалай оқытыўды көрсетип бериў арқалы ҳақыйқый қәнийге сыпатында қәлиплеседи. Бирақ, бул моделди енгизиўде айырым машқалалар да ушырасыўы мүмкин: студентлердің өзин-өзи басқарыў дәрежеси төмен ямаса техникалық үскенелениў жетиспеўшилиги. Сонлықтан, лингвометодикалық компетенцияны раўажландырыўда бул моделди басқышпа-басқыш, студенттиң таярлық дәрежесин есапқа алған ҳалда енгизиў зәрүр. «Flipped Classroom» моделин әмелиятқа енгизиў өзине тән концептуал қатнас хám белгили талапларды талап етеди.

Бириншиден, педагогикалық шеберликтің жоқары дәрежеси талап етиледі; жаратылып атырған санлы контент (видео/аудио) информациялар ағымы күшли болған глобал тармақтағы материаллар менен

бәсекилесе алатуғын дәрежеде илимий хám креатив болыўы шәрт. Екиншиден, оқыў материаллары студентлердің жас өзгешеликери хám қызығыўшылықларына сәйкес түрде ықшам хám мотивациялық характерге ийе болыўы керек. Үшиншиден, тапсырмаларды жойбарлаўда студентлердің социаллық-мәдений хám индивидуал өзгешеликери есапқа алыныўы зәрүр. Моделдин нәтийжелилиги студентлердің жаңа форматтағы оқыў мақсетлерин қай дәрежеде түсингенлиги хám процесстеги жуўапкершиликери менен тиккелей байланыссы.

Жуўмақ. Филолог-студентлердің лингвометодикалық компетенциясын қәлиплестириў заманағой билимлендириўдің стратегиялық мақсети есапланады. «Flipped Classroom» модули бул мақсетке ерисиўдің ең нәтийжели куралларынан бири. Ол билим бериў процесин субъект-объект қатнасынан субъект-субъект қатнасына өткереди, яғный студентти орайға қояды. Өткерилген изертлеўлерлерди есапқа алған ҳалда «Flipped Classroom» модели билим бериў процесинде төмендеги нәтийжелерге алып келеди:

✓ Методикалық креативликтің раўажланыўы: Студентлер теориялық мағлыўматларды сабақтан тысқары ұақытта өз бетинше өзлестирип, сабақ даўамында машқалалы жағдайлар хám кейслер үстинде ислеўи олардың педагогикалық шеберлигин хám стандарт емес методикалық шешимлер табыў қәбилетин (креативлигин) арттырады.

✓ Өз бетинше билим алыў хám санлы саўаттылық: Керисинше оқытыў модели студентлерде информациялық ресурслар менен өз бетинше ислеў, ұақытты басқарыў (time-management) хám өзин-өзи баҳалаў көнликелерин қәлиплестиреди.

✓ Кәсіплик-педагогикалық таярлық: Филолог-студент тек ғана тил материалын үйренбейди, ал усы технология мысалында келешектеги өзиниң педагогикалық жумысы ушын таяр инновациялық методикалық моделди өзлестиреди. Бул процесс олардың оқытыўшылық кәсибине болған социаллық-психологиялық бейимлесіўин тезлестиреди.

Әдебиятлар

1. Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2019-жыл 8-октябрьдеги «Өзбекстан Республикасы жоқары билимлендириў системасын 2030-жылға шекем раўажландырыў концепциясын тастыйықлаў ҳаққында»ғы ПФ-5847-санлы Пәрманы.
2. Бердийева И.Х. Ўқитишнинг “Flipped Classroom” модели: мазмуни, қўллаш талаблари ва имкониятлари. // Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 9.
3. Faxrutdinova A.A. O‘zbekistonda ingliz tilini oqitishda “Teskari sinf” aralash talim modelining integratsiyasi. Pedagogika fanlari boyicha falsafa doktori diss. avtoreferati. – Chirchiq: 2023.
4. Грэм К.Р., Аллен С., Уре Д. Преимущества и проблемы смешанных учебных сред. Энциклопедия информационных наук и технологий (1-е изд.). – Херши: Пенсильвания: «Idea Group Reference», 2005.
5. Холмиров Б. Ўқув жараёнини тескари синф (flipped classroom) технологияси асосида такомиллаштириш. –Тошкент: «Yetakchi nashriyoti», 2024.
6. Clark D. Learning experience design. – Kogan Page Publishers, 2021.
7. Махмудхожаева Л.С. Онлайн образование и цифровые средства обучения в вузах Узбекистана. // Open education, № 3. 2021.
8. Usarov J.E., Boboxodjayeva L.G., Yusupova N. Aralash ta'lim shakli pedagogik ta'lim klasterining zamonaviy yondashuvi sifatida. // Science and Education, 2021. № Special Issue 1.
9. Шанк Роджер и Сондерс Генриетта. Виртуальное обучение: революционный подход к созданию высококвалифицированной рабочей силы. Performance Improvement, 2001.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TALIMNING ROLI

Muratova Dinora Timurovna – talaba

muratovadinora2006@gmail.com

O'zbekiston Jahon tillari universiteti

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Муратова Динора Тимуровна – студент

Университет иностранных языков Узбекистана

THE ROLE OF EDUCATION IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Muratova Dinora Timurovna – student

University of Foreign Languages of Uzbekistan

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim, onlayn ta'lim, aralash ta'lim, raqamli savodxonlik.

Rezyume. Maqola raqamli texnologiyalar davrida ta'limning rolini tahlil qiladi. Onlayn va aralash ta'lim o'quvchilarga masofadan turib ta'lim olish imkonini beradi, ularning faolligi va mustaqilligini oshiradi. Raqamli tafovut va onlayn axborotning ishonchliligi kabi muammolar mavjud. Umuman olganda, raqamli texnologiyalar ta'limni interaktiv va moslashuvchan qiladi.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, онлайн-обучение, смешанное обучение, цифровая грамотность.

Резюме. Статья анализирует роль образования в эпоху цифровых технологий. Онлайн и смешанное обучение предоставляют учащимся доступ к образованию на расстоянии, повышают их активность и автономию. Существуют проблемы цифрового разрыва и надежности онлайн-информации. В целом, цифровые технологии делают образование интерактивным и гибким.

Key words: digital technologies, education, online learning, blended learning, digital literacy.

Summary. The article is examined the role of education in the digital era. Online and blended learning provide remote access to education, enhancing learner engagement and autonomy. Challenges include the digital divide and online information reliability. Overall, digital technologies make education interactive and flexible.

Kirish. So'ngi yillarda raqamli texnologiyalar kundalik hayotni tubdan o'zgarimoqda yani odamlarning muloqot qilish, ishlash va o'rganish usullariga teranroq ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim bu asosiy ijtimoiy tuzilmalar sifatida raqamlashtirish ta'sirida sezilarli o'zgarishlar va rivojlanshlar bo'lmoqda.

Onlayn platformalar va innovatsion o'qitish usullarining integratsiyasi an'anaviy ta'lim modellarini qayta ishladi hamda talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar bo'lmoqda. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar davrida ta'limning o'рни va uning afzalliklari, muammolari yoritiladi.

Adabiyotlar taxlili. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'siriga ilmiy qiziqish sezilarli darajada oshdi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, raqamlashtirish ta'lim paradigmalarini tubdan o'zgartirib, o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'limdan o'quvchiga yo'naltirilgan va texnologik yondashuvlarga o'tdi.

Selwyn fikriga ko'ra, sonli texnologiyalar nafaqat o'qitish usullariga, balki ta'limning ijtimoiy, madaniy va institutsional jihatlariga ham ta'sir ko'rsatadi, bu esa texnologiyaning ta'lim muhitlariga qanday joriy etilishini tanqidiy tushunishni talab qiladi [4].

Ko'pgina tadqiqotlar ta'lim olish imkoniyatini yaxshilash va o'quv natijalarini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rolga qaratilgan. YUNESKO tadqiqotlariga asoslanib, raqamli vositalar ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi va uzluksiz ta'lim olish imkoniyatlari orqali inklyuziv va adolatli ta'limni qo'llab-quvvatlaydilar.

Shuningdek, Bates onlayn va aralash ta'lim modellari zamonaviy ta'lim olivchilarning turli ehtiyojlarini qondirishda muhim bo'lgan moslashuvchanlik va shaxsiylashtirishni ta'minlaydi, deb ta'kidlaydi [1].

Tadqiqotning yana bir muhim yo'nalishi raqamli davrda o'qituvchilarning kasbiy rollari o'zgarishni o'rganadi. Bir qator olimlar Koehler va Mishra (2009) kabi olimlar texnologiyani pedagogika va fanga tegishli bilimlar bilan uyg'unlashtirishni ta'kidlaydigan texnologik pedagogik mazmun bilimlari tizimini taklif etadilar. Ushbu asos shuni ko'rsatadiki, samarali elektron ta'lim nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki texnologiyani o'quv maqsadlariga moslashtiradigan pedagogik yondashuvni ham talab qiladi [3].

Tadqiqotchilar, shuningdek, raqamli savodxonlik va yigirma birinchi asr ko'nikmalarining muhimligini ta'kidlaydilar. Trilling va Fadel fikriga ko'ra, raqamli asrda ta'lim o'quvchilarni tanqidiy fikrlash, hamkorlik, muloqot va ijodkorlik ko'nikmalarini o'rgatish kerak. Ushbu qobiliyatlarni bilimga asoslangan va raqamli jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur hisoblanadi [5].

Bir qancha afzalliklarga qaramay, adabiyotlarda raqamli ta'lim bilan bog'liq muammolar ham ko'rib chiqilgan. Biroq Van Deykning tadqiqotlari texnologiyalar va raqamli ta'lim imkoniyatlaridan teng foydalanishni cheklaydigan doimiy texnologik tafovutga ishora qiladi [7].

Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlarda axborotlarning juda ham ko'pligi, ijtimoiy muloqotning kamayishi va onlayn kontentning ishonchliligi bilan bog'liq muammolar tez-tez muhokama qilinmoqda. Bukingem ta'kidlaganidek, media va axborot savodxonligi o'quvchilarga elektron kontentni tanqidiy baholash va texnologiyadan mas'uliyat bilan foydalanishda muhim ahamiyatga ega [2].

Metodlar. Ushbu maqolada sifatli adabiyotlar tahlili, tavsifiy tadqiqot yondashuvi qo'llanilgan. Ushbu usulning maqsadi raqamli texnologiyalar davrida ta'limning roli haqidagi mavjud ilmiy qarashlarni o'rganish va tartibga

solish, avvalgi tadqiqotlarda muhokama qilingan ustuvor asosiy yonalishlar, afzalliklari va muammolarni aniqlashdan iborat.

Ma'lumotlar manbalariga YUNESKO va IHTT kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan nashr etilgan taqrizli jurnal maqolalari, ilmiy monografiyalar va tahliliy hisobotlar kiradi. Tanlov mezonlari raqamli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, onlayn va aralash ta'lim, raqamli savodxonlik va pedagogik o'zgarishlarga mosligiga qaratilgan. Zamonaviy dolzarblikni ta'minlash maqsadida 2005-2024-yillar oralig'ida ingliz tilida nashr etilgan manbalarga ustunlik berildi [6].

Tadqiqot processini uch bosqichdan iborat bo'ldi.

Birinchidan, akademik ma'lumotlar bazalari orqali tegishli adabiyotlar aniqlandi va mavzuga aloqadorligi bo'yicha saralab olindi.

Ikkinchidan, saralangan resurslar tematik kontent-tahlil yordamida tahlil qilindi, bu esa asosiy tushunchalar va takrorlanuvchi nizomlarni aniqlash imkoniyatini berdi.

Uchinchidan, natijalar raqamli texnologiyalar ta'lim amaliyoti, rollari va natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida izchil tasavvur hosil qilish uchun umimlashtirildi.

Tadqiqotning ishonchililigi oshirish uchun faqat nufuzli va tez-tez iqtibos keltiriladigan manbalar kiritildi. Tahlil ta'lim va pedagogik nuqtai nazardan olib borilib, raqamli asrda o'qitish amaliyoti, o'quvchilarni rivojlantirish va ta'lim siyosatiga ta'sirini ta'kidladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Avvalo, ular ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. An'anaviy ta'lim tizimida o'quvchilar ma'lum vaqt va joy bilan cheklangan bo'lsa, raqamli texnologiyalar ushbu chegaralarni bartaraf etadi. Onlayn ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari va aralash (blended learning) modellari orqali talabalar dunyoning istalgan joyidan turib ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ayniqsa, geografik jihatdan uzoq hududlarda yashovchi yoki jismoniy imkoniyatlari cheklangan yoshlar uchun katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, raqamli vositalar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini va faolligini oshiradi. Interaktiv ta'lim platformalari, multimedia materiallari, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar murakkab tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi. Bunday texnologiyalar yordamida o'quvchilar passiv tinglovchi bo'lib qolmay, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bundan tashqari, adaptiv o'qitish tizimlari har bir o'quvchining bilim darajasiga mos ravishda materiallarni taklif qilish orqali individual o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi.

Tahlil natijalari shuni ham ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar o'qituvchilarning rolini ham o'zgartirmoqda. An'anaviy modelda o'qituvchi asosiy bilim manbai bo'lsa, zamonaviy raqamli ta'lim muhitida u ko'proq murabbiy, yo'naltiruvchi va ta'lim jarayonini tashkil etuvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'qituvchi o'quvchilarga axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanishni o'rgatadi. Shu bilan birga, texnologiyalarning samarali qo'llanilishi o'qituvchilarning raqamli savodxonligi, metodik tayyorgarligi va innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llay olish qobiliyatiga bog'liq.

Biroq tahlil natijalari ayrim muammolar ham mavjudligini ko'rsatadi. Eng muhim muammolardan biri bu raqamli tafovutdir. Ya'ni barcha o'quvchilar ham internetga tezkor ulanish yoki zamonaviy texnologik qurilmalarga ega emas. Bu esa ta'lim imkoniyatlarida tengsizlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, internetda mavjud bo'lgan axborotlarning ishonchililigi ham muhim masalalardan biridir. O'quvchilar ko'pincha turli manbalardan olingan ma'lumotlarni tanqidiy baholashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun ham raqamli savodxonlikni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimini yanada interaktiv, moslashuvchan va o'quvchiga yo'naltirilgan qilish imkonini beradi. Biroq ularning samarali ishlashi ta'lim infratuzilmasi, pedagogik yondashuvlar va foydalanuvchilarning raqamli kompetensiyalariga bevosita bog'liq.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimidagi transformatsion rolini tasdiqlovchi ko'plab ilmiy tadqiqotlar bilan mos keladi. Selwyn va Bates kabi olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, ta'limning raqamlashtirilishi ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiribgina qolmay, balki ta'lim muhitining tuzilishini ham sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Ularning fikricha, raqamli texnologiyalar yordamida bilim olish jarayoni yanada ochiq, moslashuvchan va o'quvchiga yo'naltirilgan bo'lib bormoqda [1, 4].

Bundan tashqari, onlayn platformalar, ochiq ta'lim resurslari (OER), va raqamli kutubxonalar kabi vositalar ta'lim materiallariga keng kirish imkonini beradi. Bu esa an'anaviy sinfga asoslangan ta'limdan aralash (blended learning) yoki to'liq onlayn ta'lim modellari o'tishni tezlashtirmoqda. Natijada o'quvchilar o'zlariga qulay vaqt va joyda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ta'lim jarayonining moslashuvchanligini oshiradi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat – o'quvchilarning mustaqilligi va faolligining ortib borishi ta'kidlandi. Oldingi tadqiqotlarda ham ko'rsatilganidek, interaktiv va texnologik ta'lim muhitlari o'quvchilarni o'z ta'lim jarayoniga faolroq jalb etadi. Bunday muhitda talabalar o'z o'qish jarayoni uchun ko'proq mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi, mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy mehnat bozori talab qiladigan kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq ayrim muammolar ham qayd etildi. Jumladan, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, internet tezligining pastligi yoki texnik vositalarning yetishmasligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilarning raqamli pedagogika bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega bo'lmashligi ham texnologiyalarning samarali integratsiyasiga to'sqinlik qiladi.

Shuning uchun ham kelajakda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish uchun bir necha omillar muhim hisoblanadi. Bular qatoriga ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, hamda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlikni shakllantirish

kiradi. Ushbu omillar ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasini yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Raqamli texnologiyalar davrida ta'lim insonlarni texnologik o'zgarishlarga moslashishga va bilimga asoslangan jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Texnologiyalarni puxta va mas'uliyat bilan joriy etish orqali ta'lim o'quvchilarning imkoniyatlarini

kengaytiradi va raqamli asrda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi.

Tavsiya etiladi: O'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish dasturlarini kengaytirish;

Onlayn va aralash ta'limda interaktiv va moslashuvchan metodlarni joriy etish;

Raqamli tafovutni kamaytirish uchun infrastruktura va internetga kirishni yaxshilash.

Adabiyotlar

1. Bates A. W. (Tony). Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2015.
2. Buckingham, D. Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? // Nordic Journal of Digital Literacy, 2015, 10(4). – P. 21-34.
3. Koehler M.J., Mishra, P. What is technological pedagogical content knowledge? // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 2009, 9(1). – P. 60-70.
4. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London: «Bloomsbury Academic», 2016
5. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San-Fransisko CA: «Jossi-Bass», 2009.
6. YUNESKO. Raqamli dunyoda ta'lim: siyosat haqida qisqacha ma'lumot. – Paris: UNESCO, 2019.
7. Van Deyk J. The Digital Divide. – Cambridge, UK; Medford, MA: «Polity Press», 2020.

FUNKSIONAL YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TARBİYACHILARDA KREATIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nurjanova Rayxan Urazbaevna – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Rayxannukus@gmail.com

Qori niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА

Нуржанова Райхон Уразбаевна – *кандидат педагогических наук, доцент*

Национальный институт педагогики воспитания имени Кори Ниязи

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING CREATIVE ACTIVITY IN FUTURE EDUCATORS BASED ON A FUNCTIONAL APPROACH

Nurjanova Raykhon Urazbaevna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Qori Niyoziy national institute of educational pedagogy

Tayanch soʻzlar: boʻlajak tarbiyachilar, kreativlik, fikrlash faolligi, pedagogik jarayon, pedagogik shart-sharoitlar, psixologik xususiyatlar, kompetensiya, ijodkorlik, tafakkur, layoqat.

Rezyume. Mazkur maqolada funksional yondashuv asosida boʻlajak tarbiyachilarda kreativ faollikni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, kreativ faollik pedagogning kasbiy faoliyatida yangicha yondashuvlar, kasbiy pedagogik faoliyatning progressiv yoʻnalishi, tafakkur va ijodkorlik orasidagi munosabatlar bayon etilgan.

Ключевые слова: будущие воспитатели, креативность, мыслительная активность, педагогический процесс, педагогические условия, психологические особенности, компетенция, творчество, мышление, способность.

Резюме. В статье изложены педагогико-психологические особенности развития креативной активности у будущих воспитателей на основе функционального подхода, креативная активность – новые подходы в профессиональной деятельности педагога, прогрессивное направление профессионально-педагогической деятельности, взаимосвязь между мышлением и творчеством.

Key words: future educators, creativity, thinking activity, pedagogical process, pedagogical conditions, psychological characteristics, competence, creativity, thinking, aptitude.

Summary. This article describes the pedagogical and psychological features of the development of creative activity in future educators based on a functional approach, creative activity, new approaches in the professional activity of a teacher, the progressive direction of professional pedagogical activity, the relationship between thinking and creativity.

Kirish. Bugungi kunda taʼlim tizimida kechayotgan islohotlar boʻlajak pedagog kadrlarning nafaqat bilimli, balki ijodkor, mustaqil fikrlovchi, innovatsion faoliyatga tayyor boʻlishini taqozo etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha taʼlim tizimida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning kreativ faolligi bolalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ faollik pedagogning kasbiy faoliyatida yangicha yondashuvlar, noodatiy yechimlar topa olish, taʼlim-tarbiya jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish bilan namoyon boʻladi. Shu nuqtai nazardan, boʻlajak tarbiyachilarda kreativ faollikni rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Chunki ular kreativ xarakterdagi pedagogik faoliyatni amalga oshirish layoqatiga ega boʻlishlari, konstruktiv qarorlar qabul qila olishlari, nostandart tafakkur va xulq-atvor tajribasiga ega boʻlishlari, oʻz tajribalarining mazmun mohiyatini anglashlari va uni muntazam oshirishlari kerak. Qoʻyilgan vazifalar bilan bogʻliq holda oliy pedagogik taʼlim jarayoni zamonaviy talablardan kelib chiqib boʻlajak tarbiyachilarning pedagogik faoliyatini optimallashtirish texnologiyalarini ishlab chiqish va qoʻllash, ularni yangi dasturlar asosida ishlashga tayyorlash, zarur metodikalar bilan qurollanishlariga sharoit yaratish imkoniyatiga ega boʻlishlarini talab etmoqda.

Asosiy qism. Bugungi kunda taʼlim tizimida kechayotgan islohotlar boʻlajak pedagoglardan, xususan, maktabgacha taʼlim tarbiyachilaridan yuqori darajadagi ijodiy yondashuvni talab etmoqda. Ijodkor tarbiyachi bolaning shaxs sifatida rivojlanishida muhim oʻrin

egallaydi. Shu sababli boʻlajak tarbiyachilarning ijodkorligini shakllantirish taʼlim jarayonining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ijodkorlik turlarini ajratishning asosi jamiyatda mavjud boʻlgan inson faoliyatining barcha turlari muayyan darajada ijodkorlikni talab qiladi. Biroq bu faoliyat turlarining ayrimlari asl ijodiy, boshqalari esa nisbiy ijodiy hisoblanadi.

Asl ijodiy faoliyat turlariga yangi narsani axborot yoki moddiy mahsulot koʻrinishida yaratish maqsadi ustuvorlik qiladi, unda mavjud boʻlgan funksiyalik reproduktiv yoki mahsudorlik xarakteriga ega. Bunday faoliyat turlariga, ilmiy ijodiy faoliyat, badiiy ijod, texnik ijodkorlik kabilar kiradi. Shuningdek, oʻz faoliyatiga yangilikni joriy etishni talab qiladigan barcha harakatlarni kiritish mumkin. Jumladan kasbiy pedagogik faoliyat ham ijodkorlik va uning yuqori darajasi hisoblangan kreativlikni talab qiladi.

Nisbiy ijodiy faoliyat turlariga esa mahsulotlarni muayyan namuna va standartlar asosida ishlab chiqarishga oid faoliyatni koʻrsatish mumkin. Bunga ijod vosita sifatida namoyon boʻladigan faoliyat turlari kiritiladi. Barcha faoliyat turlari tarkibida funksionallik va ijodkorlik komponentlari mavjud.

M.M.Baxtinning taʼbiri bilan aytganda, ijodkorlik shaxs rivojlanishining asosiy mexanizmi hisoblanadi [2]. Har qanday kasbiy faoliyat, shu jumladan pedagoglik kasbi ham ijodkorlikni talab qiladi. pedagogik ijodkorlik birinchi navbatda funksional xarakterga ega. Chunki, rivojlanish, tabiat va jamiyatda kechadi. Shuning uchun ham rivojlanish sifat jihatidan oʻzgarishga olib keladi. Inson faoliyatida

rivojlanish biz o'rganayotgan kontekstda pedagogik faoliyatni o'zlashtirish natijasida vujudga keladi. Chunki pedagogik faoliyat birinchi navbatda ongli, kasbiy ijodiy faoliyat hisoblanadi.

Mutaxassislar ijod va ijodkorlik bilan bog'liq to'rtta muhim jihadni ajratib ko'rsatganlar. Ular:

1. Ijodiy vaziyat.
2. Ijodkor shaxs.
3. Ijodiy jarayon.
4. Ijod natijasi.

V.V.Bayluk esa bunga qo'shimcha tarzda ijodkorlikning beshinchi jihati sifatida uning ijtimoiy shart-sharoitlarini ham alohida ajratib ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan [1]. Chunki jamiyat va insonning taraqqiyoti progressiv va regressiv yo'nalishlarda amalga oshadi. Aynan kasbiy pedagogik faoliyat ham progressiv hamda regressiv xarakteriga ega. Kasbiy pedagogik faoliyat bo'lajak o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida bilim, qadriyat, kompetensiya va ijtimoiy tajribani uzatish, shu bilan bir qatorda o'zining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga qaratilgan uzluksiz faoliyatidir. Mazkur rivojlanish dinamik xarakterga ega bo'lib, muayyan sharoitlar bilan bog'liq holda qarab progressiv rivojlanuvchi yoki regressiv susayuvchi yo'nalishda kechishi mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatning progressiv yo'nalishi bo'lajak pedagogning kasbiy kompetensiyalari izchil ravishda o'sib borishi, innovatsiyalarga ochiqqligi va pedagogik mahoratining chuqurlashishi bilan tavsiflanadi. Uning asosiy belgilari sifatida kasbiy bilimdonlik va ijodkorlikni shakllanishi, o'z o'zini rivojlantirish, innovatsion va kreativ fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lish, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat ko'nikmalarini egallaganligi, o'z o'zini doimiy refleksiyalashi va faoliyatini tahlil qilishi, ijtimoiy-madaniy va raqamli kompetensiyalarga egaligi kabilarda namoyon bo'ladi. Bunday talabalar sirasiga yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, ilmiy tadqiqot va metodik izlanishlarda ishtirok etish, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan tashabbuslarni ilgari surish, tarbiyalanuvchilar bilan sog'lom sosiometrik munosabatlar o'rnatish ko'nikmasiga ega bo'lgan talabalarni kiritish mumkin. Bunday yondashuvni qo'llab quvvatlash natijasida maktabgacha ta'lim samaradorligi oshadi, bo'lajak tarbiyachilarda o'zi egallayotgan kasbdan qoniqish hissi paydo bo'ladi, tarbiyalanuvchilarni har tomonlama rivojlanishga oid metodik mahoratni egallash motivlari vujudga keladi.

Kasbiy pedagogik faoliyatning regressiv yo'nalishi bo'lajak tarbiyachining kasbiy faoliyatni egallashida pasayish, stagnatsiya yoki deformatsiya kuzatilishi bilan ifodalanadi. Uning asosiy belgilari kasbiy bilimlarni egallashni xolamaslik, innovatsiyalarni o'zlashtirish motivlarining pastligi, shablon va mexanik metodikalarni o'rganishga moylik, o'zi egallayotgan kasbga nisbatan bafarq munosabatda bo'lish, o'z o'quv faoliyati natijalarini tahlil qilmaslik, ijodiy faoliyatga intilmaslik kabilarda namoyon bo'ladi. Bo'lajak tarbiyachilarda mazkur holatning vujudga kelishi bir qator sabablar bilan bog'liq. Ular ortiqcha yuklama va bosimlarning mavjudligi, kasbiy bilimlarni egallash jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, ijtimoiy rag'batning pastligi, uzoq vaqt bir xil topshiriqlar ustida ishlash kabilardan iborat. Buning natijasida pedagogik ta'lim sifati va

samaradorligi pasayadi, professor-o'qituvchi va talabalar orasidagi sosiometrik munosabatlar buziladi, talabalarda kasbiy deformatsiya, bafarqlik vujudga keladi.

Kasbiy pedagogik faoliyat o'z o'zidan progressiv xarakter kasb etmaydi. U talabalarning kasbiy faoliyatni maqsadli egallashi va o'z bilimlarini muntazam rivojlantirishi, institusional qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy pedagogik muhit yordamida progressiv faoliyatga yo'naltirish asosida amalga oshadi. Aks holda, tashqi va ichki omillar ta'sirida talabalar tomonidan egallanayotgan kasbiy pedagogik faoliyat regressiv xarakter kasb etishi mumkin.

Bo'lajak tarbiyachilardagi progressiv xarakterdagi ijodkorlik produktiv, kreativ xarakter kasb etadi. Uning asoslarini bo'lajak tarbiyachining qadriyatli yo'nalishlari, haqiqat, ezigulik, go'zallik, barcha uchun foydali bo'lish kabi pedagogik qadriyatlar tashkil etadi. Uning natijasini esa bo'lajak tarbiyachining kasbiy-madaniy jihatdan o'z o'zini rivojlantirish, namoyon qilishiga asos bo'lib xizmat qiladigan kasbiy bilimlar va pedagogik qadriyatlaridir.

Progressiv xarakterdagi ijodkorlik sifatlariga ega bo'lgan bo'lajak tarbiyachilar istiqbolda maktabgacha ta'limni rivojlantirish, mashg'ulotlarni ijodiy tashkil etish orqali tarbiyalanuvchilar bilan ijoiy, kollaborativ ishlash ko'lamini kengaytirishga muvaffaq bo'ladilar. Regressiv faoliyat ko'nikmasiga ega bo'lgan tarbiyachilar esa, tarbiyalanuvchilar bilan shaxslararo qadriyatli munosabat o'rnatolmaydilar. Natijada maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini pasaytirish, ota-onalar va bolalar bilan munosabatlarni keskinlashtirishga sababchi bo'ladilar.

Psixologlar inson ongining ikkita asosiy funksiyasini ajratib ko'rsatganlar. Ular aks ettirish va ijodiy funksiyalardir. Aks ettirish natijasida atrof olamda mavjud bo'lgan narsalarning obrazlari shaxs ongida shakllanadi, ijod jarayonida esa insonlar tomonidan ob'ektlarning obrazi, betarkor mahsulotlar yaratiladi. Shunga ko'ra ba'zi psixologlar ijodkorlik aks ettirish emas, degan xulosaga kelganlar. Bunday mutaxassislar sirasiga A.Bergson, B.Kroche, K.Rodgers, A.Maslou, D.P.Gilford, E.P.Torrens, N.Berdyaev, S.Rubinshteyn L.Vigotskiy, Ya.Ponomaryov, V.V.Bayluk kabilarni kiritish mumkin.

Inson ongi nafaqat tashqi dunyoni aks ettiradi, balki uni yaratadi ham. Bizning fikrimizcha, inson ongi ikki funksiyani bajaradi: aks ettirish va boshqaruvchi funksiyalarni. Shu bilan bir qatorda voqelikni aks ettirishning uch turi mutaxassislar tomonidan ajratib ko'rsatilgan.

1. Mavjud narsalarni ular qanday bo'lsa, shunday holatda aks ettirish.

2. Real narsalar va jarayonlarda, shuningdek insonning o'zida mavjud bo'lgan imkoniyatlarni aks ettirish, ya'ni hozircha real mavjud bo'lmagan, ammo muayyan shart-sharoitlarda voqelikka aylanishi mumkin bo'lgan holatlarni ham aks ettirish.

3. Har qanday darajadagi sub'ektlar tomonidan voqelik bilan bo'lgan jarayonlar va hodisalarini shaxs ehtiyojlarni qondirish nuqtai nazaridan qiymati va ahamiyatini baholash orqali aks ettirish.

Ta'lim jarayoni sub'ektlari orasidagi qadriyatli munosabatlar alohida ahamiyatga ega. Insonlar tomonidan voqelikni aks ettirish uch yo'nalishga ega. Ular predmetli, loyihaviy va aksiologik aks ettirishdan iborat. Inson tomonidan voqelik hodisalarini aks ettirishning har bir turi

doimo qolgan ikkitasi bilan aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra inson ongi uch tarkibiy qism birligida uning har qanday faoliyatini boshqaruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur jarayonda loyihaviy ong ideal shakl sifatida yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu faoliyat qay darajada ongli ravishda anglanishidan qat'i nazar boshqaruvchilik xarakteriga ega bo'ladi. Yuqorida ko'rsatilgan predmetli, qadriyatli va loyihaviy aks ettirish yangi bilimlarni yaratishga asos bo'lsa, ijodkorlikning turlari sifatida namoyon bo'ladi.

Tafakkur ijtimoiy shartlangan, nutq bilan uzviy bog'liq bo'lgan, mohiyatan yangi narsani izlash va kashf etishga qaratilgan psixik jarayon, shuningdek, voqelikni tahlil va sintez jarayonida bilvosita va umumlashtirilgan holda aks ettirish jarayonidir.

Pedagogika ensiklopediyasida "TAFAKKUR [a. – fikr yuritish, o'ylash, fikrlash] 1. Ob'ektiv voqelikning tasavvur, tushuncha va muhokamadagi faol in'ikos jarayoni, insonning fikrlash qobiliyati; fikrlash. 2. O'ylash, fikr yuritish, muhokama; o'y. 3. Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli; ob'ektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni" tarzida ta'rif berilgan [3]. Tafakkur inson mohiyatining tarkibiy qismi, bilishning olamdagi narsa va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar, ya'ni qonuniy bog'lanishlarni aks ettiradigan aqliy bosqichi hisoblanadi. Tafakkur bir qator xususiyatlarga ega. Ular voqelikni umumlashtirgan holda aks ettirish, borliqni bilvosita ifodalash, shaxs tafakkurini ijodiy xarakterga ega ekanligini namoyon qilish, tafakkurning ona tili bilan uzviy aloqadorlikda namoyon bo'lishi kabilar. Pedagogika uchun shaxs tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini bilish muhim ahamiyatga ega. Zero, Pedagogik ensiklopediyasida pedagogik tafakkurga quydagicha ta'rif berilgan:

"PEDAGOGIK TAFAKKUR – pedagogik hodisalar haqida yuqori darajada fikrlash faoliyatini anglatuvchi tushuncha. Pedagogik tafakkur bilishning vujudga kelishi natijasida hosil bo'ladi. Ob'ektiv hamda sub'ektiv xarakterdagi munosabatlar ustida ishlash kattalar bilan o'quvchilarning o'zaro aloqalari shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining pedagogik tafakkuri kasbiy layoqat ifodasi sifatida shakllanadi. Bunday tafakkur o'qituvchiga pedagogik hodisalar ustida fikrlash, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, baholash imkonini beradi. Pedagogik nazariya va g'oyalarni yaratish, metodik kashfiyotlarni amalga oshirish, faollik va ijodkorlik sifatlariga ega bo'lish o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish samaradorligini ta'minlaydi. Bularning barchasi o'qituvchi pedagogik tafakkurining mahsuli hisoblanadi" [3]. Ushbu ta'riflarda tafakkur va pedagogik tafakkurning ayrim xususiyatlari ajratib ko'rsatilgan. Birinchidan, tafakkur mohiyatan yangi bo'lmagan, ya'ni faqat xususiy ahamiyatga ega bo'lgan yangilikni ham aks ettiradi. Ikkinchidan, yakka hukmlarda umumlashtirish mavjud bo'lmaydi. Uchinchidan, ushbu ta'rifdan ta'lim oluvchilar tafakkurga egami yoki yo'qmi, degan savolga aniq javob olish qiyin, chunki ular, asosan, oldindan mavjud bo'lgan bilimlarni o'zlashtiradilar.

Tafakkur ham, ijodkorlik kabi, ob'ektiv dunyoning sub'ektiv obrazlarini yaratish jarayonidir. Natijada tafakkur amalda ijodkorlikning bir turi loyihaviy ijod bilan teng kelishi ta'kidlangan.

Taniqli mutaxassis R. Rutning fikriga ko'ra, ijodkorlik noodatiy natija beruvchi mahsuldor tafakkur faoliyatidir. Ko'plab mutaxassislar jumladan, R.I.Kuzmina R.Rutning ushbu fikrini qo'llab quvvatlaganlar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ijod jarayonida ongli jarayonlar bilan bir qatorda ongsiz omillarning ham ishtirok etishi aniqlangan [1].

Tafakkur va ijodkorlik orasidagi munosabat muayyan darajada murakkab hisoblanadi. Har qanday tafakkur jarayoni yangi bilimlarning vujudga kelishini ta'minlaydi. Ijodiy tafakkur jarayoni yangi maqsadlarni qo'yish va mazkur tafakkur doirasida yangi loyihalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi. Ko'rinib turibdiki ijodkorlik inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq jarayon hisoblanadi. Shunga ko'ra ijodkorlik tafakkur qilishni taqozo etadi. Ijodkorlik tasavvursiz mavjud bo'lmaydi.

Tasavvur, hayol tushunchalarini mutaxassislar turlicha ta'riflaganlar. Tasavvur, ya'ni fantaziya insonning amaliy, hissiy, intellektual hamda emosional-ma'naviy tajribasi mazmunini qayta ishlash orqali voqelikning yangi, yaxlit obrazlarini yaratishga qaratilgan universal qobiliyatidir. Tasavvur insonning istiqboldagi faoliyat sohasini egallash usuli hisoblanadi. Bu shaxsning o'z faoliyati maqsadini belgilashini ta'minlaydi. Shuning uchun ham u loyihaviy xarakterga ega. Ijodkorlikning psixologik asosi bo'lgan tasavvur madaniyat shakllarining tarixiy yaratilishini ham, ularning ontogenezda o'zlashtirilishini ham ta'minlaydi. Tasavvur inson ijodiy faoliyatining zaruriy elementi bo'lib, u yangi kashfiyotlar yaratish, muammoli vaziyat noaniqlik bilan tavsiflangan hollarda xulq-atvor dasturini ishlab chiqishni ta'minlashda namoyon bo'ladi. Tasavvur passiv va faol xarakterga ega.

Inson tasavvur yordamida faoliyat turlarini o'zgartirish imkoniyatiga ega. Shunga ko'ra bo'lajak tarbiyachilarda faol tasavvurni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Chunki faol tasavvur bo'lajak tarbiyachining istiqboldagi pedagogik faoliyati uchun muhim hisoblanadi. Bo'lajak tarbiyachining loyihalash faoliyati kasbiy ijodkorlikning o'ziga xos ko'rinishidir. Ushbu faoliyatning asosini tarbiyalanuvchilar va pedagogik jarayon haqidagi kasbiy bilimlar egallaydi. Pedagogik jarayon loyihalarida bo'lajak tarbiyachining kreativ kompetentligi yaqqol namoyon bo'ladi. Bo'lajak tarbiyachilar loyihalash faoliyati jarayonida pedagogik jarayon uchun zarur bo'lgan loyihalarni shakllantiradilar. Loyiha tarbiyachi real faoliyatning ifodasidir. Shuning uchun ham bo'lajak tarbiyachilar pedagogik faoliyatga kirishishdan oldin uning real shaklini yaratadilar. Bu loyihada pedagogik jarayonning ideal modeli ishlab chiqiladi.

Bo'lajak tarbiyachilar ijodiy faoliyatlari mahsuli bo'lgan pedagogik jarayon loyihalarida o'zlarining ongli maqsadlarini amalga oshirishga muvaffaq bo'ladilar. Ushbu maqsadlar bo'lajak tarbiyachining harakat usullari va kasbiy faoliyat xarakteriga ta'sir qiladi. Bo'lajak tarbiyachining loyihalash faoliyatda, ya'ni faoliyatning ideal shaklida, birinchidan, istiqboldagi kasbiy faoliyat obrazi yaratiladi va unda bo'lajak tarbiyachining kasbiy ehtiyojlari ham aks etadi. Ikkinchidan, tarbiyachi ta'lim maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan harakatlar mazmunini bayon qiladi. Uchinchidan, bo'lajak tarbiyachining qo'yilgan maqsad sari harakatlanish yo'li belgilab beriladi. To'rtinchidan, qo'yilgan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar ko'rsatiladi.

Beshinchidan, pedagogik jarayon sub'ektining obrazi yaratiladi. Shu tariqda bo'lajak tarbiyachi tasavvurining ifodasi sifatida pedagogik jarayon loyihasi uning istiqboldagi faoliyatini tashkil etuvchi, nazorat qiluvchi va vujudga keldigan bo'shliqlarni korrektsiyalovchi pedagogik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu faoliyat natijasida pedagogik jarayon maketi yaratiladi va funksional faoliyat jarayonida qo'llaniladi. Ushbu loyiha asosida pedagogik jarayon tashkil etiladi.

Xulosa. Funksional faoliyat jarayonida esa bo'lajak tarbiyachilarda va pedagogik jarayonda yangi ehtiyojlar va imkoniyatlar vujudga keladi, avval yangi bo'lgan loyihalar eskiradi va yangi mukammal loyihalarga ehtiyoj tug'iladi. Natijada bo'lajak tarbiyachilar o'z o'zini kasbiy rivojlantirishning yangi cho'qqisiga ko'tariladilar. Shuning uchun ham funksional kreativlik bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantiradi va ularni ijodiy pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida namoyon bo'lishlarini ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. Байлук В. В. Принципы и методы воспитания и самовоспитания студентов: учеб. Пособие. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2015.
2. Бахтин М.М. Формальный метод в литературоведении. – Москва: «Лабиринт», 2003.
3. Pedagogika: ensiklopediya. III jild. / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.

FRAZELOGIYALÍQ KOMPETENCIYANÍ RAWAJLANDÍRWÍN METODIKALÍQ MODELÍ**(qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeliği studentleri misalında)****Nurimbetova Sarbinaz Keunimjay qızı – tayanış doktorant**sarbinaznurimbetova01@gmail.com*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***МЕТОДИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ****(на примере студентов специальности каракалпакский язык и литература)****Нурымбетова Сарбиназ Кеунимжаевна – базовый докторант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***A METHODOLOGICAL MODEL FOR DEVELOPING PHRASEOLOGICAL COMPETENCE****(on the example of students majoring in Karakalpak language and literature)****Nurimbetova Sarbinaz Keunimjaevna – doctoral student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: frazeologiyalıq kompetensiya, filolog talabalar, metodik model, frazeologiya, kompetensiyaviy yondashuv.

Rezyume. Maqolada filologiya yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarda frazeologik kompetensiyani takomillashtirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi mualliflik metodik modeli ishlab chiqildi. Frazeologik birliklarning lingvistik hamda madaniy ahamiyati ochib berildi, ularni o'qitishda kompetensiyaviy, kognitiv va kommunikativ yondashuvlar majmuiga asoslanildi. Tadqiqot davomida frazeologik kompetensiyaning tarkibiy qismlari aniqlanib, ularni bosqichma-bosqich rivojlantirish mexanizmlari aniqlandi. Taqdim etilgan model filolog talabalarning nazariy bilimlarini amaliy jihatdan qo'llash faoliyati bilan uzviy bog'liqligiga yo'naltirilgan.

Ключевые слова: фразеологическая компетенция, студенты-филологи, методическая модель, фразеология, компетентностный подход.

Резюме. В статье разработана авторская методическая модель, служащая совершенствованию и развитию фразеологической компетенции у студентов, обучающихся по направлению "Филология." Была раскрыта лингвистическая и культурная значимость фразеологических единиц, и их преподавание основано на комплексе компетентностных, когнитивных и коммуникативных подходов. В ходе исследования были выявлены компоненты фразеологической компетенции и определены механизмы их поэтапного развития. Предлагаемая модель ориентирована на непрерывную взаимосвязь теоретических знаний студентов-филологов с их практической деятельностью.

Key words: phraseological competence, philology students, methodological model, phraseology, competency-based approach.

Summary. The article, an author's methodological model was developed that serves to improve and develop phraseological competence in philology students. The linguistic and cultural significance of phraseological units was revealed, and their teaching was based on a set of competence, cognitive, and communicative approaches. During the research, the components of phraseological competence were identified, and the mechanisms for their gradual development were identified. The proposed model is aimed at ensuring the continuous connection between the practical application of theoretical knowledge by philology students.

Kirisiw. Gárezsizlik jıllarınan baslap elimizde bilimlendiriw, sonıń ishinde joqarı oqıw orınlarında jetik hám ilimli qánigeler jetilisip shıǵıwında rawajlangan mámleketler bilimlendiriw sistemasındaǵı zaman talabına say keletuǵın keń kólemli isler úlgi sıpatında kirip kelmekte. Sebebi, keleshek áwladqa tálim hám tárbiya beriwde joqarı oqıw ornın pitkerip shıǵıp atırǵan studentler teoriyalıq bilimge iye hám onı olar ámeliy jaqtan tájiriyyede qollap, kútilgen nátiygege erisiwde durıs paydalanıw kerekligin kórsetedi. Zaman talabına say durıs paydalanıw degende, kreativ ideyalar tiykarında zamanagóy texnologiya hám metodikalıq usıllardan paydalanıw, dástúriy metoddan qashıwdı názerde tutadı [4]. Sonlıqtan da, mámleketimizde alıp barılıp atırǵan reformalardıń maqseti áne usınday máselelerge baǵdarlanadı. Bunıń nátiyjesinde oqıw procesinde innovaciyalıq texnologiyalardı hám metodlardı qollanıw bilimli, tereń oy-pikirli, kreativ qábiletke iye, jámiyettegi jańa ózgerislerge tez kónlige alatuǵın, teoriyalıq pikir, ámeliy kónlikpe, tájiriyye hám kompetenciyanı ámeliyatta qollaytuǵın kadrlardı tárbiyalaw bolıp tabıladı.

“Kompetenciya” (“competentia”) latinsha sóz bolıp, qaraqalpaq tilindegi awdarması “jaqsı biletuǵın insan”, “tájiriyye iye bolǵan” sıyaqlı mánilerdi bildiredi. Amerikalı lingvist Devid Xaymz bul termindı ótken ásirdeń 60-jıllarında pánge alıp kirgen. Ol dáslep bul termindı “идеальный коммуникант”, “лингвистическая компетентность” atları menen qollanǵan. Házirde bul terminler “say keliw”, “jetiskenlik”, “túsiniwshenlik”, “nátiyjelilik”, “sıpat”, “muǵdar” sıyaqlı túsinikler ornında da qollanıw kelmekte. Sonıń menen birge kompetenciya bul – tek kásiplik bilimler jıynaǵı emes, onda barlıq emociyalıq, psixologiyalıq hám socialıq bilimler jıynaǵı dep te qarawǵa boladı [2]. Demek, kompetenciyaǵa tiykarlangan bilimde studentlerdiń neni, qashan, qay jerde hám qalay úyreniw hám akademiyalıq bilim hám kónlikpelerdi iyelewi boyınsha dástúriy túsiniqlerin qayta jetilistiriw hám ózlestiriwge qaratılǵanlıǵında dep kórsetiledi.

Izertlew metodologiyası. Házirgi waqıtta ámeliyatta sonı kórsetip atır, studentlerde frazeologiyalıq birliklerdi biliw dárejese kóbinese passiv xarakterge iye bolıp, olardı sóylewimizde aktiv qollawda qıyınshılıqlar kózge túsip atır.

Sol sebepli filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasını rawajlandırıwǵa baǵdarlangan anıq sistema yamasa metodikalıq model islep shıǵıw zárurlıǵı payda bolıp atır. Frazeologiyalıq kompetenciya filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq birliklerdi ańlaw, talqılaw hám sóylewde maqsetke muwapıq qollana alıw qáiletin bildiredi. Ol tómendegi óz ara baylanıstaǵı komponentler arqalı payda boladı:

- Teoriyalıq bilim komponenti – frazeologizmlerdiń semantikalıq, strukturalıq hám metodikalıq qásiyetleri haqqında bilimler jıynaǵı;

- Analiz – kónlikpe komponenti – frazeologiyalıq birliklerdi tekstten anıqlaw, olardıń mánisin talqılaw, kontekstte analiz etip kórip shıǵıw;

- Ámeliy – tájiriye komponenti – frazeologizmlerden awızeki hám jazba súylewde óz betinshe paydalanıw tájiriyesi;

- Lingvomádeniy komponent – frazeologiyalıq birlikler arqalı bildiriletuǵın milliy-mádeniy mazmundı ańlaw hám jetkerip beriw qáileti [3].

Bul kórsetilgen komponentlerdiń jámlengen forması frazeologiyalıq kompetenciyanıń rawajlanıw dárejesin belgilep beredi. Bul boyınsha metodikalıq model negizinde kútilgen nátiyjege erisiwde jol kartasın islep alıwǵa boladı.

Metodikalıq model – bul frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıw procesiniń teoriyalıq tiykarları, mazmunı hám onı ámelge asırıw mexanizmleri, nátiyelerin birden-bir sistemada sáwlelendiriwshi ilimiy konstrukciya. Ol bilim beriw barısında frazeologiyalıq bilimlerdiń basqıshpa-basqısh hám maqsetli ámelge asırıw támiyinleydi. Sonlıqtan da model tómendegi didaktikalıq principlerge tiykarlanadı:

- izbe-izlilik yamasa sistemalılıq;
- qarım-qatnasqa baǵdarlanganlıq;
- aktivlilik hám ózbetinshelek;
- lingvomádeniy integraciya;
- refleksiya hám ózin ózi bahalaw [5].

Demek, bunda aytılıp atırǵan model túsiniǵı frazeologiyalıq tek til birliǵı sıpatında emes, al, sóylewde, mádeniy hám kognitiv hádiyse sıpatında úyreniwdi názerde tutadı. Sol sebepli, model – frazeologiyalıq birliklerdi kontekstten ajratpaǵan halda úyretiwdi, studenttiń passiv bilimin aktiv sóylew kompetenciyasına aylandırıw, frazeologiyalıq milliy-mádeniy sananıń ónimi sıpatında qabıl etiwdi túsindiredi. Usı keltirilgen pikirlerge tayanǵan halda filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasını rawajlandırıw modeli bir qatar zamanagóy ilimiy qatnaslarǵa tayanǵan halda islep shıǵıldı:

- Kompetensiyalıq qatnas – tálim nátiyesin studenttiń real sóylew iskerliginde payda bolatuǵın kompetenciyası arqalı bahalawdı názerde tutadı;

- Kognitiv qatnas – frazeologiyalıq birliklerdi úyreniw, konseptual analiz etiw hám sanada qayta islew procesine itibar qaratadı;

- Kommunikativ qatnas – frazeologizmlerdi kúndelikli sóylew barısında úyreniw hám qollawdı támiyinleydi;

- Lingvomádeniy qatnas – frazeologiyalıq birliklerdi milliy mádeniyat penen úziksiz baylanıslı halda qollanıwdı názerde tutadı.

Izertlew nátiyeleri. Izertlew nátiyelerinde kórsetilgen qatnaslar integraciyası modeldiń ilimiy-metodikalıq tayanış xızmetin atqaradı. Al, biz maqalamızda usınılıp

atırǵan metodikalıq model tómendegi tiykarǵı quram bóleklerdi óz ishine aladı:

1. Basqıshpa-basqısh rawajlandırıwshi model. Bul modeldiń baslı maqseti – filolog-studentlerde frazeologiyalıq kompetenciyanı izbe-iz hám nátiyjeli shólkemlestiriwden ibarat. Bul óz gezeginde tómendegi wazıypalardı óz ishine aladı.

Tiykarı: Izbe-izlilik → bilim → analiz → qollanıw → dóretiwshilik-refleksiv iskerlik.

Bul modelde student dáslep frazeologiyalıq birliklerdiń teoriyalıq mánisin ózlestiredi, soń olardı analiz etedi, ámeliyatta yamasa sóylewde qollanadı hám dóretiwshilik tapsırmalar arqalı bekkemleydi. Bunıń negizinde tómendegi nátiyelerge erisemiz:

- Frazeologiyalıq bilimler sistemasın bayıtıw, mazmun-mánisin tereń ańlaw;

- Frazeologiyalıq analiz kónlikpesin rawajlandırıw yamasa olardı diskurs dárejesinde analizlew;

- Awızeki yamasa jazbada frazeologizmlerdiń qollanıw dárejesin keńeytiw hám bekkemlew.

2. Kompetensiyalıq – integrativ model. Bul modeldiń tiykarı, frazeologiyalıq kompetenciyanı basqa kompetenciyalar menen birge sáykeslendiriw lingvistikalıq + kommunikativ + lingvomádeniy

Bul házirgi waqıtta zamanagóy baǵdar esaplanadı hám frazeologiyalıq tek tildiń birliǵı emes, al kommunikativ hán mádeniy kompetenciyalar menen úziksiz baylanıslı process ekenligin kórsetedi.

Bul model sheńberinde tómendegi frazeologiyalıq materiallardı tańlap alıwǵa boladı.

- Tematikasına qarap tańlangan túrli frazeologiyalıq birlikler;

- Kórkem yamasa publicistikalıq hám ilimiy ádebiyatlardan alınǵan frazeologizmler;

- Milliy yamasa salıstırmalı frazeologiyalıq materiallar.

3. Iskerlikke baǵdarlangan model. Bundaǵı onıń tiykarı studenttiń sóylewge qatnası birinshi orında turadı. Frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıw barısı tómendegi basqışlarda ámelge asırıladı:

1. Kiriw-biliw basqışı – studentlerdiń frazeologiyalıq birliklerge bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyatıw, olardıń ulıwmalıq mánisin túsiniw hám ańlaw;

2. Analiz basqışı – frazeologizmlerdiń semantikalıq, obrazlı hám stilik dúzilisin tereń analiz etiw;

3. Ámeliy qollanıw basqışı – sóylew barısınıń túrli jaǵdaylarında paydalanıw yamasa dialog, monolog hám jazba tekstlerde qollanıw;

4. Refleksiv-dóretiwshilik iskerlik basqışı – frazeologizmler tiykarında ózbetinshe tekstler, esse hám proektler jaratıw.

Bunnan tısqari, rolly oynılar, tartıslı tapsırmalar hám dóretiwshilik tapsırmalar arqalı frazeologiyalıq bilimler aktiv kónlikpege aylandırıladı.

5. Diagnostikalıq – refleksiv rawajlandırıw modeli. Modeldiń áhmiyetli táreplerinen biri nátiyelerin bahalaw bolıp tabıladı. Frazeologiyalıq kompetenciyanıń bahalanıw dárejesi tómendegi sıpat kórsetkishler tiykarında anıqlanadı:

- Frazeologiyalıq bilimlerdiń tereńligi hám sistemalılıǵı;

- Frazeologizmlerdi kontekstke say túrde orınlı qollanıw;

- Sóylew barısında erkinlik hám dóretiwshilik.

Bul keltirilgen kórsetkishler arqalı tómendegi dárejeler tiykarında bahalaymız:

1. Tómen dáreje 2. Orta dáreje 3. Joqarı dáreje

6. Sanlı rawajlandırıwshı model. Zamanagóy sanlı texnologiyalar tiykarında frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıw bolıp sanaladı.

Tiykari: elektron derekler → interaktiv shınıǵıwlar → ózbetinshe jumıslar.

7. Lingvomádeniy tárepten rawajlandırıwshı model. Bunda frazeologiyalıq birlikler milliy mádeniyat hám mentalitet penen baylanıslı halda úyreniledi.

Milliy qádiriyat → mádeniy kontekst → frazeologiyalıq birlikler → sóylewde qollaw.

Bul óz náwbetinde frazeologizmlardıń kelip shıǵıwın, tariyxıy-mádeniy mazmunın ańlaw arqalı studentlerdiń lingvomádeniy sanasın rawajlandırıw bolıp tabıladı.

Nátiyjelerdi talqılaw. Islep shıǵılǵan modeller arqalı studentlerdiń frazeologizmlerdi úyreniwdiń kompetenciyalıq qatnas negizinde alıp barılıwı yamasa ámeliy shınıǵıwlarǵı islew hám studentlerdiń óz betinshe islewı ushın dóretiwshilik tapsırmalar beriw, informaciya-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalanıw sıyaqlı múmkinshilikler arqalı sóylewiniń mánilesi yaki jetiliske leksikon dárejesine kóteriliwi de ámeliy nátiyjeni kórsetedi.

Bul joqarıda keltirilgen modeldi ámelge asırıwda túrli metodlardan paydalanıwǵa boladı hám bular óz náwbetinde studentlerdiń oqıw iskerliginde hám ózbetinshe pikirlewiniń joqarılawına ámeliy járdemin beredi. Bul metodlar tómendegiler:

▪ Joybar tiykarında oqıtıw. Bunda studentler óz betinshe yamasa toparda frazeologiyalıq joybar islep shıǵadı. Mısalı: “Milliy mentalitetti sáwlelendiriwshi frazeologizmler” yamasa “Zamanagóy baspadaǵı frazeologizmler”. Bunıń nátiyjesinde studentlerde dóretiwshilik hám izertlewshilik kompetenciyaları payda boladı hám frazeologiyalıq bilimler ózbetinshe qollanadı.

▪ Mashqalalı tapsırmalar. Bunda studentlerge real yamasa kúndelikli sóylewdegi mashqala usınıs etiledi. Ondaǵı nadurıs qollanılǵan frazeologizmlerdi analiz etedi hám soǵan sáykes variantın usınıs etedi. Bul bolsa óz náwbetinde sın pikirlewın rawajlandıradı hám frazeologizmlerdiń nadurıs qollanılıwınıń aldın aladı.

▪ Multimodal tálim metodı. Bunda frazeologiyalıq birliklerdi tekst + audio + video + visual materiallar arqalı úyreniw. Mısalı: filmler, seriallar, podkastlardan alınǵan frazeologizmler hám infografika hám vizual kartalar arqalı úyreniw bolsa, onıń nátiyjesinde studentler frazeologizmlerdi uzaq múddetke este saqlawına hám ele de qızıǵıwshılıǵınıń artıwın kórsetedi.

▪ Elektron resurslar hám mobil qosımshalardan paydalanıw. Bunda “Refleks tálim” metodın alsaq boladı. Yaǵnıy studentler sanalı túrde hár kúni ushın telefon qurılımlarına frazeologiyalıq birliklerden kúndelik isleydi yamasa kúnlık motivaciyaalıq frazeologizmlerdi jazıwı kerek boladı. Bunnan tisqari “Men qaysı frazeologizmlerdi aktiv qollana basladım?” sıyaqlı sorawdı óz-ózine qoyıw arqalı studenttiń metokognitiv kompetenciyası jetilisedi, óz-ózin bahalaw kónlikpesi rawajlanadı hám óz ústinde kóp izlenedi [1].

Juwmaq. Izertlewimiz sońında filolog studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıwǵa qaratılǵan bul model zamanagóy bilimlendiriw sistemasına say keledi. Modeldiń sistemalıq dúzilisi hám basqıshpa-basqısh ámelge asırılıwı frazeologiyalıq birliklerdi tereń ózlestiriw hám olardı sóylewde nátiyjeli qollanıw imkanın beredi. Joqarıda usınıs etilgen metodikalıq model filolog studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıwda teoriya hám ámeliyattıń baylanısın támiynleydi, olardıń kásiplik sóylew sheberligine tayarlaydı hám jańa basqıshqa alıp shıǵadı.

Ádebiyatlar

1. «Kasbiy kompetensiyalarnı rivojlantırish» moduli bo'yicha (o'quv – uslubiy majmua). –Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2024.
2. Xasanova D. Kompetensiyaviy yondashuvning amalga osish bosqichlari. // «Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences» jurnali, 4 (3) Mart, 2024.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: 2011.
4. Allaniyazova Sh., Táńirbergenov J. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda innovaciyaalıq texnologiyalar. – Nókis: «Bilim», 2015.
5. Теля В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: «Языки русской культуры», 1996.

**DISFUNKSIONAL OILALARDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI
IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO‘LLAB – QUVVATLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**

Nurullaeva Sarvinov Murodovna – student

Kurbaniyazova Zamira Kalbaevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

3892540@mail.ru

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ
МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ИЗ ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СЕМЕЙ**

Нуруллаева Сарвинов Муродовна – студент

Курбаниязова Замира Калбаевна – доктор педагогических наук (DSc), профессор

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**IMPROVING THE SYSTEM OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT
FOR PRIMARY SCHOOL-AGE CHILDREN FROM DYSFUNCTIONAL FAMILIES**

Nurullaeva Sarvinov Murodovna – talaba

Kurbaniyazova Zamira Kalbaevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: disfunktsional oila, ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash, kichik maktab yoshi, bolalar rivojlanishi, ta‘lim tizimi, individual yordam, maktab-oila hamkorligi.

Rezyume. Ushbu maqola disfunktsional oilalardagi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga bag‘ishlangan. Unda bolalar rivojiga ta‘sir, mavjud mexanizmlar holati va xalqaro tajriba tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida tizimni rivojlantirish bo‘yicha amaliy va metodologik tavsiyalar beriladi. Oila, maktab va ijtimoiy institutlar hamkorligini kuchaytirish, erta aniqlash va individual yordamni joriy etish zarurligi asoslanadi. Natijalar ilmiy va amaliy faoliyat uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ключевые слова: дисфункциональная семья, социально-педагогическая поддержка, младший школьный возраст, развитие детей, система образования, индивидуальная помощь, взаимодействие семьи и школы.

Резюме. Данная статья посвящена совершенствованию системы социально-педагогической поддержки учащихся младшего школьного возраста из дисфункциональных семей. В статье анализируется влияние дисфункциональной семейной среды на развитие детей, состояние существующих механизмов и международный опыт. На основе проведённого исследования представлены практические и методологические рекомендации по развитию данной системы. Обоснована необходимость усиления сотрудничества семьи, школы и социальных институтов, раннего выявления и внедрения индивидуальной помощи. Полученные результаты служат важной основой для научной и практической деятельности.

Key words: dysfunctional family, socio-pedagogical support, primary school age, child development, education system, individualized support, family-school cooperation.

Summary. This article is devoted to improving the system of socio-pedagogical support for primary school students from dysfunctional families. It analyzes the impact of the family environment on children’s development, the current state of existing support mechanisms, and international experience. Based on the study, practical and methodological recommendations for the development of the system are proposed. The necessity of strengthening cooperation between the family, school, and social institutions, early identification, and the implementation of individualized support is substantiated. The findings provide an important basis for scientific and practical activities.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda oila instituti bola shaxsining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, bugungi globallashuv, raqamlashtirish, texnika va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va madaniy omillar ta‘siri ostida ayrim oilalar disfunktsional holatga tushib qolishi mumkin. Bunday oilaviy muhit bolalarning jismoniy, ma‘naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning ta‘lim jarayonida muvaffaqiyatli ta‘lim olishiga hamda jamiyatga va ijtimoiy hayotga moslashuv jarayonlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi tabii. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar bu kabi ta‘sirlarga nisbatan sezgir bo‘lib, mazkur davr bolaning shaxsiy fazilatlarini, xulq-atvori va o‘quv motivlarining shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli, disfunktsional oilalardagi bolalarni ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan davlat siyosati har bir bolaning to‘laqonli rivojlanishini ta‘minlashni maqsad qilgan. Ushbu jarayonda disfunktsional oilalardagi bolalarga o‘z vaqtida va samarali yordam ko‘rsatish jamiyat oldida turgan muhim vazifalarning biri hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida disfunktsional oilalardagi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimining nazariy asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish va bu muammoning ijobiy echimini topishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni talab etadi. Mazkur ishlarni eng avvalo disfunktsional oilalar – bu qanday oilalar, ularning turlari va bu kabi oila muhitidaning bolalarga bo‘lgan ta‘siri qanday darajada bo‘lishi mumkin, bunda ta‘sirdagi bolalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari nimalardan iborat bo‘lishi mumkin?, – kabi savollar jamiyatimizning asosini tashkil etadigan oila institutarining

bola tarbiyasi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Disfunktsional oilalar muammosi psixolog, pedagog va sotsiolog olimlarning e'tiborini tortgan muammolarning biri hisoblanadi. Nazariy manbalarda **disfunktsional oilalar** – bu eng avvalo oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar buzilgan, oilaning asosiy funksiyalari to'liq bajarilmaydigan yoki salbiy xarakterga ega bo'lgan oilalar hisoblanadi. Masalan, I.Yu.Shilov bu borada o'zining ilmiy izlanishlarini olib borgan olimlarning biri bo'lib, u oilalardagi reproduktiv, tarbiyaviy, iqtisodiy, hissiy va ijtimoiy funksiyalarning izdan chiqishi oilaviy muhitning nosog'lomlashuviga olib keladi, – degan fikrni ilgari surgan [7]. Bunday sharoitda surunkali mojarolar, zo'ravonlik, qaramlik, bola tarbiyasiga bo'lgan e'tiborsizlik holatlari kuzatilib, ular bolalarda ruhiy travmalar, xulq-atvordagi og'ishlar va o'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Kichik maktab yoshidagi bolalar ushbu salbiy omillarga ayniqsa sezgir bo'lib, bu kabi holatlar ularning ijtimoiy moslashuviga jiddiy to'sqinlik qiladi.

Yurtimizda bolalarning huquq va manfaatlarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [1], "Bola huquqlarining kafolatlarini to'g'risida"gi Qonuni [2] singari Qonun va boshqa da Qonun osti hujjatlar asosida himoyalangan va kafolatlangan. Ayniqsa, disfunktsional oilalardagi bolalarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash borasida so'nggi yillarda qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [4], "2026-2030-yillarga mo'ljallangan bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish Strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi [3] farmonlari, shuningdek, maxsus ta'lim va ijtimoiy muassasalar faoliyati yo'lga qo'yilgan. Shunga qaramasdan mavjud tizimda disfunktsional oilalarni erta aniqlash, oila muhitini sog'lomlashtirish va profilaktika mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi, ta'lim mazkur masalani ijobiy hal etishga doir tashkilotlariaro hamkorlik ishlarining sustligi hamda oila bilan ishlashning zamonaviy modellardan foydalanish darajasining pastligi singari holatlarning uchrashi bu muammoni yanada chuqurroq o'rganish, bu kabi oilalar bilan ishlashning ilmiy asoslangan mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, mazkur masalaning dolzarbligi va zaruriati bu borada xalqaro tajribalarni tahlil qilishga undadi. Ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, disfunktsional oilalardagi bolalarga yordam ko'rsatishda kompleks yondashuv, multi-agentlik hamkorligi va oilaga yo'naltirilgan individual dasturlar asosida tashkil etilgan amaliy ishlar bu kabi oilalar bilan ishlashda ijobiy natijalar berishi isbotlangan. Jumladan, AQSh va Yevropa davlatlarida joriy etilgan erta aralashuv tizimlari, ota-onalar bilan ishlashga doir maxsus dasturlarning yaratilishi va bolalar uchun reabilitatsiya xizmatlarining tashkil etilishi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilishi e'tirof etilgan. Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlardagi oilalar va bolalarga ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha maxsus muassasalar tashkil etilgan bo'lib, ularga quyidagi yordam turlaridan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Bular: 1) ota-onalar uchun maxsus kasbiy tayyorgarlik guruhlarini tashkil etish, bandlikka ko'maklashish; 2) ota-onasi kunduzi yoki kechqurun ishlaydigan bolalarni

parvarish qilish; 3) shahar sog'liqni saqlash markazlarida yolg'iz onalar uchun xizmatlarni yaratish; 4) bolalarni oiladagi zo'ravonlikdan himoya qilish xizmatlarini yaratish va qo'llab-quvvatlash; 5) mehribonlik uylarini yaratish va nazorat qilish, shuningdek, homiylik ostidagi oilalar bilan ishlash, bolaning ijtimoiy hayotga moslashuvini kuzatish; 6) bolalarning ta'lim olishiga yordam beradigan xizmatlarni rivojlantirish, ota-onalarga uy ishlarida yordam berish va boshqalar [6]. Bu kab tajribalar ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishga doir muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu disfunktsional oilalar bilan ishlashga doir bittagina tajribadan misol hisoblanadi. Vaholanki, disfunktsional oilalar bilan ishlash tizimini takomillashtirishda bu kabi oilalardagi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish muammosini tizimli, kompleks va qiyosiy yondashuv asosida tahlil etishni, uning normativ-huquqiy asoslarini o'rganishni, milliy-mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar va pedagogik-psixologik xizmatlarning amaliy tajribalarini o'rganishni talab etadi. Masalan, qiyosiy tahlil orqali ilg'or xorijiy mamlakatlarda disfunktsional oilalardagi bolalar bilan ishlashning samarali modellarini (erta aralashuv, multidisiplinar yondashuv, ota-onalar bilan hamkorlik strategiyalari) aniqlashtirish asnosida bu boradagi ilg'or va milliy mentalitetimiz va sharoitimizga mos holda maqsadga muvofiq yurtimizdagi ta'lim tizimi va ijtimoiy himoya tizimi sharoitiga moslashtirish yo'llarini yanada takomillashtirish lozim.

Asosiy natijalar. Tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasida disfunktsional oilalardagi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishni takozo etayotgan ilmiy-pedagogik muammolarning biri ekanligini ko'rsatadi. Tahlillar jarayonida disfunktsional oilalarda tarbiyalanayotgan ijtimoiy hayotga moslashishi va ijtimoiylashuvda muammolari bo'lgan va pedagogik qo'llab-quvvatlashga muhtoji bo'lgan bolalarni erta aniqlash va ularning muammolarini profilaktika qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish lozim. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qituvchilar, sinf rahbarlari va psixologlarning bu kabi bolalar bilan ishlashga e'tibor berilgan bo'lsa-da, ularning ish uslublari va metodik yondashuvlarini yanada takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoj mavjud. Bu boradagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik holatlarda bolalarga ijtimoiy-pedagogik yordam ko'rsatish muammosi keskinlashgandan keyin ko'rsatilayotgani qayd etilmoqda. Bu esa o'z navbatida yurtimizda joriy etilgan ta'lim muassasalari, oilalar, sog'liqni saqlash tizimi, ichki ishlar va mahalla institutlari o'rtasidagi hamkorlik tizimini ilmiy asosda yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Bu esa o'z navbatida disfunktsional oilalardagi bolalarga kompleks yordam ko'rsatish tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Olingan natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar xulosalari bilan qiyoslanganda, disfunktsional oilalardagi bolalar bilan ishlashda uchrayotgan muammolar ko'plab mamlakatlar uchun umumiy ekanini ko'rsatadi. Xususan, rivojlangan davlatlarda olib borilgan tadqiqotlarda bu kabi oilalardagi muhitni yaxshilashga doir erta aralashuv va multidisiplinar yondashuv bolalarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim omil sifatida e'tirof etilgan. Mazkur tadqiqot natijalari yurtimiz

sharoitida ushbu yondashuvlarning ijobiy tomonlarini o'rganib va joriy etishga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi. Xorijiy tajribadan farqli ravishda, milliy amaliyotda bolaga ko'rsatiladigan yordam ko'pincha alohida muassasalar doirasida amalga oshiriladi va oilalar, ayniqsa ota-onalar bilan ishlash tizimini takomillashtirish lozim. Bu esa bolalarning muammolarining chuqurlashuvining va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqot natijalari disfunktsional oilalardagi bolalar bilan ishlashda kompleks va oilaga yo'naltirilgan yondashuvlarni kuchaytirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot disfunktsional oilalardagi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyoji yuqori

ekanini tasdiqladi. Bunday oilaviy muhit bolalarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati va jamiyatga moslashuviga jiddiy to'sqinlik qiladi.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda mavjud ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimida erta aniqlash, profilaktika va muassasalararo hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil kompleks va multidisiplinar yondashuvlarning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Olingan xulosalar ijtimoiy pedagogika va ta'lim tizimi uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, disfunktsional oilalardagi bolalar bilan ishlash tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023. <https://lex.uz/docs/6445147>
2. O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi O'RQ-139-sonli Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 14-noyabrdegi «Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida»gi O'RQ-996-sonli Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-noyabrdagi «Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-185-sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-dekabrdagi «2026-2030-yillarga mo'ljallangan bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish Strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-256-sonli Farmoni.
6. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы: учеб. пособие. – Владивосток: Дальневосточный университет, 2004.
7. Шилов И.Ю. Фамилистика. Психология – и педагогика семьи: Практикум. – Санкт-Петербург: «Петрополис», 2000.

**KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING
MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI**

Pazilov Mirbek Arzievich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

mirp1984@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА ОСНОВЕ КОГНИТИВНОГО ПОДХОДА**

Пазиллов Мирбек Арзиевич – *доктор философии по педагогическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE CONTENT OF DEVELOPING STUDENTS' MUSICAL ABILITY IN THE EDUCATIONAL
PROCESS BASED ON A COGNITIVE APPROACH**

Pazilov Mirbek Arzievich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: kognitiv yondashuv, kompetensiya, musiqa san'ati, musiqa tarbiyasi, erta yosh, ta'lim-tarbiya, Montessori, musiqiy ta'lim, o'qituvchi, qiziquvchanlik.

Rezyume. Mazkur maqolada kognitiv yondashuv asosida ta'lim jarayonida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish mazmuni, hususiyatlari va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Ключевые слова: когнитивный подход, компетенция, музыкальное искусство, музыкальное воспитание, ранний возраст, образование, Монтессори, музыкальное образование, учитель, любознательность.

Резюме. В данной статье рассматриваются содержание, особенности и значение развития музыкальных способностей учащихся в образовательном процессе на основе когнитивного подхода.

Key words: cognitive approach, competence, musical art, musical education, early age, education, Montessori, musical education, teacher, curiosity.

Summary. This article discusses the content, features, and significance of developing students' musical talent in the educational process based on a cognitive approach.

Kirish. Yurtimizda olib borilayotgan ta'lim islohotlarining bugungi kun bosqichida tarbiyaga ilmiy yondashish muhim masaladir. Tarbiyalash deganda har tomonlama barkamol, yetuk, odob-axloq fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan, ma'naviy va jismoniy sog'lom insonni yetishtirish nazarda tutiladi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (23-sentyabr 2020-yil)ning yangi tahririda belgilangan vazifa va qo'yilgan talablar o'quvchilarning iqtidorini, qobiliyatini qo'llab-quvatlash, ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etilishi va "ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan" [1]. Shuning uchun ham ixtisoslashtirilgan ta'lim maskanlarini tashkil etish va ularning faoliyatini rivojlantirish asosiy maqsad etib belgilandi. Demak, ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirishda kognitiv yondashishning zarurligi o'z-o'zidan ma'lum bo'ladi.

Inson o'z hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari "ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli kompetensiyalar ham shakllantiriladi" [2]. O'quvchilar bilan alohida pedagogik-psixologik dastur bo'yicha ishlash, musiqa darslarida cholg'u yoki ashula aytishdan zerikmaslik, dars vaqtida o'qituvchining har hil mavzuda suhbat olib borishi va o'zaro fikr almashgan holda dars o'tishi mazkur kompetensiyalarning shakllanishi va musiqiy iqtidorining rivojlanishiga asos bo'ladi.

San'at va hayotni estetik jihatdan to'g'ri idrok etishning o'zi o'quvchilarni ma'naviy yuksaltiradigan vosita. Binobarin, har qanday shakl muayyan mazmunning in'ikosi bo'lib, san'atning istalgan turi hayotdagi ijtimoiy ma'naviy normalarni o'zida aks ettiradi. Insonning san'atga bo'lgan estetik munosabati, hissiyoti, tabiyat, mehnatdagi xatti-harakatlari, voqea-hodisalarni baholay olishi undagi yuksak iqtidor namunasidir. Ushbu jarayonlarda ob'ekt sifatida e'tirof etilayotgan musiqaning xarakteri va uning ob'ektivligini baholash o'quvchining bilimliligi va tarbiyalanganlik darajasini belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Rivojlangan davlatlarda musiqa tarbiyasi g'oyaviy-siyosiy jihatdan xalqning tuzumiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham musiqa tarbiyasi mustaqil davlatlarda e'tiqod uchun, xorijiy mamlakatlarda esa burjua demokratiyasi uchun xizmat qiladi. "Har bir xalqning maorifida musiqa tarbiyasi metodikasi pedagogikaning didaktik qonuniyatlari hamda shu xalqning milliy musiqa madaniyati va madaniy an'analariga asoslanadi... boshqa millatning ma'rifiy madaniyatiga ham ijobiy ta'sir qiladi» [3]. O'qituvchi o'zining sharoiti, maktab imkoniyatlari va o'quvchilarning bilim darajasini inobatga olib, dasturga o'zgartirish kiritishi mumkin.

Ta'lim-tarbiya jarayonida san'at orqali o'quvchilarga hayotni o'rgatish, unga shaxsiy munosabatini bildirish, ijodiy qobiliyatiga qarab bilish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, AQShda musiqa faniga bog'liq maxsus dastur faqatgina estetika sifatida o'tiladi. Barcha san'at turlari: tasviriy san'at, musiqa, mehnat fanlari mazmun jihatidan bir-biri bilan bog'liq holda olib boriladi. Yaponiya davlatida ana shunday dasturga amal qilinmaydi, ammo musiqa tarbiyasining o'ziga xos tizimi yuzaga kelgan. Maktabgacha ta'limdan to'liq ta'limgacha estetik tarbiya

olib boriladi. Bunda voqea-hodisalarga estetik munosabatda bo'lish, ularni sezib idrok etish va inson ongi, ma'naviy kompetensiyalari bilan belgilangan ijtimoiy baholashni ham ko'rishimiz mumkin.

“Insonga maqsadli estetik ta'sir ko'rsatishning eng muhim omili – bu san'at, ayniqsa, hayotning estetik qadriyatlari aniq berilgan xalq ijodiyoti” [4]. San'at o'zida hayotni aks ettirar ekan, uning faqat go'zal tomonlarini emas, balki san'atning predmeti, uning xilma-xilligi, hayotdagi barcha ziddiyatlar, quvonch, g'am-tashvishlarni ham o'zida gavdalanitiradi. “O'qitishda – deydi, rus olimi I.Yu.D'yachenko, – musiqa san'atining roli katta, bu yerda o'quv jarayoni bola psixikasining hissiy tarkibiy qismiga asoslanadi... Tuyg'ular bilan muloqotga kirishish orqali u nafaqat bolaning hissiy holatlari sohasini kengaytirish va boyitishga, balki o'z tajribalarini ro'yobga chiqarishga va shu bilan ma'lum darajada nevrotizatsiya jarayonini tekislashga yordam beradi” [5].

Vengriyalik o'qituvchi Tibor Sharay “musiqa tinglash boshqa fanlarning kognitiv materialini yaxshiroq o'zlashtirishga hissa qo'shadi, ortiqcha yuklanish hissini kamaytiradi” [5] – deb musiqa tarbiyasi maktabda olib boriladigan hamkorlikdagi aqliy mehnat bolalarni birdamlik, vaqtdan unumli foydalanish, faoliyat turlarining o'tish jarayonlarini tezlashishiga olib kelishiga urg'u beradi.

“Musiqani tinglash, uni idrok etish – musiqa yozish va uni ijro etishdek musiqa san'atidagi asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Musiqani hech kim tinglamasa, u o'z ma'nosini yo'qotadi va yashashdan to'xtaydi” [6] – deydi tadqiqotchi M.Pazilov. Albatta musiqani tinglash va uni idrok etish o'quvchilar ham bolalikdan tarbiyalanadi va takomillashtirilib boriladi. Musiqani barcha eshitgani bilan uni hamma ham tinglab idrok eta olmaydi. Uni idrok etish darajasi tinglovchining umumiy madaniyati va musiqiy tayyorgarlik darajasiga bog'liq. Musiqiy asarning to'liq va chuqur idrok etilishi – bastakor va ijrochi mahoratidan dalolat beradi. Ana shu tarzda, tinglash jarayoni tinglovchining tarbiyasi, individual qobiliyati va tayyorgarligi bilan chambarchas bog'liq deb xulosa qilinadi [7].

O'quvchilardagi tushunish qobiliyati ta'limdagi muvaffaqiyat bilan uzluksiz bog'liq bo'lsa ham, o'qish jarayonida bolalarda tushunish yetishmovchiligi aksariyat hollarda e'tiborsiz qoldiriladi. O'qish asosidagi omillarni tushunish muhim ahamiyatga ega, chunki, o'qish va tushunish qobiliyatlarining rivojlanishi bolalardagi iqtidorni erta aniqlash imkonini yaxshilaydi. Bundan tashqari, maqsadli tarzda amalga oshirilgan ta'lim jarayonidagi kognitiv yondashuvlar kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday hayotiy muammolarning oldini olishi yoki kamaytirishi mumkin. Erta yoshdan boshlab va vaqt o'tishi bilan har xil turdagi o'qish bolalarda kognitiv ijodkorlik profilini tavsiflashning ilk muhim qadami hisoblanadi.

Bugungi kunda musiqiy iqtidor hususida musiqa sohasi vakillari va psixologlar orasida turli xil tushunchalar keng tarqalgan. Ulardan biri musiqiy iqtidorni “birinchi navbatda ijodiy qobiliyatdir» [8], – deb tushuntiradi. Mazkur tushunchalarni tahlil qilar ekanmiz, unchalik katta tafovvut sezilmaydi. Chunki, ularning birida musiqiy qobiliyatning shakli gavdalansa, ikkinchisida esa tarkibi aks ettiriladi.

Italiyalik psixolog, falsafa doktori Mariya Montessori o'z tadqiqotlarida bolani har tomonlama rivojlantirish,

ob'ektiv dunyoni aqliy faoliyat bilan bog'lash orqali ijtimoiy hayotga moslashtirish, o'zlikni anglash uchun, ayniqsa maktabgacha ta'limda sharoit yaratish, bolaning bilish tajribasini o'zlashtirish kabi qator pedagogik yondashuvlarning maqsadli yo'nalishlari va amaliy usulining muhim tamoyillarini kashf yetgan. Yana uning amaliy tadqiqoti maktabgacha ta'lim va maktab ta'limida o'tilishi zarur bo'lgan musiqa darslari orqali bolaning rivojlanish davrlaridagi sezgirlik xususiyatlarining chegaralarini aniqlashdan iborat bo'lgan.

Natijalar. Belaruslik olim V.P.Reva o'zining “Системы музыкального воспитания” nomli kitobida (2017) M.Montessori tomonidan amalga oshirilgan tajribalarni keltiradi. Uning ko'rsatishicha birinchi tajribaning dastlabki bosqichlarida o'tkaziladigan musiqa darslari musiqa tinglash bilan cheklanadi. Montessori “Jimlikni tinglash” va diqqatni jamlash bo'yicha mashqlarni foydali deb hisoblaydi. Mashg'ulotlar atrofidagi tovushlarni bilish, ularni tanib olish, musiqani eshitishni faollashtirish bilan boshlanadi. Shu maqsadda nota nomlari (do, re, mi, fa, sol, lya, si, do) ketma-ketligida joylashtirilgan asosiy shkala ohanglari va yarim tonlariga qarab sozlangan qo'ng'iroqlar ishlatilgan [9], deb keltiradi. Bu yerda o'qituvchi qo'ng'iroqchalarni maxsus bolg'achasi bilan urib, ulardan tovush chiqaradi, bolalar esa tovush chiqqan qo'ng'iroqchani topishi kerak bo'ladi, bola tovushni topgandan keyin uni olib pastki qismida joylashtirib qo'yadi. Dastlab bir tonli nota tovushi, keyin yarim tonli nota tovushi aniqlanadi. O'quvchilar shu tariqa o'zlari topgan nota tovushlarini ovozda, ya'ni ijro etib chiqarishga harakat qiladi.

Ikkinchi tajribada M. Montessori polga ellips shaklida chiziqlar chizib, o'quvchilarni musiqaning ritmik sadosi ostida yurgizib ko'rish orqali tanani muvofiqlashtirish, muvozanatni ushlash va chiroyli yurish holatini rivojlantirishni ham maqsad qiladi. Bunda musiqaning tempi, ritmi, ohangi, dinamikasi, zarbalari asta-sekin murakkablashib borishi o'quvchilar harakatlarining tabiatida aks etishi kerak bo'ladi. Bu haqda Montessori “Musiqiyo'naltiruvchi ip sifatida bolani ma'lum bir sur'atda, ritmda boshqaradi. Ikkinchi yoki uchinchi tinglashda uch yoshli bolalar ham bajarilgan ish ritmiga tushadilar... agar asar hissiyot bilan ijro etilsa, bolalar ritmni mukammal his qilishadi. Bundan tashqari, ular nafaqat oyoqlari bilan, balki butun borlig'i bilan his qilishadi” [9], – deb ta'kidlab o'tadi.

Muhokama. Biz keltirgan M.Montessorining 2 tajribasi bu mashg'ulot jarayonida jismoniy va aqliy harakatlar orqali musiqiy savodxonlikni shakllantirib, o'quvchidagi musiqiy iqtidorni takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu kabi bilim strategiyasini ta'lim maskanlariga ilk qadam qo'ygan davrdan boshlab ulkan qiziquvchanlik bilan qarshi olgan o'quvchi fanlarning uzluksiz bir-biri bilan bog'lik ekanligini tez anglaydi. Montessorining ushbu 2 tajribasini keltirishimizning yana bir muhim jihati shundaki aslida musiqiy iqtidori shakllanib borayotgan bola uchun bu kabi mashg'ulotlar zarur, chunki musiqiy mashg'ulotlar davomida o'ziga zarur bo'lgan bilimlarni ham olish imkoniyati mavjud.

“Musiqiyo'qituvchisi ta'lim muhitini yaratishi, bolalarning individuallik huquqini hurmat qilishi va faqat kerak bo'lganda ularning faoliyatiga aralashishi kerak (M.Montessori)” [9]. Bu esa nafaqat o'qituvchining

kognitiv yondashuvini amalga oshirishda, balki o'quvchilarning "bilimdonlik darajasini oshirib borish, shaxsiy salohiyatini namoyon etishga tayyorlik, yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil egallash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'zining kasbiy kompetentligini doimiy oshirib borish qobiliyati" [10] kognitiv kompetentligini o'rtirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kognitiv yondashuv orqali ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda o'qituvchi nimani o'rganishi kerak va dars jarayonida o'quvchilarga o'rgatishi lozim bo'lgan mavzusini ham ma'naviy, ham ma'rifiy jihatdan teran anglashi, tahlil qilishi zarur. Ya'ni o'qituvchi ushbu mavzuda nimani o'rganaman, nimani o'rgataman degan, kognitiv tamoyil asosida o'z pedagogik mahoratini takomillashtirib borishi lozim.

Xulosa. Albatta bugungi kunda bolaning musiqiy iqtidorini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida har xil qarashlar mavjud. Ammo o'quvchilarda musiqiy iqtidorni rivojlantirish orqali milliy musiqiy merosimizni qalbga singdirish, ularning ma'naviy-axloqiy takomillashtirish tamoyillariga e'tibor berish orqali musiqiy iqtidorning o'ziga xos tamoyillari shakllantiriladi.

So'zimiz so'ngida ixtisoslashgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish tamoyillarini tanlashda faqat musiqiy savodxonlikni emas, balki musiqaning fanlar bilan bog'liq jihatlarini o'rgatib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Sababi, musiqa o'zida barcha fanlarni jamlagan, masalan musiqa fanidan matematika, fizika, astronomiya, falsafa, jismoniy tarbiya, tabiyatshunoslik v.h.k. fanlarni topishimiz mumkin. Bu esa o'quvchilarda fanlarga kognitiv yondashuv qobiliyatlarini ham takomillashtirishga asos bo'ladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda gi «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonuni.
2. Kompetensiya nima degani? www.idum.uz
3. Sharipova G.M, Asamova D.F, Xo'djaeva Z.L. Musiqa o'qitish nazariyasi metodikasi va maktab repertuari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: 2014.
4. Сайтбекова С.С. Использование исполнительского мастерства каракалпакского народа в воспитании школьников. Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Ташкент: УГУМЯ, 2011.
5. Дьяченко И.Ю. Теория и методика музыкального воспитания. Учебное пособие. – Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета, 2014.
6. Пазылов М.А. Оқыушылардың музыкалық укыпшылығын раўажландырудың когнитик өзгешеликлери. // Илим хэм жәмийет, №2, 2023. 47-48-б.
7. Qodirov R.G'. Musiqa psixologiyasi. O'quv qullanma. – Toshkent: «Musiqa» nashriyoti, 2005.
8. Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков. – Москва: Издательский центр «Академия», 1996.
9. Рева В.П. Системы музыкального воспитания. Учебно-методические материалы. Часть-1. – Могилев: МГУ им А.А.Кулешова, 2017.
10. Otepbergenov J.S. Axborot ta'lim muhiti sharoitida talabalarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi. dissertatsiya. – Toshkent: 2020.

**VIRTUAL REALLIK TEXNOLOGIYALARI VA MUSIQA TERAPIYASINING
TERAPEVTIK IMKONIYATLARI**

Romanova Sanobar Yerejepovna – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

rsanobar75@gmail.com

Muradova Xurshida Shavkatovna – *magistrant*

muradovakhurshida4@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНОЛОГИЙ ВИРТУАЛЬНОЙ
РЕАЛЬНОСТИ И МУЗЫКОТЕРАПИИ**

Романова Санобар Ережеповна – *кандидат педагогических наук, доцент*

Мурадова Хуршида Шавкатовна – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THERAPEUTIC POSSIBILITIES OF VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES
AND MUSIC THERAPY**

Romanova Sanobar Yerejepovna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Muradova Khurshida Shavkatovna – *master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: virtual reallik, musiqa terapiyasi, immersive muhit, psixologik salomatlik, stressni kamaytirish, reabilitatsiya.

Rezyume. Ushbu maqolada virtual reallik (VR) texnologiyalari va musiqa terapiyasining integratsiyalashgan holda qoʻllanishi, ularning inson psixologik holati, emotsional barqarorligi va reabilitatsiya jarayonlariga taʼsiri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Virtual reallik muhitida musiqa terapiyasidan foydalanish immersiv tajribani kuchaytirishi, stress va xavotir darajasini pasaytirishi hamda terapevtik samaradorlikni oshirishi asoslab beriladi. Maqola natijalari ushbu yondashuvni psixologiya, tibbiyot va taʼlim amaliyotiga joriy etish imkoniyatlarini koʻrsatadi. VR muhitida musiqani tinglash yoki ijro etish hissiy jarayonlardan biridir. VR va musiqa terapiyaning kombinatsiyalangan taʼsiri haqida soʻz yuritiladi.

Ключевые слова: виртуальная реальность, музыкальная терапия, иммерсия, психологическое здоровье, реабилитация.

Резюме. В статье рассматриваются теоретические аспекты интеграции технологий виртуальной реальности и музыкальной терапии, а также их влияние на психологическое состояние, эмоциональную устойчивость и процессы реабилитации человека. Показано, что использование музыки в виртуальной среде способствует снижению стресса и повышению эффективности терапевтических процедур. В статье обсуждаются комбинированные эффекты виртуальной реальности и музыкотерапии.

Key words: virtual reality, music therapy, immersion environment, psychological well-being, rehabilitation.

Summary. This article examines the theoretical aspects of integrating virtual reality technologies and music therapy and analyzes their impact on psychological well-being, emotional stability, and rehabilitation processes. The study demonstrates that music-based interventions in immersive virtual environments can effectively reduce stress and enhance therapeutic outcomes. The combined effects of virtual reality and music therapy are discussed.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda texnologiyalar rivoji inson salomatligini mustahkamlash va ruhiy barqarorlikni taʼminlashda muhim omilga aylanmoqda. Virtual reallik texnologiyalari soʻnggi yillarda nafaqat koʻngilochar sohada, balki tibbiyot va psixologiya amaliyotida ham keng qoʻllanila boshladi [3, 4]. Musiqa terapiyasi esa uzoq yillardan buyon insonning emotsional holatini tartibga solish, stress va xavotirni kamaytirish vositasi sifatida qoʻllanib kelinmoqda [1:11]. Mazkur maqolada ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Soʻngi yillarda raqamli texnologiyalarning surati jadal oshganligi tufayli taʼlimda, tibbiyotda va psixologiya sohalarida yangi-yangi imkoniyatlar yaratib bermoqda. VR texnologiyalari insonning hissiy va psixologik holatiga taʼsir koʻrsatish imkoniyati bilan keskin ajralib turmoqda. Virtual muhit orqali insonlar zamonaviy sunʼiy olamni koʻrib uni tahlil qila olish imkoniyatiga ham erishishdi. Virtual muhitda insonlar real hayotdagi stress, qoʻrquv va emotsional zoʻriqlashlardan vaqtinchalik yiroqlashib sunʼiy ong bilan virtual hayotni koʻrmoqdalar. Ushbu maqolaning maqsadi virtual reallik texnologiyalarining musiqa terapiyasida qoʻllanilishi, qulay imkoniyatlar ortishi, suniy ongda insonlar ruhiy holatiga terapevtik taʼsirini tahlil

qilishdan iborat. Shuningdek, virtual muhitda musiqa terapiyaning qoʻllash sohalari, samarali yoʻnalishlari va amaliy imkoniyatlarini belgilash koʻzda tutiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

1. Jon Sloboda – Music in Everyday Life [1]. J.Sloboda musiqa psixologiyasi sohasida yetakchi olimlardan biri boʻlgan. U musiqaning inson hayotidagi kundalik hissiy, ijtimoiy va psixologik taʼsirini tadqiq qilgan. Musiqa inson kayfiyati va hissiyotlariga qanday taʼsir qilishini ilmiy asosda koʻrsatib bera olgan. Musiqaning stressni kamaytirish, ruhiy holatni barqarorlashtirishdagi ahamiyatlarini ochib bergan.

2. Giuseppe Riva – Virtual Reality in Psychology [2]. G.Riva virtual reallik texnologiyalarini psixologiya va terapiyada qoʻllash boʻyicha asosiy nazariyotchilardan biridir. VR texnologiyalarining inson ongiga taʼsir mexanizmlarini ishlab chiqqan. VR yordamida stress va ruhiy zoʻriqlashlarni hamda fobiyalarni davolash usullarini kashf etgan.

3. Kenneth Bruscia – Defining Music Therapy [3]. K.Bruscia musiqiy terapiya nazariyasining asoschilaridan biridir. U musiqiy terapiya tushunchasini ilmiy jihatdan aniq taʼriflab bergan, hamda musiqa orqali davolashning klinik metodlarini ishlab chiqqan.

4. Brenda Wiederhold – Virtual Reality Therapy [4]. VR asosida psixoterapiya modellarini ishlab chiqqan. VR yordamida travma va tashvishli holatlarni kamaytirish usullarini asoslab bergan.

5. Dr. Nevzat Tarxan – Virtual yoki real qaramlik [5]. N.Tarxan psixiatriya va neyropsixologiya sohasida taqdiqot ishlarini olib brogan. Virtual muhit va texnologiyalardagi qaramlik muammosini tahlil qilgan. Raqamli texnologiyalarning inson ruhiyatiga salbiy yoki ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan.

6. Farhod Mulaydinov – Virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalari [6]. F.Mulaydinov VR va AR texnologiyalarining ta'lim va madaniyatdagi imkoniyatlarini o'rgangan. VR hamda AR texnologiyalarining o'quv mashg'ulot jarayonlarida joriy etish yo'llaini ishlab chiqqan. Innovatsion texnologiyalarining pedagogik samaradorligini asoslagan.

7. J. Bauer, J. Torous – Virtual Reality in Mental Health Treatment [7]. Ular VR texnologiyalarining ruhiy salomatlikni davolashdagi ahamiyatlarini tahlil qilgan. VR asosida psixologik davolash metodlarini ishlab chiqqan.

8. A.Rizzo, S.Koenig – Is Clinical Virtual Reality Ready for Primetime [8]. VR terapiyasining kilinik tayyorlik darajasini baholaganlar. Klinik VR kelajagini ilmiy asoslab bergan. VR texnologiyalarining tibbiyotda ommaviy qo'llanish imkoniyatlarini tahlil qilgan.

Ushbu tadqiqotda virtual reallikda texnologiyalari va musiqa terapiyasining inson psixologik holati hamda emotsional terapiyaning barqarorligiga ta'siri ilmiy-nazariy, tahliliy yondashuvlar asosida o'rganildi. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid ilmiy manbalar, morfologiyalar, elektron resurslar va maqolalar tahlil qilindi. Virtual reallik muhitida musiqa terapiyasining qo'llanishi bilan bog'liq mavjud tadqiqot natijalari solishtirib, ularning terapevtik samaradorligi baholandi [6:12].

Natijalar va muhokama. *Natijalar:* Virtual reallik bu foydalanuvchini sun'iy yaratilgan interaktiv muhitga sho'ng'itiruvchi texnologiya bo'lib, u vizual, eshitish va ba'zan taktil stimullar orqali idrokni faollashtiradi. VR tizimlari inson diqqatini real muhitdan ajratib, terapevtik jarayonlarga chuqurroq jalb etish imkonini beradi. VR texnologiyalarining asosiy afzalligi shundaki, ular individual ehtiyojlarga mos ravishda moslashtirilishi mumkin [3:12]. Bu esa terapevtik mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi.

Musiqa terapiyasining nazariy asoslari: musiqa terapiyasi insonning psixologik va fiziologik holatiga musiqiy stimullar orqali ta'sir ko'rsatishga asoslangan usuldir. Musiqa ritmi va ohangi yurak urishi, nafas olish va asab tizimi faoliyatiga bevosita ta'sir etadi [5:11]. Ilmiy tadqiqotlar musiqaning emotsional holatni barqarorlashtirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatadi. VR va musiqa terapiyasining integratsiyasi, virtual reallik va musiqa terapiyasining uyg'unlashuvi immersiv terapevtik muhitni yaratadi. Bunday muhitda foydalanuvchi vizual va eshitish stimullarining uyg'un ta'siri ostida bo'ladi. Mazkur integratsiya stress, depressiya va posttravmatik holatlarni yengillashtirishda samarali natijalar berishi mumkin.

Amaliy qo'llash sohalari: VR va musiqa terapiyasi sog'liqni saqlash, reabilitatsiya, ta'lim va psixologik maslahat jarayonlarida muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin [4, 9]. Ayniqsa, bolalar va yoshlar bilan ishlashda ushbu yondashuv yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Virtual reallik

texnologiyalarini musiqa terapiyasi bilan uyg'unlashtirish terapevtik jarayonning samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Virtual muhit inson ongiga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatib, hissiy holatni o'zgartirishi mumkin [7]. Chunki VR muhitida musiqaning vizual va eshitish orqali birgalikda ta'sir etishi insonning psixoemotsional holatiga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Shu jumladan, virtual reallik texnologiyalari va musiqa terapiyasining integratsiyasi zamonaviy terapiya yo'nalishlaridan biri sifatida dolzarb hisoblanadi. Virtual reallik talablari kun sayin ortmoqda. So'ngi yillarda sog'liqni saqlash va ta'lim, psixologiya sohalarda katta qiziqish uyg'otmoqda.

Muhokama: Virtual reallikda siz nafaqat kompyuter tomonidan yaratilgan maxsus elementlarni ko'rib, sezib ham qolmay bu elementlardan siz jamoa bilan yoki yolg'iz o'zingiz, bemorlaringiz bilan ham terapevtik tajribalar, psixologik treninglar o'tkazishingiz mumkin. Sababi bu sun'iy ong 3D o'lchovli muhitni to'liq o'zlashtirib beradi. Virtual reallik texnologiyalari 3D muhit orqali foydalanuvchiga integrative tajriba taqdim eta oladi [8]. Natijada, bemorlar bilan muloq o'tkazganingizda turli xil to'siqlarga duch kelmaysiz. Masalan, bemorlaringizning ko'ziga maxsus ko'zoynak berasiz va bemoringizning kayfiyatiga mostlab musiqa qoyasiz. Bemor yoqimli musiqa tinglab virtual hayotda sayr qiladi. Bu yerda bemorning ko'zoynakdagi suniy dunyosi va yangrayotgan musiqalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikni yuzaga keltiradi, natijada bemorning emotsiyasi yuzaga chiqadi yig'laydi yoki aksincha xursand bo'ladi. Virtual reallikning musiqa terapiyasi bilan uyg'unlashuvi terapevtik jarayonlarning samaradorligini oshirishda katta o'rin tutgan. VR asosida musiqa terapiyasi reabilitatsiya jarayonlarida, profilaktik mashg'ulotlarda, insonlarda psixologik yordam ko'rsatishda qo'llanilishi mumkin. Virtual reallik odamni butunlay boshqa tinchlantiruvchi yoki diqqatni chalg'ituvchi muhitga joylashtirishi mumkin. Bunda musiqa terapiya insonning hissiy va psixologik tamoyillarini chuqurlashtiradi. Bunday elementlar birgalikda kuchli immersive tajribani yaratadi, bu esa kutilayotgan terapiyaning samaradorligini mustahkamlaydi. VR faol ishtirokchi bo'lish, virtual reallik muhitlari ko'pincha foydalanuvchiga musiqaga passiv qarashda va tinglash emas, aksincha faol ishtirokchi rolini yaratishga imkon beradi, masalan; virtual konsert yaratish, virtual musiqiy asboblal chalish, jamoa bilan kuylash har xil qiziqarli mashg'ulotlar bajarish, bularning barchasi virtual reallikda mujassamdir. Bu mashg'ulotlar barcha insonlarning ongi va hissiy ta'sirchanligi, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchlarini orttirishga o'z dunyosidan butunlay uzulmagan holda virtual hayotni ko'rishga undaydi.

Virtual reallikni musiqa terapiya sohasidan boshqa sohalarda qo'llanilishi quyidagilar:

1-jadval. VR va musiqa terapiyasining qo'llanish yo'nalishlari

Soha	Qo'llanish shakli	Kutilayotgan natija
Psixologiya	Stressni kamaytirish	Emotsional barqarorlik
Tibbiyot	Reabilitatsiya	Tiklanish jarayoni
Ta'lim	Diqqatni jamlash	O'quv samaradorligi

Jadvalda virtual reallik va musiqa terapiyasining asosiy qo'llanish yo'nalishlari aks ettirilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, virtual reallik texnologiyalari va musiqa terapiyasining integratsiyasi

zamonaviy terapevtik amaliyotda istiqbolli yoʻnalish hisoblanadi [3:10]. Ushbu yondashuv inson psixologik holatini yaxshilash, stressni kamaytirish va reabilitatsiya jarayonlarini qoʻllab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, virtual reallik yordamida

murakkab jarayonlarni xavfsiz va integrativ tarzda oʻrganish, emotsionla holatni boshqarish hamda psixologik va terapevtik taʼsirlar koʻrsatish mumkin. Virtual reallik texnologiyalari boshqa sohalar bilan oʻzaro uzviy bogʻliqlikda turli xil samarali ishlarni boshqarishda asqatadi.

Adabiyotlar

1. Sloboda J. Music in Everyday Life. – Cambridge University Press, 2018.
2. Riva G. Virtual Reality in Psychology. – IOS Press, 2020.
3. Bruscia K. Defining Music Therapy. – Barcelona Publishers, 2019.
4. Wiederhold B. Virtual Reality Therapy. – CyberPsychology, 2021.
5. Tarxan N. Virtual yoki real qaramlik. Bukhara Books. – Toshkent: 2023.
6. Mulaydinov F. Virtual va toʻldirilgan reallik texnologiyalari. –Toshkent: «Tamaddun», 2022.
7. Bauer J, Torous J, Virtual reality in mental health Treatment. // Harvard Review of Psychiatry, 2020.
8. Rizzo A, Koenig S, Is Clinical Virtual Reality Read for Primetime. American P.A. 2017/2019.

ALGORITMIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA VIZUAL DASTURLASH MUHITLARINING (VPE) PEDAGOGIK AFZALLIKLARI

Saparova Aysanem Ajiniyazovna – stajyor o'qituvchi

saparovaaysanem09@gmail.com

Berdaq nomidagi Qoraqalpog' davlat universiteti

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ВИЗУАЛЬНЫХ СРЕД ПРОГРАММИРОВАНИЯ (VPE) В РАЗВИТИИ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Сапарова Айсанем Ажиниязовна – стажёр преподаватель

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

PEDAGOGICAL ADVANTAGES OF VISUAL PROGRAMMING ENVIRONMENTS (VPE) IN THE DEVELOPMENT OF ALGORITHMIC THINKING

Saparova Aysanem Ajiniyazovna – trainee teacher

Karakalpak State University named after Berdakh

Tayanch so'zlar: algoritmik fikrlash, vizual dasturlash muhiti, VPE, Scratch, App Inventor, ta'lim texnologiyalari, mantiqiy fikrlash, blokli dasturlash, raqamli ta'lim, o'quv motivatsiyasi.

Rezyume. Ushbu maqola vizual dasturlash muhitlarining (VPE) algoritmik fikrlashni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Shu bilan birga, maqola VPEni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish usullari va uning cheklovlari haqida tavsiyalar beradi.

Ключевые слова: алгоритмическое мышление, визуальная среда программирования, VPE, Scratch, App Inventor, образовательные технологии, логическое мышление, блочное программирование, цифровое обучение, учебная мотивация.

Резюме. Данная статья посвящена изучению педагогического потенциала визуальных сред программирования (ВСП) в развитии алгоритмического мышления. Одновременно в статье приводятся рекомендации по методам интеграции ВСП в образовательный процесс и указываются его ограничения.

Key words: algorithmic thinking, visual programming environment, VPE, Scratch, App Inventor, educational technology, logical reasoning, block-based programming, digital learning, student motivation.

Summary. This article is devoted to the study of the pedagogical potential of visual programming environments (VPE) in the development of algorithmic thinking. At the same time, the article provides recommendations on methods for integrating VPE into the educational process and its limitations.

Kirish. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda ta'lim tizimida o'quvchilarning algoritmik fikrlash kompetensiyasini shakllantirish eng muhim maqsadlardan biridir. Algoritmik fikrlash – bu muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilish, mantiqiy ketma-ketlik yaratish, natijani oldindan taxmin qilish va algoritmlarni optimallashtirish jarayonidir. An'anaviy matnli dasturlash tili orqali bunday ko'nikmalarni shakllantirish ko'p hollarda murakkab bo'lib, o'quvchilarda motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli vizual dasturlash muhitlari (Visual Programming Environments – VPE) ta'limning eng samarali innovatsion vositalaridan biri sifatida tan olinmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Quyida algoritmik fikrlashni rivojlantirishda vizual dasturlash muhitlarining (VPE) pedagogik afzalliklari bo'yicha chet el va o'zbek olimlari ishlari keltirilgan.

Algoritmik fikrlashni shakllantirishda vizual dasturlash muhitlaridan foydalanish bo'yicha xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar bir qator ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etgan.

Chet el olimlaridan Mitchel Resnick (2009) o'zining "Scratch: Programming for All" nomli tadqiqotida blokli dasturlashning intuitiv interfeysi yoshlar uchun algoritmik mantiqni o'zlashtirishni osonlashtirishini ta'kidlaydi.

Yasmin Kafai (2012) vizual dasturlash orqali o'yin yaratish jarayoni konstruksionizm nazariyasiga asoslanib o'quvchilarning analitik va tizimli fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishini ko'rsatadi.

David Weintrop (2017) esa blokli dasturlashning kognitiv yukni kamaytirish orqali algoritmik jarayonlarni tezroq tushunishga olib kelishini ilmiy dalillar bilan asoslagan.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Axror Axmedov (2020) vizual dasturlash vositalaridan foydalanish o'quvchilar algoritmik fikrlash bosqichlarini – ketma-ketlik, shart, takrorlash – amaliy mashg'ulotlar orqali shakllantirishda yuqori samaradorlik berishini ta'kidlaydi.

Zokirjon Qo'ziyev (2019) informatika ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, xususan, Scratch va Blockly kabi vositalar o'quvchilarning ijodkorlik, tahliliy fikrlash hamda muammoni modellashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishini ilmiy asoslar bilan yoritadi.

Gulnoza Xodjayeva (2021) o'quvchilarning algoritmik madaniyatini shakllantirishda vizual dasturlashning bosqichma-bosqich kognitiv rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlagan.

Ushbu tadqiqot algoritmik fikrlashni rivojlantirishda vizual dasturlash muhitlarining (VPE) pedagogik samaradorligini aniqlash maqsadida bir necha ilmiy-tadqiqot metodlari asosida amalga oshirildi.

1. Pedagogik kuzatuv metodi.
2. Diagnostik testlar metodi.
3. Eksperimental o'quv mashg'ulotlari metodi.
4. Qiyosiy tahlil metodi [1].
5. Sifat tahlili (qualitative analysis).

Natijalar va muhokama.

Pedagogik metod (*matematika fanidan misol bilan*). Pedagogik kuzatuv jarayonida o'quvchilarning vizual dasturlash muhitlari yordamida matematik masalalarni yechishdagi faolligi, xatolarni tahlil qilish ko'nikmalari va mustaqil ishlash darajasi o'rganiladi.

Ushbu topshiriq davomida quyidagilar kuzatiladi:

- Faollik.
- Xatolarni tahlil qilish qobiliyati.
- Mustaqil masala yechish jarayoni [2].

Diagnostic metod. Tajriba va nazorat guruhlariga uchun algoritmik fikrlash darajasini aniqlash maqsadida 5 ta topshiriqdan iborat diagnostik testlar ishlab chiqildi. Testlar mazmuni matematika fanidagi asosiy amallar, funksiyalar, takrorlanishlar va algoritmik bosqichlarni modellashtirishga yo'naltirildi.

Test topshiriqlari quyidagi yo'nalishlarni qamrab oldi:

1. Ketma-ketlik va amallarni algoritmlashtirish.
2. Shart operatorlariga asoslangan algoritmik masalalar.
3. Takrorlanish amallarini tekshiruvchi algoritmik topshiriqlar

4. Matematik formulalarni algoritmik ko'rinishga keltirish.

5. Murakkab masalalarga oid mini-loyihalar uchun blok tanlash [3].

Eksperimental metod o'quv mashg'ulotlari (12 soatlik modul asosida). Amaliy bosqichida o'quvchilarda algoritmik fikrlashni rivojlantirish maqsadida Scratch va App Inventor platformalariga asoslangan 12 soatlik eksperimental o'quv moduli ishlab chiqiladi. Mazkur modul matematika fanidagi asosiy algoritmik jarayonlarni vizual dasturlash orqali modellashtirishga yo'naltiriladi. Mashg'ulotlar 6 ta darsdan iborat bo'lib, har biri 2 soatdan tashkil etadi.

1-dars (2 soat): Scratch interfeysi va oddiy matematik amallar.

2-dars (2 soat): Sikllar va takrorlanish asosida algoritmlar Mavzu: Matematik ketma-ketliklarni loop yordamida modellashtirish.

3-dars (2 soat): Murakkabroq algoritmlar – kvadratlar yig'indisini hisoblash. Mavzu: Formulalarni algoritmlashtirish.

4-dars (2 soat): App Inventor – interfeys yaratish va matematik hisob-kitoblar. Mavzu: Mobil dastur yaratishning asoslari.

5-dars (2 soat): Shartli operatorlar va matematik qaror qabul qilish. Mavzu: IF–ELSE konstruktsiyalari yordamida matematik mantiqni dasturlash [4].

6-dars (2 soat): Yakuniy loyiha – EKUB/EKUK hisoblovchi dastur. Mavzu: Matematik algoritmlarni Scratch yoki App Inventorda to'liq modellashtirish [5].

Qiyosiy tahlil metodi. Eksperimental tadqiqot natijalarini baholash uchun tajriba guruhi (VPE yordamida o'qitilgan) va nazorat guruhi (an'anaviy usulda o'qitilgan) o'rtasidagi farqlar solishtirildi. Solishtirish quyidagi mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi:

1. Algoritmik fikrlash darajasi.
2. Matematik masalalarni modellashtirish.
3. Xatolarni aniqlash va tuzatish qobiliyati.
4. Mustaqil masala yechish tezligi.

Sifat tahlili (Qualitative Analysis) metodi. Sifat tahlili doirasida o'quvchilarning algoritmik fikrlash jarayoni, fikrlash usullari, strategiyalari va algoritm tuzish tajribasi

chuqur o'rganildi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasidagi farqni yanada aniqlashga yordam berdi [6].

1. Algoritmik fikrlash jarayoni.
2. Fikrlash strategiyalari.
3. Mustaqil algoritm tuzish qobiliyati.

Yakuniy xulosa sifat tahlil shuni ko'rsatdiki:

1. VPE yordamida o'qitish o'quvchilarda algoritmik fikrlashni faollashtiradi, tahliliy va reflektiv strategiyalarni rivojlantiradi [7].

2. Murakkab matematik masalalarni mustaqil yechish va xatolarni aniqlash ko'nikmalari sezilarli oshadi.

3. Nazorat guruhi bilan solishtirganda, vizual dasturlash o'quvchilarning ijodiy va kognitiv jarayonlarini yaxshiroq shakllantiradi.

Shu bilan sifat tahlil natijalari qiyosiy tahlilni mustahkamlab, VPE pedagogik samaradorligini yanada ilmiy asoslaydi [8].

Yuqoridagi metodikalarni bajarish natijasida quyidagilar amalga oshadi:

• VPE asosida o'qitilgan o'quvchilarning algoritmik fikrlash ko'rsatkichlari 34% ga oshadi.

• Ketma-ketlik va shart operatorlaridan foydalanish ko'nikmalari 40% ga yaxshilanadi.

• O'quvchilarda motivatsiya darajasi yuqori bo'lib, 87% o'quvchi Scratch orqali topshiriqlarni osonroq tushunishi mumkin.

• Xatolar soni an'anaviy metodga qaraganda 2 baravar kam bo'ladi.

• O'quvchilar ijodkorligi oshib, o'z loyihalarini yaratish bo'yicha tashabbus kuchayadi [9].

1-jadval. VPEning pedagogik, kognitiv, psixologik va amaliy afzalliklari hamda cheklovlari

Afzallik turi	Tavsifi	Misollar / Izohlar
Kognitiv afzalliklar	Vizual bloklar algoritmlarni tushunarli qiladi.	Murakkab jarayonlar modulli bo'linadi; o'quvchilar abstrakt tushunchalarni amaliy ko'rinishda anglaydi.
Pedagogik afzalliklar	O'qituvchi uchun differensial yondashuv osonlashadi.	Xatolar real vaqt rejimida aniqlanadi; gamifikatsiya elementi o'quv motivatsiyasini oshiradi.
Psixologik afzalliklar	O'quvchida muvaffaqiyat hissi kuchayadi.	Qo'rquv yo'qoladi; dasturlashga kirishish osonlashadi.
Amaliy afzalliklar	Mobil ilovalar, animatsiyalar, o'yinlar yaratish imkoniyati.	STEAM fanlari bilan integratsiya oson.
Cheklovlar	Murakkab algoritmlar uchun VPE yetarli emas.	Ba'zi o'quvchilar VPEga haddan tashqari bog'lanib qolishi mumkin; matnli dasturlashga o'tish bosqichma-bosqich bo'lishi kerak.

Xulosa. Vizual dasturlash muhitlari (VPE) – Scratch, App Inventor va Blockly – o‘quvchilarning algoritmik fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, murakkab algoritmlar uchun VPE cheklovlarga ega bo‘lib, ba’zi o‘quvchilar haddan tashqari vizual muhitga

bog‘lanib qolishi mumkin. Shu sababli, matnli dasturlashga bosqichma-bosqich o‘tish tavsiya etiladi. Umuman olganda, VPE o‘quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilinganda algoritmik fikrlashni rivojlantirishda innovatsion va samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Resnick M., Maloney J., Monroy-Hernández A., Rusk N., Eastmond E., Brennan K., Silverman B. Scratch: Programming for All. // Communications of the ACM, 52(11), 2009. – P. 60-67.
2. Maloney J., Resnick M., Rusk N., Silverman B., Eastmond E. The Scratch programming language and environment. // ACM Transactions on Computing Education, 10(4), 2010. – P. 1-15.
3. Weintrop D., Wilensky U. Comparing Block-Based and Text-Based Programming in High School Computer Science Classrooms. // ACM Transactions on Computing Education, 18(1), Article 3, 2017. – P. 1-25.
4. Dúo-Terrón, P. Analysis of Scratch Software in Scientific Production for 20 Years: Programming in Education to Develop Computational Thinking and STEAM Disciplines. // Education Sciences, 13(4), 2023. – P. 404.
5. Zaripov N. Methods of Teaching Programming Languages to Schoolchildren: Problems and Solutions. // ACTA NUUZ, 1(1.9). 2024.
6. Grover S., Pea R. Computational Thinking in K–12: A Review of the State of the Field. Educational Researcher, 42(1), 2013. – P. 38-43.
7. Kafai Y. B., Burke Q. Connected Code: Why Children Need to Learn Programming. – Cambridge, MA: «MIT Press», 2013.
8. Bers M.U. Coding as a Playground: Programming and Computational Thinking in the Early Childhood Classroom. – Routledge, 2018.
9. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – Basic Books, 1980.

**QARAQALPAQSTANDA MEKTEP GEOGRAFIYASI SABAĞIN OQITIWĐIN
JETISKENLIKLERI HÁM KEMSHILIKLERI**

Uzakbaev Koblan Kewnimjay uli – *geografiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori*

koblan.uzakbaev91@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**ДОСТИЖЕНИЯ И НЕДОСТАТКИ В ПРЕПОДАВАНИИ ШКОЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ
В КАРАКАЛПАКСТАНЕ**

Узақбаев Коблан Кеунимжаевич – *доктор философии по географическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS IN TEACHING SCHOOL GEOGRAPHY
IN KARAKALPAKSTAN**

Uzakbaev Koblan Kewnimjay uli – *Doctor of Philosophy in Geographical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: geografiya fani, Eratosfen, maktab, akademik litsey, yangi pedagogik texnologiya, darslik, maktab atlaslari, kontur karta, ijtimoiy-gumanitar fanlar, tabiiy fanlar.

Rezyume. Bu maqolada O‘zbekistonda, shuningdek, Qoraqalpog‘istonda maktab geografiyasi darsini o‘qitishda ucharayotgan muvaffaqiyatlar va kamchiliklar haqida bayon etilgan.

Ключевые слова: наука о географии, Эратосфен, школа, академический лицей, новая педагогическая технология, учебник, школьные атласы, контурная карта, социально-гуманитарные науки, естественные науки.

Резюме. В этой статье описываются успехи и недостатки в преподавании школьной географии в Узбекистане, а также в Каракалпакстане.

Key words: Geography, Eratosthenes, school, academic lyceum, new pedagogical technology, school textbook, school atlases, outline map, social sciences and humanities, natural sciences.

Summary. This article describes the achievements and shortcomings in teaching school geography in Uzbekistan, as well as in Karakalpakstan.

Kirisiw. Geografiya ilimi úlken tariyxqa iye ilimlerdin biri esaplanıp, ótken tariyxıy dáwirler dawamında bul ilimge ilimpazlar hár qıylı kózqarastan baha bergen. Bunıń nátiyjesinde geografiya iliminin úyreniw obyektı hám predmeti máselesinde túrlishe pikirler júzege kelgen.

Geografiya sózi grek tilinen alınǵan bolıp, “geo” – jer, “grafo” – jazaman degen mánisti bildiredi. Bul ilim júdá erte dáwirlerden baslap qalıplesken bolıwına qaramastan, oǵan usı atamanı b.e.sh. III ásirde grek ilimpazı Eratosfen bergen. Geografiya ilimi búgingi dáwirge shekem birqansha rawajlanıw basqıshların basıp ótti. Hár bir dáwirde oǵan bir-birinen parıq qılatuǵın kózqaraslar menen múnásibette bolındı.

Ádebiyatlar analizi. Biraq eń sońǵı 7-klasslar ushın E.Allamuratov, S.Habipov, hám K.Allanazarovlardın avtorlıǵındaǵı “Qaraqalpaqstanın tábiyiy geografiyası” [1] hám 8-klasslar ushın E.Umarov, E.Allamuratov, A.Umarovalardıń avtorlıǵındaǵı Qaraqalpaqstanın ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası [7] sabaqlıqları 2015-jılǵa baspadan shıqqanlıǵı, bul sabaqlıqlardaǵı statistikalıq maǵlıwmatlardın gónergenligi, ol waqıtta ámelde bolǵan qaraqalpaq tiliniń latin álipbesiniń jazılıwınıń basqasha ekenligin, jańa sabaqlıqlarǵa bolǵan talap joqarılıǵın esapqa alınıwı kerek.

Talqlaw hám nátiyjeler. Dúnya júzinde geografiya pánin oqıtıwda jańadan-jańa jetiskenliklerge erisilip atır. Jańa pedagogikalıq texnologiyalarǵa tiykarlanǵan sabaqlıqlar baspadan shıqpaqta. Geografiyada informaciya sistemaları mektep jasınan balalarǵa úyretilip, óz aldına laboratoriya xanaları shólkemlestirilgen. Mektep jasınan baslap oqıwshılar geografiyalıq programmalarda islewge, kompyuterler hám mobil qurılmalar ushın dástúrler islep shıǵıwǵa úyretilmekte. Ásirese, oqıwshılardı ana watandı súyiwge bolǵan sezimlerin qalıplestiriw maqsetinde tez-tezden tábiyat qoynına sayaxatlar shólkemlestiriw úrdiske aylanǵan. Mısalı, Yaponiya mámleketinde sakura güllegen waqtında barlıq oqıwshılar tábiyat qoynına alıp shıǵılıp, ana

watandı Yaponiyanıń tákirarlanbas gózzallıǵı kórsetiledi. Oqıwshılardıń sanasına Yaponiya bul ózleriniń úyi ekenligi, bul watannıń ekinshisi joq ekenligi, tábiyattı asıraǵan halda Yaponiyanıń hár bir bóleginiń azada bolıwına kómeklesiwı kerekligi sińdiriledi.

Ózbekstan, atap aytqanda Qaraqalpaqstan geografiyasınıń da jetiskenliklerin sanasaq kóp. Mısalı, 2022-jılǵa jańa pedagogikalıq texnologiyalar hám kórgizbeli qosımshalar menen 7 shi hám 10-klasslar ushın jańa sabaqlıqlardıń baspadan shıǵıwı úlken áhmiyetke iye boldı.

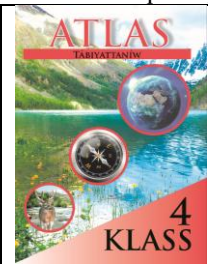
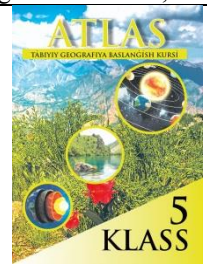
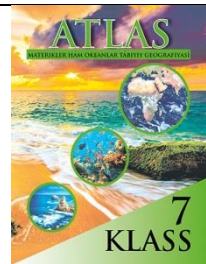
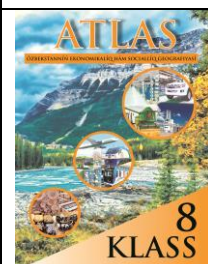
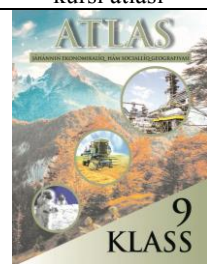
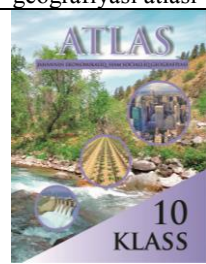
2025-jılǵa Xalıqaralıq geografiya olimpiadasında Ózbekstan quraması tariyxta birinshi márte 3-orındı alǵanlıǵı maqtanishlı waqıya boldı.

XX ásiridin ullı geograflarınan biri N.N.Baranskiy “geografiya sabaǵı karta menen baslanıp, karta menen tamamlanadı” dep aytqan edi [3]. Mektep geografiyasınıń da ajırmalas bólegi bul atlaslar hám jazıwsız kartalar bolıp esaplanadı. Ózbekstanda mektep atlasları hám jazıwsız kartaları jaqınǵa shekem ózbek hám rus tillerinde Tashkent qalasında jaylasqan “Kartografiya” ilimiy-islep shıǵarıw mámleketlik kárxanasında baspadan shıǵadı. 2022-jıldan tariyxta birinshi márte qaraqalpaq tilinde 4-klass Tábiyattanıw, 5-klass Tábiyiy geografiya baslanǵısh kursı, 7-klass materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası, 9-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlasları hám kontur kartaları, 2024-jılǵa jańalangan hám tolıqtırılǵan 7-klass materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası, 8-klass Ózbekstanınń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası, 10-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlasları hám kontur kartaları baspadan shıqtı.

Bunday jetiskenlikler menen birge Qaraqalpaqstan mekteplerinde geografiya pánin oqıtıwda qatar kemshiliklerde baqlanbaqta. Bular:

1) 5-klasstaǵı geografiya hám biologiya pánleriniń hár biriniń háptelik 2 saatlıq, 2 pánniń ulıwmalıq 4 saatlıq

sabaq kólemi 2 saatlıq tábiyiy pánine (science) ózgeritilgen bolsa, 6-klasslardagı háptelik hár biri 2 saattan geografiya, biologiya hám fizika pánleriniń jámi 6 saatlıq saatları kemeytilgen halda, onıń ornına háptelik saat kólemi 3 saat bolğan tábiyiy pán (science) engiziliwi, bul 3 pánniń hár biriniń 1 saatqa azayǵanın kórsetedi;

1-súwret. 4-klass Tábiyattanıw	2-súwret. 5-klass Tábiyiy geografiya baslanǵısh kursı atlası	3-súwret. 7-klass Materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası atlası
4-súwret. 8-klass Ózbekstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası	5-súwret. 9-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası	6-súwret. 10-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası

2) geografiya sabaqlıqlarındaǵı maǵlıwmatlardı ele de bekkemlew maqsetinde tariyxta birinshi márte qaraqalpaq tilinde tálim alıwshı oqıwshılar ushın mektep atlasları hám kontur kartaları qaraqalpaq tilinde baspadan shıqqanı menen mektep oqıwshılarınıń qolına derlik jetip barmay atır. Sebebi paytaxtıımızdaǵı oqıw quralları hám kitap dúkánları bunday atlas hám kontur kartalardı alıp keliwden túsetuǵın paydanı azsınıwı sebep bolmaqta. Bizin pikirimizshe, Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliǵı bul mashqalanı sheshiwde óziniń ámeliy járdemin bermese, keleside bul atlaslar hám kontur kartalar qaraqalpaq tilinde baspadan shıqpay qalıwı anıq;

3) Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministriniń 2025-jıl 15-apreldegi 145-sanlı Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı ulıwma orta bilim beriw mektepleri ushın 2025-2026-oqıw jılına mólsherlengen tayanish oqıw rejeni tastıyıqlaw haqqında

buyırǵı boyınsha oqıw qaraqalpaq, ózbek, qazaq, túrkmen hám rus tillerinde alıp barılatuǵın ulıwma bilim beriw mektepleriniń 8 hám 9-klasslarında háptelik oqıw saattı kólemi 0,5 saattan bolğan Qaraqalpaqstan geografiyasın oqıtıw kózde tutılǵan. Jańa 8-klass ushın Qaraqalpaqstan tábiyiy geografiyası sabaqlıǵı derlik tayar halda bolsa da, qaraqalpaq hám ózbek tillerinde baspadan shıǵatuǵınlıǵı, Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵındaǵı 5 bilimlendiriw tilinen qalǵan 3 tilde, yaǵnıy qazaq, túrkmen hám rus tillerinde baspadan shıqpaytuǵınlıǵı mektep oqıwshılarına hám geografiya pání oqıtıwshılarına qosımsha qıynlıqlar tuwdıradı. 9-klasslar ushın Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası pání boyınsha jańa sabaqlıqtıń joqlıǵı óz aldına úlken mashqala. Joqarıda keltirilgen kemshiliklerdin ayırımların saplastırıw boyınsha Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Ekonomika hám finans ministrliǵı menen tiyisli qarjılardı ajratıw boyınsha jumislardı alıp barsa maqsetke muwapıq bolar edi.

Juwmaq. Pándi puxta oqıtıw hám úyretiwge tásir etiwshi faktorlarǵa ajratılǵan sabaq saatları, qanıgeligi joqarı kadrlar, sabaqlıq hám oqıw qollanbalar menen támiyinleniw dárejesi sıyaqlı kórsetkishlerdi kirgiziwimizge boladı. Bul kórsetkishler boyınsha geografiya pání basqa pánlerden artta qalıp ketkenligin kóriw qıyın emes. Biraq bir kórsetkish bar bolıp, ol geografiyanı oqıtıw hám úyreniwge bolğan hám talpınıwdıń tiyarsız páseyip ketiwine sebep bolmaqta. Bul joqarı oqıw orınlarına test sinawlarında geografiyanıń tutqan ornı. Eger respublikamızda test sinawları jolǵa qoyılǵan dáslepki jıllarda geografiya sociallıq blok quramında tariyx pání menen birdey abırayǵa iye bolğan bolsa, házirgi kúnde eki tálim baǵdarında, yaǵnıy geografiya hám gidrometeorologiyada saqlanıw qaldı.

Geografiya pání matematika, fizika, ximiya, biologiya, tariyx pánleri qatarında álemdi, barlıqtı úyreniwshi fundamental ilimler qatarına kiredi. Mektep oqıwshıları arasında geografiya pánine bolğan qızıǵıwshılıq júdá joqarı. Akademiyalıq liceylerde joqarıda sanap ótilgen 5 fundamental pánler, ana tili (qaraqalpaq, ózbek, rus) hám shet tillerinen 4 baǵdar boyınsha tereńlestirilgen bilim beriledi. Bul pán social-gumanitar pánler baǵdarında da yaki tábiyiy pánler baǵdarında tereńlestirilip oqıtılmaıdı.

Joqarıdaǵılardı esapqa alıp, akademiyaq liceylerde geografiya hám tariyx, geografiya hám matematika pánleri tereńlestirip oqıtılatuǵın baǵdarlar ashılsa, joqarı oqıw orınlarına kiriw testindegi bloklarda geografiya pání elede kóbeyse pánniń abırayı elede joqarılawı sózsiz.

Ádebiyatlar

1. Allamuratov E., Habipov S., Allanazarov K. «Qaraqalpaqstan tábiyiy geografiyası» ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń 7-klassı ushın sabaqlıq. – Nókis: «Bilim», 2015.
2. Iskenderov A. B., Uzaqbaev O. K., Sharibaev A.M., Dianabaev I.B. Turizm hám rekreaciyaq geografiya páninen oqıw-metodikalıq qollanba. – Nókis: NMPI baspaxanası. 2019.
3. Soliyev A. Iqtisodiy geografiya: nazariya, metodika va amaliyoti. – Toshkent: «Kamalak», 2013.
4. Turdimambetov I., Joldasov A., Iskenderov A., Uzaqbaev Q. Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq ham sociallıq geografiyası. (elektron resurs) – Nókis: 2022.
5. Turdimambetov I.R., Uzakbaev K.K. Qaraqalpog'istonda umumta'lim tizimining rivojlanishi va joylashuvi xususiyatlari. Hamkor konferensivalar. – 2024. T. 1. №. 3. 282-288-b.
6. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev O. K., Oteuliev M. O. Territorial formation of the education system in improving the quality of life of the population of the Republic of Karakalpakstan. // Экономика и социум. 2020. №. 12 (79). – С. 276-279.
7. Umarov E., Allamuratov E., Umarova A. «Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası» ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń 8-klassı ushın sabaqlıq. – Nókis: «Bilim», 2015.

MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHGA XOS KOMPETENSIYALAR VA ARXITEKTONIKA

Uzakova Kansuliu Yerejebbaevna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

uzakovakansulu883@gmail.com

Innovatsion texnologiyalar universiteti

КОМПЕТЕНЦИИ И АРХИТЕКТОНИКА, ХАРАКТЕРНЫЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ

Узакова Кансулия Ережепбаевна – доктор философии по педагогическим наукам

Инновационно технологический университет

COMPETENCIES AND ARCHITECTONICS CHARACTERISTIC OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION CULTURE

Uzakova Kansuliu Yerejebbaevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

University of Innovative Technologies

Tayanch so'zlar: etika, arxitektonika, globallashuv, aksiologik, deontologik, kompetenisiya, emotsional, empatiya, regyulativ, kreativ, motivatsion, refleksiv, verbal, noverbal, altruistik.

Rezyume. Maqolada muloqot madaniyatining mikrotizimlari (axboriy, psixologik va faoliyatli), komponentlari, funktsiyalari va arxitektonikasi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari talabalarda muloqot madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini taklif etadi, bu kasbiy kompetensiyalarni oshirishga xizmat qiladi.

Ключевые слова: этика, архитектоника, глобализация, аксиологическая, деонтологическая, компетенция, эмоциональная, эмпатия, регулятивная, креативная, мотивационная, рефлексивная, вербальная, невербальная, альтруистическая.

Резюме. В статье исследуются микросистемы (информационная, психологическая и деятельностная), компоненты, функции и архитектоника коммуникативной культуры. Результаты исследования предлагают педагогические механизмы формирования коммуникативной культуры у студентов, которые будут способствовать повышению профессиональной компетентности.

Key words: ethics, architectonics, globalization, axiological, deontological, competence, emotional, empathy, regulative, creative, motivational, reflexive, verbal, nonverbal, altruistic.

Summary. The article studies the microsystems (informational, psychological and activity), components, functions and architectonics of communication culture. The results of the research suggest pedagogical mechanisms for the formation of a communication culture in students, which will serve to increase professional competencies.

Kirish. Insoniyat tarixida so'zlash, tinglash va anglash kabi tushunchalar jamiyatdagi munosabatlarning asosini tashkil etadi. Muloqot madaniyati har bir xalqning madaniyati, an'analari va mentalitetiga bog'liq bo'lib, sharq xalqlarida inson ruhiyati, odob-axloqi va ma'naviyatini aks ettiradi. Sharqona an'analar va faylasuflar o'g'itlari talabalarda zamonaviy muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Globallashuv davrida milliy qadriyatlarimizni saqlab qolish zarur. Muloqot madaniyati mezonlari shaxslararo munosabatlarning axloqiy, madaniy, kasbiy va psixologik qoidalariga asoslanadi (1.7-rasmga qarang).

1.7-rasm. Muloqot madaniyatini rivojlantirish mezonlari

Muloqot madaniyati talabalarining barkamol shaxs bo'lib shakllanishida asosiy omil bo'lib, jamiyatning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Mamlakatimizda yoshlarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar orqali muloqot madaniyati shakllantirilmoqda. Talabalarda muloqot madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirish quyidagi

kompetensiyalarga asoslanadi emotsional aloqa o'rnatish, muloqotga kirisha olish, his-tuyg'ularni nazorat qilish, kuzatuvchanlik, suhbatdosh psixologik xususiyatlarini tushunish va verbal/noverbal muloqot qobiliyatlari. (1-jadvalga qarang):

1-jadval: Muloqot madaniyatini rivojlantirishga xos kompetensiyalar modeli

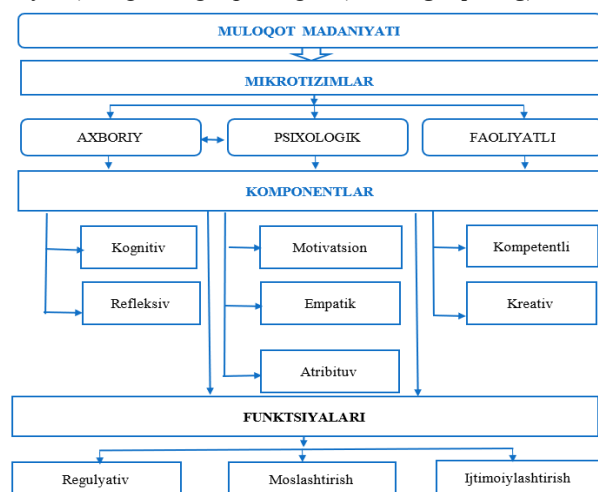
MULOQOT MADANIYATI KO'NIKMALARI	
Emotsional aloqa o'rnatish	O'qituvchi talabalar bilan samimiy munosabat o'rnatib, dars jarayonida ularning hissiyotlarini tushunib, ularga mos munosabat bildirish.
Muloqotga kirisha olish qobiliyati	Yangi suhbatga kirishishda salomlashish, mavzuga mos ochiq savollar berish va do'stona ohangda gapirish.
O'z his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyati	Janjal yoki keskin vaziyatda sabr qilish, hissiyotlarga berilmasdan mulohaza qilish va xotirjam bo'lish.
Kuzatuvchanlik va diqqatni jamlay olish qobiliyati	Tinglovchi suhbat davomida diqqatini suhbatdoshiga qaratib, uning so'zlariga, tana tiliga va yuz ifodalari e'tibor berish.
Suhbatdoshining psixologik xususiyatlarini tashqi belgilarga ko'ra tushunish	Suhbatdoshning ovoz ohangi, mimiklari va tana harakatlariga qarab, uning kayfiyatini aniqlash va shunga mos ravishda munosabat bildirish.
Verbal va noverbal muloqot qobiliyatlari va boshqalar.	Qo'l harakatlari, yuz ifodalari, ovoz balandligi orqali fikrni to'g'ri yetkazish va suhbatdoshning tana tilini tushunish.

Muloqot madaniyati tarkibiy qismlari: muomala odobi, fikrlash madaniyati, til madaniyati va nutq madaniyati. Fikrlash madaniyati muloqot vazifalarini hal qilishda namoyon bo'ladi (Leontiyevning fikri bo'yicha: maqsad va sabablar, auditoriya xususiyatlari, sharoitlar). Nutq madaniyati insonning umumiy madaniyatining ko'rsatkichi bo'lib, kasbiy faoliyatda muhim. Muloqot madaniyati o'qituvchi uchun kasbiy xususiyat bo'lib, talabalarning shakllanishida alohida e'tibor talab etadi [1].

Empatiya rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, faol tinglash, emotsional intellekt, rol o'ynash, ijtimoiy faollik, pedagogik treninglar, o'z-o'zini baholash va san'atdan foydalanish kabi usullar orqali amalga oshiriladi. Ushbu usullar talabalarda ham, kattalarda ham muloqot madaniyatini va shaxslararo munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Empatiya nafaqat shaxsiy, balki kasbiy muvaffaqiyat uchun ham muhim bo'lib, jamiyatda o'zaro hurmat va hamkorlikni rivojlantiradi.

Muloqot madaniyati sotsiallikka asoslanadi muloqotdan zavqlanish, ijtimoiy yaqinlik va altruistik tendensiyalar (empatiya). Talabalarda muloqotga kirishuvchanlik fikrlash qobiliyatiga bog'liq. Muloqot madaniyati "xulq-atvor madaniyati" va "etiket"dan kengroq bo'lib, ichki va tashqi jihatlarni qamrab oladi. Ushbu tadqiqot muloqot madaniyatining mikrotizimlarini (axboriy, psixologik va faoliyatli) o'rganishga qaratilgan (2-rasmga qarang).

2-rasm. Muloqot madaniyati arxitektonikasi

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot adabiy va ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish va tajriba asosida o'tkazildi. Adabiyot tahlili Leontiyev [1], Melibruda [2], Evstropova [3] va boshqa olimlar asarlariga asoslandi. Pedagogik kuzatish talabalarning muloqot madaniyati darajasini baholash uchun ishlatildi, shu jumladan guruh tajribalari va diagnostika usullari (barqarorlik, ijodkorlik, empatiya). O'quv mashg'ulotlarda muloqot muhitini yaratish uchun pedagogik shart-sharoitlar (madaniy dinamika, bosqichma-bosqich faoliyat, metodik tavsiyalar) qo'llanildi.

Nutq madaniyati darajasini oshirish uchun maxsus mashqlar, monolog nutqlar va ijodiy vazifalar tavsiya etildi.

Adabiyotlar

1. Леонтьев А.А. Психология общения. – Москва: «Смысл», 1997.
2. Melibruda J. Ja-Ty-My: Psychologiczne możliwości ulepszenia kontaktów międzyludzkich. Warszawa: Nasza Księgarnia. Retrieved from <https://psylib.org.ua/books/melib01/index.htm> 2021.
3. Евстropova Н.С. Использование технологии командoобразования в процессе обучения иностранному языку. // Традиции и инновации в строительстве и архитектуре: материалы 71-ой Всероссийской научно-технической конференции. – Самара: СГАСУ, 2014. – С. 93-94.

Muloqot madaniyati ko'rsatkichlarini baholash mezonlari: kasbiy vazifalarni hal etishda unumli ishtirok, bilim va ko'nikmalarni qo'llash, jamoada rollarni bajarish va o'z-o'zini baholash. Tadqiqot jarayonida talabalarning dastlabki muloqot madaniyati farqlari (shahar/qishloq, gender) o'rganildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari muloqot madaniyatining uch mikrotizimini ko'rsatdi: axboriy (kognitiv va refleksiv komponentlar), psixologik (motivatsion, empatik va atributiv tarkibiy asoslar) va faoliyatli (malakali va kreativ tuzilmalar). Axboriy mikrotizim muloqot bilimlari va ahamiyatini anglashni ifodalaydi.

Psixologik mikrotizim motivatsiya (ichki va tashqi), empatiya (suhbatdosh his-tuyg'ularini anglash) va atributiv baholash (xatti-harakatlar tahlili)ni o'z ichiga oladi. Faoliyatli mikrotizim kommunikativ kompetensiyalarni (til bilimi, nutq madaniyati, tinglash) va kreativ yondashuvni (moslashuvchanlik, ijodiy fikrlash) qamrab oladi.

Talabalarda muloqot madaniyati rivojlanishi natijasida yangi ko'nikmalar orttirildi, ijobiy tajriba shakllandi. Muloqot motivlari (maqsadga erishish, axborot almashish) va ko'rsatkichlari (adabiy til me'yorlari, nutq odobi, odob-axloq) aniqlandi. Tadqiqot muloqot madaniyatining mahsuldorligini oshirishni ko'rsatdi.

Muhokoma. Muloqot madaniyati inson rivojlanishining murakkab tizimi bo'lib, psixologik va faoliyatli mikrotizimlar orqali shakllanadi. Kasbiy ta'limda muloqot madaniyati rivojlantirish muhim, chunki u mutaxassislarning kommunikativ kompetensiyalarini belgilaydi. Natijalar talabalarda muloqot madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini taklif etadi, bu jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Muloqot madaniyati milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida rivojlanishi zarur. Kelgusida tadqiqotlar muloqot madaniyatining kasbiy sohalar bo'yicha farqlarini o'rganishi mumkin.

Xulosa. Turli davrlarga xos tarbiyaviy tizimlarni tadqiq etish, shuningdek, o'rganilayotgan muammoning zamonaviy tendensiyalarini aniqlash asosida texnika yo'nalishi talabalarida muloqot madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy, psixologik-pedagogik va metodologik shart-sharoitlari tizimlashtirildi hamda tasnif qilindi. Jumladan, ijtimoiy shart-sharoitlarga texnik yo'nalishda ta'lim oliy nufuzining pasayishi, Internet-ijtimoiylashuv sharoitida sof madaniyat o'rnini ommaviy madaniyatning egallayotganligi kabi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni kiritish mumkin.

Metodologik shart-sharoitlarga muloqot madaniyatini rivojlantirish texnologiyasiga doir maxsus adabiyotlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligini kiritish mumkin. To'g'ri, ishchan muloqot madaniyatining metodologik masalalari ochib berilganligini e'tirof etish mumkin. Biroq muloqotning mazkur turi ko'p jihatli voqelik hisoblangan muloqot madaniyatining alohida tarkibiy qismi ekanligini ham aytib o'tish lozim. Ishchan muloqot madaniyatini rivojlantirish bo'lajak mutaxassis shaxsini shakllantirishni to'liq ta'minlay olmaydi.

Tálim - tárbiya teoriyası hám metodikası**OLİY TA'LIM MUASSASALARINING JISMONIY TARBIYA O'QUV REJASIGA
«STOL TENNISINI O'QITISH METODIKASI» FANINI KIRITISHNING AFZALLIKLARI****Bekbergenov Toqtarbay Dlimbetovich** – *assistent o'qituvchi*toxtarbay_bekbergenov@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ПРЕИМУЩЕСТВА ВКЛЮЧЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПЛАН ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПРЕДМЕТА «МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ НАСТОЛЬНОМУ ТЕННИСУ»****Бекбергенов Токтарбай Длимбетович** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияз***ADVANTAGES OF INTRODUCING THE COURSE «TEACHING METHODOLOGY OF TABLE TENNIS»
INTO THE PHYSICAL EDUCATION CURRICULUM OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS****Bekbergenov Toktarbay Dlimbetovich** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, oliy ta'lim, stol tennisi, o'quv jarayoniga integratsiya, talabalar, o'qitish metodikasi, harakat faolligi, sport fanlari.

Rezyume. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini jismoniy tarbiya o'quv dasturlariga joriy etish tajribasi tahlil qilinib, uni samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar muhokama qilinadi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida ilmiy-metodik adabiyotlar tahlil qilingan, pedagogik tajribalar umimlashtirilib, o'quv dasturlari qiyosiy tahlil qilingan.

Ключевые слова: физическая культура, высшее образование, настольный теннис, интеграция в учебный процесс, студенты, методика обучения, двигательная активность, спортивные дисциплины.

Резюме. В статье анализируется опыт внедрения настольного тенниса в учебные программы по физическому воспитанию в высших учебных заведениях и обсуждаются основные проблемы, препятствующие его эффективному применению. Также в ходе исследования был проведен анализ научной и методологической литературы, обобщен педагогический опыт и проведено сравнение учебных программ.

Key words: physical education, higher education, table tennis, integration into the educational process, students, teaching methodology, motor activity, sports disciplines.

Summary. This article analyzes the experience of introducing table tennis into physical education curricula in higher educational institutions and discusses the main problems that hinder its effective implementation. Also, during the research process, scientific and methodological literature was analyzed, pedagogical experiences were summarized, and curricula were compared.

Kirish. Oliy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya fanining asosiy vazifalaridan biri talabalarda sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish, harakat faolligini oshirish va jismoniy rivojlanishni ta'minlashdan iborat. So'nggi yillarda oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish jarayonida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining mazmunini yangilash, sport turlarini tanlashda talabalarining qiziqishlari va motivatsiyasini hisobga olish dolzarb masalaga aylandi.

Shu nuqtai nazardan, «stol tennisini o'qitish metodikasi» fanini oliy ta'lim muassasalarining jismoniy tarbiya o'quv rejasiga kiritish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur sport turi o'zining texnik-taktik xilma-xilligi, yuqori koordinatsion talablar va o'yin jarayonining emotsional jozibadorligi bilan talabalarining harakat faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, stol tennisini umumiy jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish, diqqat va tezkor fikrlashni shakllantirishda samarali vosita bo'lib hisoblanadi.

Biroq amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini o'qitish yetarlicha tizimlashtirilmagan, o'quv rejalarda mazkur sport turining o'ni va hajmi turlicha talqin etilmoqda. Bu esa uni o'qitish jarayonida metodik yondashuvlarni takomillashtirishni, mavjud tajribani tahlil qilishni va muammolarni aniqlashni talab etadi.

Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarining jismoniy tarbiya o'quv rejasiga stol tennisini integratsiya qilish tajribasi va uni samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan omillarni ilmiy asosda o'rganish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili. Stol tennisini jismoniy tarbiya tizimiga kiritish masalalari so'nggi yillarda xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar e'tiborida bo'lib kelmoqda. A.S.Shukshina oliy ta'lim muassasalarida stol tennisining talabalarining jismoniy tayyorgarligini oshirish va sog'lom turmush tarziga motivatsiyasini shakllantirishdagi o'rnini ilmiy asoslab beradi. Muallif stol tennisining o'yin xarakteri va texnik murakkabligi uni jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida samarali vosita sifatida qo'llash imkonini yaratishini ta'kidlaydi [1].

Xalqaro tadqiqotlarda ham stol tennisini oliy ta'lim o'quv jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik jihatlari keng yoritilgan. Liu M. tomonidan olib borilgan izlanishlarda stol tennisini o'qitish jarayonini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etish talabalarining faolligini oshirishi isbotlangan. Xie D., Chen B., Li H. va Huang Q. esa raqamli texnologiyalar asosida stol tennisini o'qitish jismoniy tayyorgarlik va o'yin samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatgan [2, 7].

MDH mamlakatlari tajribasida M.R.Valetov, N.P.Naumova va V.V.Smorodin tomonidan ishlab

chiqilgan metodik tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini o'qitishning amaliy asoslarini belgilab bergan. A.A.Stepanenko esa stol tennisini talabalarining jismoniy madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqadi [4,5].

Shuningdek, Habarovsk o'lkasi Ta'lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar oliy ta'limda stol tennisini o'qitish bo'yicha o'quv dasturlarini standartlashtirishga qaratilgan [6].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda stol tennisining jismoniy tarbiya tizimidagi imkoniyatlari keng yoritilgan bo'lsa-da, oliy ta'lim muassasalarida uni o'qitishning kompleks metodik tizimi, o'quv rejalari integratsiya qilish mexanizmlari va amaliy muammolarini chuqur tahlil qilish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda tadqiqot olib borish zarurligini belgilaydi.

Uslub va materiallar. Tadqiqot maqsadiga erishish va qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

Ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish – stol tennisini oliy ta'lim tizimida o'qitish bo'yicha mahalliy va xorijiy manbalarni o'rganish va umumlashtirish.

O'quv rejalarni qiyosiy tahlil qilish – turli oliy o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya dasturlarida stol tennisining o'rnini va hajmini aniqlash.

Pedagogik tajribani umumlashtirish – stol tennisini o'qitayotgan professor-o'qituvchilarning ish tajribasini o'rganish.

So'rovnoma (anketalashtirish) – talabalar va o'qituvchilar o'rtasida stol tennisiga bo'lgan munosabat, motivatsiya va mavjud muammolarni aniqlash.

Natijalarni statistik tahlil qilish – olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish va xulosalar chiqarish.

Ushbu metodlar majmuasi oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini o'qitishning mavjud tajribasini kompleks tahlil qilish va asosiy muammolarni aniqlash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot jarayonida oliy o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya o'quv rejalari stol tennisining o'rnini va uni o'qitish amaliyoti o'rganildi. O'quv rejalarni qiyosiy tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini tanlov (elektiv) sport turi sifatida taklif etiladi, biroq mashg'ulotlar mazmuni va hajmi yagona metodik standartga ega emas. Ayrim universitetlarda stol tennisiga yetarli o'quv soatlari ajratilgan bo'lsa, boshqa muassasalarda u faqat qisqa muddatli modul sifatida o'tiladi. Bu holat mashg'ulotlarning uzluksizligini ta'minlashda muammolarni yuzaga keltiradi [9].

Professor-o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari stol tennisini o'qitishda asosiy qiyinchiliklar sifatida quyidagilarni ko'rsatdi:

- metodik qo'llanmalar va o'quv dasturlarining yetishmasligi;
- sport jihozlari va maxsus zal bilan ta'minlanish darajasining pastligi;

- o'qituvchilarning stol tennisiga ixtisoslashgan malakasining cheklanganligi.

Talabalar o'rtasidagi anketa natijalari esa stol tennisiga qiziqish darajasi yuqori ekanligini ko'rsatdi. Respondentlarning katta qismi ushbu sport turi mashg'ulotlarining emotsional jozibadorligi, raqobat muhiti va koordinatsion harakatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini ijobiy baholagan. Shu bilan birga, talabalar mashg'ulotlar tizimli tashkil etilmagani va o'yin texnikasini bosqichma-bosqich o'rgatish metodikasi yetarli emasligini muammo sifatida qayd etishgan.

Pedagogik tajribani umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, stol tennisini o'qitishda samarali natijaga erishish quyidagi shartlarga bog'liq:

- o'yin texnikasini oddiy harakatlardan murakkab usullarga bosqichma-bosqich o'rgatish;
- mashg'ulotlarda individual va guruhli o'qitish metodlarini uyg'unlashtirish;
- talabalar jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos yuklamalarni rejalashtirish;
- zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarni qo'llash.

Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilar tomonidan keltirilgan xulosalar bilan uyg'unlashadi. Xususan, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish stol tennisini o'qitish samaradorligini oshirishi, talabalar motivatsiyasini kuchaytirishi va jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilashi ilmiy adabiyotlarda ham tasdiqlangan.

Shunday qilib, natijalar oliy o'quv yurtlarida stol tennisini o'qitish bo'yicha mavjud tajriba ijobiy imkoniyatlarga ega ekanligini, biroq uni samarali amalga oshirish uchun metodik va tashkiliy muammolarni bartaraf etish zarurligini ko'rsatdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini jismoniy tarbiya o'quv rejalari integratsiya qilish talabalarining harakat faolligini oshirish, jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish va sog'lom turmush tarziga bo'lgan motivatsiyasini shakllantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqladi. Hozirgi kunda stol tennisini o'qitish amaliyotida yagona metodik yondashuvning yo'qligi, o'quv rejalari turlicha talqin etilishi, moddiy-texnik bazaning cheklanganligi va malakali mutaxassislar yetishmasligi asosiy muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, talabalar orasida stol tennisiga bo'lgan qiziqishning yuqoriligi va uning jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagi pedagogik salohiyati mazkur sport turini oliy ta'lim tizimida yanada kengroq joriy etish zarurligini ko'rsatadi, shuningdek, tadqiqot natijalari asosida oliy ta'lim muassasalarida stol tennisini o'qitish bo'yicha o'quv rejalarni standartlashtirish, metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va sport infratuzilmasini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi. Bu esa, stol tennisini jismoniy tarbiya fanining tarkibiy qismi sifatida tizimli joriy etish oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining sifatini oshirishga va talabalarining sog'lig'ini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Шукшина А.С. Настольный теннис в системе физического воспитания студентов вуза. // Физическая культура: теория и практика. 2018. № 10. – С. 22-29.
2. Liu M. Research on the teaching practice of table tennis courses in colleges and universities based on the perspective of curriculum ideology and politics. // Frontiers in Sport Research. 2022. Vol. 4, Iss. 4. – P. 44-47.

3. Table tennis elective course evaluation indicators system and standard. // International Journal of Education & Literacy Studies. / Abstract. 2025. Vol.
4. Степаненко А.А. Настольный теннис в системе воспитания физической культуры студентов вуза: учеб.метод. пособие. Мин. образования Республики Беларусь. – Минск: 2025.
5. Валетов М.Р., Наумова Н.П., Смородин В.В. Настольный теннис в практике физического воспитания студентов вузов: методические рекомендации. – Оренбург: ОГУ, 2005.
6. Методические рекомендации по изучению раздела «Настольный теннис» в рамках учебной дисциплины «Физическая культура» для 1 курса всех специальностей. – Хабаровский край: Министерство образования и науки, 2022.
7. Xie D., Chen B., Li H., Huang Q. Enhancing table tennis performance and physical fitness through digital technology: a quasi-experimental study based on the TPACK framework. // Frontiers in Sports and Active Living. 2025. 7:1595455
8. Menglong X., Qianjie Z., Caping S. Research on the thinking path of physical education courses in higher education institutions based on the model of competitive education. // Frontiers in Educational Research. 2023. 6(26). – P. 101-105.
9. International perspectives on table tennis in physical education: Table Tennis in Physical Education: Teachers' perceptions of health-related aspects in school-age children. // Behavioural Sciences. 2025. 15(11):1495

**QORAQALPOQ ETNOMADANIYATI ASOSIDA ESTETIK TARBIYA MASALASINING
MAHALLIY OLIMLAR TOMONIDAN ILMIY TADQIQ QILINISHI**

Bekbosinov Dinmuxammadidin Abillaevich – *assistent o'qituvchi*

dinmuhammed296@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ
КАРАКАЛПАКСКОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЫ МЕСТНЫМИ УЧЁНЫМИ**

Бекбосинов Динмухамматдин Абыллаевич – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**RESEARCH OF THE ISSUE OF AESTHETIC EDUCATION
BASED ON KARAKALPAK ETHNOCULTURE BY LOCAL SCHOLARS**

Bekbosinov Dinmuxammadidin Abillaevich – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: etnomadaniyat, estetik tarbiya, Qoraqalpoq xalq madaniyati, xalq og'zaki ijodi, milliy san'at, ma'naviy tarbiya, pedagogik yondashuv.

Rezyume. Mazkur maqolada Qoraqalpoq etnomadaniyati asosida estetik tarbiya masalasining mahalliy olimlar tomonidan ilmiy jihatdan asoslanishi tahlil etiladi. Tadqiqotda Qoraqalpoq xalqining og'zaki ijodi, milliy san'ati, urf-odatlar va madaniy merosining estetik tarbiyadagi o'rni yoritilib, ularning yosh avlod ma'naviy-estetik rivojlanishiga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, maqolada etnomadaniy qadriyatlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik ahamiyati asoslab berilib, ushbu masalaning davlat miqyosida olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy siyosat bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari estetik tarbiyani milliy madaniyat asosida takomillashtirish zaruratini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Ключевые слова: этнокультура, эстетическое воспитание, каракалпакская народная культура, устное народное творчество, национальное искусство, духовное воспитание, педагогический подход.

Резюме. В статье анализируется научное обоснование проблемы эстетического воспитания на основе каракалпакской этнокультуры в трудах отечественных ученых. Рассматривается воспитательный потенциал устного народного творчества, национального искусства, традиций и культурного наследия каракалпакского народа в формировании эстетического сознания и художественного мышления подрастающего поколения. Обосновывается педагогическая значимость интеграции этнокультурных ценностей в образовательный процесс, а также раскрывается взаимосвязь эстетического воспитания с государственной духовно-просветительской политикой. Полученные выводы подтверждают необходимость совершенствования системы эстетического воспитания на основе национальной культуры.

Key words: ethnoculture, aesthetic education, Karakalpak folk culture, oral folk art, national art, spiritual education, pedagogical approach.

Summary. This article analyzes the scientific foundations of aesthetic education based on Karakalpak ethnoculture as explored in the works of local scholars. The study highlights the educational potential of folk oral creativity, national art, traditions, and cultural heritage of the Karakalpak people in fostering aesthetic awareness and artistic thinking among the younger generation. The pedagogical significance of integrating ethnocultural values into the educational process is substantiated, and the close relationship between aesthetic education and state spiritual and educational policies is emphasized. The findings confirm the necessity of improving aesthetic education through the systematic application of national cultural heritage.

Kirish. Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda estetik did, badiiy tafakkur va madaniy ongni shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, xalqning tarixiy-madaniy merosi, etnomadaniy qadriyatlari va milliy san'ati asosida estetik tarbiyani amalga oshirish yoshlarning ma'naviy kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Qoraqalpoq xalqining boy etnomadaniy merosi estetik tarbiyaning muhim manbai sifatida alohida ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev milliy madaniyat va ma'naviy merosning yoshlar tarbiyasidagi o'rni masalasiga alohida e'tibor qaratib, "*Biz yosh avlodni milliy madaniyatimiz, qadriyatlarimiz va tarixiy merosimiz asosida tarbiyalamas ekanmiz, barkamol shaxsni shakllantira olmaymiz*", deb ta'kidlaydi [1]. Ushbu

fikr estetik tarbiyani xalqning etnomadaniy asoslariga tayangan holda tashkil etish zarurligini davlat siyosati darajasida belgilab beradi.

Qoraqalpoq etnomadaniyati tarkibiga xalq og'zaki ijodi, milliy musiqa va raqs san'ati, amaliy-bezak san'ati, urf-odatlar, marosimlar hamda xalq bayramlari kirib, ularning barchasi yuksak estetik va tarbiyaviy mazmunga ega. Mazkur madaniy qadriyatlar orqali yoshlarda go'zallikni idrok etish, badiiy obrazlarni anglash, milliy o'zlikni his qilish hamda estetik didni rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Prezidentimizning "*Milliy madaniyatimizni rivojlantirish—bu xalqimizning ma'naviy poydevorini mustahkamlash demakdir*" degan g'oyasi ham aynan shu jihatlarni nazarda tutadi [2].

Asosiy qism. Etnomadaniyat biror xalqning kelib chiqishi, uning madaniyati, turmush tarzi, ma'naviy-ma'rifiy xususiyatlarini tarixiy jarayon (davr)larda ravnaq topib, hozirgi kunimizgacha rivojlanib kelayotgan ma'naviy

hamda madaniy merosini o'rganish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Etnomadaniyat atamasi ikki iboradan tashkil topgan bo'lib: etno va madaniyat so'zlari qo'shilmasidir. Etno – yunoncha – elat, xalq demakdir va shu bilan birga, ma'lum bir elat yoki xalqqa bo'lgan ishora, ko'rsatuv.

Madaniyat – arabcha Madina (shahar, kent) so'zidan kelib chiqqan deyiladi [3]. Shahar ma'nosida kelgan madaniyat so'zining talqini kishilar hayotini ikki turdagi ko'rinishi, ya'ni ko'chmanchi-dashtu-sahrolarda yashovchi xalqlar hamda shaharda yashab, shaharga xos turmush tarzida yashovchi xalqlarga nisbatan ishlatilib kelingan.

Estetik tarbiya oldida estetik ongni shakllantirish dolzarb vazifa sifatida jamiyat a'zolarining madaniyatini yanada yuksaltirishga, estetik talab ehtiyojlar va qadriyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

B. Mustofoev o'zining ilmiy ishida O'zbekistonda XX asrning 80-90-yillari davomida maktab o'quvchi-yoshlarining badiiy ta'lim va estetik tarbiyasi muammolar va ularning echimiga doir pedagogika, estetika sohasi olimlaridan S.Fayzulina, S.K.Annamuratova, O.Musurmonova, H.Nurmatov, R.Xasanov tadqiqotlarida ta'lim-tarbiyaning ilmiypedagogik xamda estetik mohiyati ochilgan. Jumladan, professor S.X.Fayzulinaning "O'zbekiston o'quvchilari estetik tarbiyasi tizimining tarkib topishi va rivojlanishi (1987-1980yy), O'quvchi, talaba-yoshlar estetik tarbiyasi, muammolariga bag'ishlangan (F.Xalilov, F.To'rayev, T.Tursunov, A.Qo'shaev, B.Karomatova), musiqiy-estetik tarbiya sohasi bo'yicha (F.Jo'rayev, Q.Mamirov, M.Nabiyeva, D.Ro'ziyev, R.Qodirov) ilmiy-tadqiqot ishlarida o'z ifodasini topganligini keltirib ko'rsatadi [4].

Mahalliy pedagog va madaniyatshunos olimlarning tadqiqotlarida etnomadaniyat asosida tarbiya berish masalasi shaxs ma'naviy-estetik kamolotini ta'minlovchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Jumladan, A.Avloniy milliy tarbiyani xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati va san'ati bilan uzviy bog'liq holda olib borish zarurligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, san'at va estetik tarbiya yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyituvchi asosiy vositalardan biridir [5].

Pedagog olim N. Sa'diyev milliy madaniyat va xalq ijodi namunalaridan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarda estetik did, badiiy tafakkur va ijodiy faollikni shakllantirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslaydi [6]. U xalq og'zaki ijodini estetik tarbiyaning tabiiy manbai sifatida baholab, uning tarbiyaviy ta'sir kuchini alohida ko'rsatib o'tadi.

Milliy tarbiya pedagogikasida har tomonlama rivojlangan shaxsni voyaga yetkazish va uni estetik tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Shaxsni estetik ruhda tarbiyalash, unda estetik boy dunyoqarashni shakllantirish g'oyasi ko'plab pedagog olimlar ijodi (N.S.Safarovning «O'zbek xalq pedagogikasida ilg'or tajriba va g'oyalar», Safo Ochilning «O'zbek xalq pedagogikasida ilg'or tajriba va g'oyalar», A.E.Izmaylovning – «Xalq pedagogikasi: O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlarining pedagogik qarashlari», G.D.Baubekova, G.X.Ibragimovalarning – «Pedagogik meros...» kabi asarlari)da o'z aksini topgan [7].

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda Qoraqalpoq xalq san'ati va og'zaki ijodining

estetik tarbiyadagi o'rni pedagogik va madaniy nuqtayi nazardan asoslab berilgan. Xususan, qoraqalpoq xalqining badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va an'anaviy san'ati yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashda muhim vosita sifatida talqin etiladi. Bu qarashlar Prezident tomonidan ilgari surilgan "yuksak ma'naviyatli va mustaqil fikrlovchi avlodni tarbiyalash" konsepsiyasi bilan mushtarakdir [8].

Shunday qilib, Qoraqalpoq etnomadaniyati asosida estetik tarbiya masalasining mahalliy olimlar tomonidan ilmiy asoslanishi bugungi ta'lim-tarbiya tizimi oldida turgan dolzarb vazifalarga mos keladi hamda davlatimizda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpoq etnomadaniyati asosida estetik tarbiyani amalga oshirish yosh avlodning ma'naviy-estetik rivojlanishida muhim pedagogik ahamiyatga ega. Xalqning tarixiy tajribasi, badiiy tafakkuri va madaniy qadriyatlari asosida shakllangan etnomadaniy meros estetik tarbiyaning mazmunini boyitibgina qolmay, uni milliy ong va o'zlikni anglash jarayoni bilan uzviy bog'laydi. Bu holat estetik tarbiyani faqat go'zallikni idrok etish bilan cheklab qo'ymasdan, balki shaxsning ma'naviy kamoloti, axloqiy qarashlari va ijtimoiy faolligini shakllantirishga xizmat qilishini ta'minlaydi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili Qoraqalpoq xalq san'ati, og'zaki ijodi va an'anaviy marosimlarining estetik tarbiyadagi imkoniyatlari yetarli darajada ilmiy asoslanganini ko'rsatadi. Ularning ilmiy qarashlarida etnomadaniyat estetik tarbiyaning samarali vositasi sifatida talqin etilib, yoshlarning badiiy didini rivojlantirish, go'zallikka nisbatan ongli munosabatni shakllantirish hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Bu yondashuvlar zamonaviy pedagogik talablarga mos kelishi bilan birga, milliy ta'lim modelining mazmunini boyitadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, etnomadaniy asosdagi estetik tarbiya ta'lim-tarbiya jarayoniga tizimli ravishda integratsiya etilganda yuqori samaradorlikka erishiladi. Xususan, dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda xalq san'ati namunalari, og'zaki ijod materiallari va milliy marosim elementlaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarning estetik faoliyatga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi hamda ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Bu esa estetik tarbiyaning uzluksiz va barqaror bo'lishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpoq etnomadaniyati asosida estetik tarbiyani tashkil etish masalasi nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy-pedagogik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari davlatimizda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishga qaratilgan strategik maqsadlar bilan uyg'un bo'lib, ta'lim tizimida milliy madaniyatga tayangan estetik tarbiya modelini takomillashtirish zaruratini asoslab beradi. Kelgusida mazkur masala bo'yicha empirik tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish hamda etnomadaniy komponentlarni ta'lim mazmuniga chuqurroq integratsiya qilish estetik tarbiya samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2021.
2. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2017.
3. Vatan tuyg‘usi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 1996.
4. Mustafoev B. Estetik tarbiya metodikasi [Matn]: o‘quv qo‘llanma. – Buxoro: «Sadriddin Salim Buxoriy», 2023.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1992.
6. Sa‘diyev N. Milliy tarbiya va estetik didni shakllantirish masalalari. – Toshkent: «Fan», 2015.
7. Куронов М. Миллий тарбия. Монография. – Toshkent: «Маънавият», 2007.
8. Qayipbergenov T. Qoraqalpoq xalq san’ati va estetik tafakkur. – Nukus: «Bilim», 2016.

BALALARDA KITAPQUMARLIQ MĀDENIYATIN RAWAJLANDIRIWDA SHAŃARAQTIN ORNI**Ilyasova Zamira Uzakbaevna** – *assistent oqitwshi*zilasova184@gmail.com*Ajiniyaz atundagi Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***РОЛЬ СЕМЬИ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ У ДЕТЕЙ****Ильясова Замира Узакбаевна** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE ROLE OF THE FAMILY IN DEVELOPING A READING CULTURE IN CHILDREN****Ilyasova Zamira Uzakbayevna** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: kitobxonlik, oʻqish madaniyati, taʼlim, axborot madaniyati, innovatsion yondashuv, oila va maktab, raqamli axborot muhit, oʻquvchi, mutolaa, targʻibot.

Rezyume. Ushbu maqolada kitobxonlik madaniyatining jamiyat va shaxs hayotidagi oʻrni, uni shakllantirishning samarali yoʻllari hamda zamonaviy yondashuvlar yoritiladi. Taʼlim jarayonida oʻquvchilarda kitobga muhabbat uygʻotish, oʻqish madaniyatini rivojlantirish, oilaviy va maktab muhitining bu boradagi roli muhokama etiladi. Shuningdek, kitobxonlikni targʻib etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish boʻyicha takliflar beriladi.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, образование, информационная культура, инновационный подход, семья и школа, цифровая информационная среда, учащийся, чтение, популяризация.

Резюме. В данной статье рассматривается роль культуры чтения в жизни общества и личности, эффективные пути ее формирования и современные подходы. Обсуждается роль образовательного процесса в воспитании у учащихся любви к книге, развитии культуры чтения, а также значение семейной и школьной среды в этом аспекте. Кроме того, представлены предложения по использованию возможностей информационно-коммуникационных технологий в популяризации чтения.

Key words: reading, reading culture, education, information culture, innovative approach, family and school, digital information environment, student, study, promotion.

Summary. This article examines the role of reading culture in society and individual life, effective methods for its formation, and modern approaches. It discusses ways to instill a love for books in students during the educational process, develop reading culture, and explores the role of family and school environments in this regard. Furthermore, the article provides suggestions for utilizing information and communication technologies to promote reading habits.

Kirisiw. Házirgi globalasıw hám málimleme texnologiyaları tez rawajlanıp atırǵan dáwirde balalardıń kitap oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın qalıplestiriw áhmiyetli pedagogikalıq hám sociallıq mashqalalardan biri bolıp esaplanadı.

XXI ásir – texnologiya ásiri. Turmısımızdı zamanagóy texnikalarsız kóz aldımızǵa keltire almaymız. Sanlı texnologiyalar adamnıń kúnlik turmısına tereń kirip barıp, balalardıń bos waqtınıń kóp bólegin elektron qurılımlar iyelep atırǵanı bǵshemizge málim. Galaba xabar qurallarınıń, internet tarmaǵınıń rawajlanıwı nátiyjesinde kitaplǵa, gazeta-jurnallǵa bolǵan talap áste-aqırınlıq penen páseyip basladı. Ásirese smartfon, planshet hám kompyuter oynıları balalardıń kitap oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵınıń tómenlep ketiwine sebepshi bolıwı múmkin.

Bǵshemizge belgili bolǵanıday, dúnya júzinde hám ózimiz jasap atırǵan aymaqta bolıp atırǵan ózgerisler hám jańalıqlardan xabardar bolıw ushın gazeta-jurnallardı izlep júrip, olardıń betlerin ashıp oqıp otırıw zárúrligi az. Ámeldegi zamanagóy texnologiyalar arqalı televidenie, radio, sociallıq tarmaqlar hám internet saytları arqalı jańalıqlardan tez hám qolay túrde xabardar bolıw múmkinshiligine iyemiz. Bul jaǵday informaciya alıwdıń tezligini artırǵanı menen birge, insaniyattıń kitap oqıw madaniyatın, sonday-aq baspaxanalarǵa bolǵan múnasibetlerge de belgili dárejede tásir etpekte.

Tiykargı bólim. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tárepinen 2019-jıl 19-mart kúni

«Jaslardıń mánawiyatın arttırıw hám olardıń bos waqtın mazmunlı shólkemlestiriw boyınsha 5 áhmiyetli baslama» boyınsha mámleketlik baǵdarlama islep shıǵıldı. Bul baǵdarlama jas áwladtıń ruwxıy-aǵartıwshılıq hám intellektual rawajlanıwın qollap-quwatlawǵa, olarǵa qolay shárayit jaratıwǵa baǵdarlangan bolıp, jámiyetlik turmısta jaslardıń belsendiligin arttırıwdı názerde tutadı.

Baǵdarlamalıń tórtinshi baslaması-jaslar ruwxıylıǵın arttırıw, olar arasında kitapqumarlıqtı keńnen úgit-násiyatlaw boyınsha rejeli jumislardı shólkemlestiriwge baǵdarlangan.

Insan bilim hám dúnya qarasınıń fundamenti-bul tálim hám tarbiya alǵan bilim dargaylarında kitap atlı biybaha baylıǵımız arqalı qalıpleseı. Kitap oqıw prossinde jaslar tek ǵana maǵlıwmat alıp ǵana qoymastan, ruwxıy sanasında marallıq ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı hám erkin pikirley alıw qábiiletlerin, jámiyette orın taba biliw sıyaqlı sezimleri de qalıplestiredi.

Sonlıqtanda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevtıń tómendegi pikirlerin keltirip ótiw maqsetke muwapıq: «Kitapsız rawajlanıwǵa, joqarı ruwxıylıqqa erisip bolmaydı. Kitap oqımaǵan adamnıń da, milletniń de keleshegi joq» [1]. Mámleketimiz basshısı kitapqumarlıqtı rawajlandırıw boyınsha ilgeri súrgen baslamaları baǵdarında pedagoglar, ata-analar hám kitapxana xızmetkerleri aldına jańa wazıypalardı qoyadı.

Baslawısh tálim basqıshı-balanıń dıqqat, oylaw, qıyal, qabil etiw, este saqlaw sıyaqlı biliw proessleri rawajlanıp, shaxs sıpatında qalıplesiwinde eń áhmiyetli dáwir bolıp

esaplanadı. Bul dáwirde balalarda kitapqumarlıq mádeniyatın qalıplesthiriw ushın eń áhmiyetli basqısh bolıp, oqıwǵa, bilim alıwǵa hám kitapqa bolǵan múnásibetke tiykarları qoyıladı. Eger ósip kiyatırǵan jas áwlad jaslıǵınan baslap kitaptı dos sıpatında qabıl etse, keyingi bilimlendiriw basqıshlarında da óz betinshe oqıwǵa umtılıw kúshli boladı.

Mektep bilimlendiriwi bul processte jetekshi orın tutqanı menen, balada kitapqumarlıq mádeniyatınıń dáslepki tiykarları eń dáslep shańaraqta qalıplestedi. Bala ómirinde kórgen, kúndelikli turmısta baqlaǵan ádetlerdi tez qabıl etedi, sol sebepli ata-ananıń kitapqa bolǵan múnásibeti, óz shańaraǵında oqıwǵa jaratılǵan imkaniyatlar ortalıǵı, shańaraq aǵzalarınń birgelikte kitap oqıw ádetleriniń bar bolıwı balanıń kitap oqıwǵa qızıǵıwına, kónlikpe hám mádeniyattıń qalıplesiwine úlken tásir kórsetedi. Sol sebepli mektep oqıwshıların kitap oqıwǵa qızıqtırıwda shańaraqtıń roli ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp, mektep hám ata-ana ortasındaǵı úzliksiz baylanıs oqıwshınıń kitapqumarlıq kónlikpeleriniń arttırıwda jetekshi faktor retinde qaraladı.

Kitap jas áwladtıń sana seziminiń, dúnyaǵa kózqarası aqıl oy pikiriniń rawajlanıwına eń qolay hám nátiyjeli quralı bolıp, ol adamnıń sezim-tuyǵısı, ádep ikramlılıq paziyleti, ruwxıy dúnyasına, biliw procesi hám individual ózgesheliklerine tikkeley tásir kórsetedi. Ásirese, óspirimlik dáwirinde, yaǵnıy shaxs sıpatları qalıplesiw procesinde kitaptıń tárbıyalıq áhmiyeti oǵada ullı.

Ózbekstan Qaharmanı, qaraqalpaq xalqınıń belgili jazıwshısı T.Qayıpbergenov óziniń “Qaraqalpaqnama” roman-essesinde kitaptıń adamzat turmısındaǵı ornın joqarı bahalap, filosofiyalıq pikirini bildirgen: “Adamzat ushın eki quyash bar: birinshisi – tábiyiy quyash, yaǵnıy kún; ekinshisi – ruwxıy quyash, yaǵnıy kitap. Kún bolmasa, ómir joq. Kitap bolmasa, tiriler máńgige keselge uqsap qalar edi” [2]. Bul pikir, kitaptıń, adamnıń ruwxıy qalıplesiwinde, dúnya qarasınıń bayıwında hám jámiyetlik sananıń rawajlanıwında áhmiyetli orın iyeleytuǵınlıǵın ańlatadı.

Demek, kitap – tek ǵana bilim qaymaǵı emes, al shaxs hám jámiyet turmısına baǵdar beriwshi ruwxıy kúsh retinde qaraladı. Kitap oqıwǵa qızıǵıwshılıqtı erte jastan rawajlandırıw balalardıń sóz baylıǵın arttıradı, pikirlewdi keńeytedi hám olardıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq jetilisiwine unamlı tásir kórsetedi.

Kitap oqıw shaxs rawajlanıwına hár tárepleme tásir etedi hám de bir qatar jetiskenliklerge alıp keledi. Ásirese, ilimpaz A.Muxsıeva pikirinshe kitap oqıw nátiyjesinde:

1. Balalar turmıstı hám onıń mazmunın erte túsiniwge baslaydı;
2. Hár túrli turmıshlıq jaǵdaylarda durıs sheshim qabıllaw, haqıyqıy jol tutıw kónikpelerine iye boladı;
3. Olardıń analizlew hám óz betinshe erkin pikirlew qabiletleri rawajlanadı;
4. Jámiyet tárepinen tán alınǵan ádep-ikramlılıq normaları menen tanısıp, olardıń sociallıq áhmiyetin durıs bahalawdı úyrenedi;
5. Shıǵarma qaharmanları mısasında haqıyqat hám ádalatsızlıq, erkinlik hám qısım, jaqsılıq hám jawızlıq, jaqsı hám jaman, aq hám qararıń mánisin ańlaw arqalı ózlerinde belgili ádep-ikramlılıq sıpatlardı qalıplestiredi [3].

Kitap – biziń eń jaqsı dostımız. Kitap oqıǵan bala kóp nárse úyrenedi, aqıllı hám tárbıyalı bolıp ósedi. Eger

kitapqa degen qumarlıq balalıqtan baslansa, bala dúnyanı jaqsı kóz benen kóredi, átiraptaǵı gózzallıqtı sezinedi.

Ata-babalarımız kitapqa úlken húrmet penen qarap, onı asırıp-saqlap kelgen. Sol sebepli kitap – barlıq bilimniń kózi, ilimniń bay ǵazinesi bolıp esaplanadı.

Ózbekstan Qaharmanı, Qaraqalpaq xalqınıń belgili ullı shayırları Ibrayım Yusupov kitapqa degen úlken húrmetin óz qosıqlarında da bayanlap bergен:

Kitap tekshesine túskende kózim,

Hár úyden quwanıp shıǵaman ózim.

Xalıq altınǵa qaplap Berdaqıń sózin,

Qosıq etip aytar jürgen jerlerde [4].

degen tereń mánige iye qatarlar arqalı qaraqalpaq xalqınıń kitapqa degen húrmet hám itibarın sáwlelendiw menen birge kitaptıń insan ómirinde quwanış dáregi, bilimge jeteklewshi biybaha ruwxıy baylıq ekenin ayqın kórsetedi.

Hár bir shańaraqta kitap oqıwǵa qolaylı bolǵan imkaniyatlar jaratılıwı balanıń kitapqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Bala jasına sáykes, túrli hám qızıqlı kitaplar usınılwı, onda kitap oqıwǵa mehri payda boladı. Bundan tisqari, balanı kitap dúkanları hám kitapxalar menen tanıstırıw, jańa kitap satıp alıwǵa ádetlendiriw onıń kitapqa bolǵan húrmetin hám súyispenshiligin oyatadı. Sonday-aq, balanıń ózi tańlaǵan kitaptı oqıwı arqalı óz betinshe erkin pikirley alıw qábileti rawajlandıradı.

A.V.Avdieva hám M.V.Molkovanıń pikirinshe, baslawısh klass oqıwshılarınıń kitap oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın tómendegi kórsetkishler tiykarında anıqlaw hám bahalaw múmkingin tómendegishe keltirip ótken:

1. Kitapqumarlıq iskerligine unamlı qatnas jasaw (máselen, «kitap oqıwdı jaqsı kóremen»);
2. Anıq, ózine unaytuǵın kitaplardı oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıq («mine usı kitaplardı oqıwdı unataman»);
3. Oqıw procesinen zawıq alıw («kitaptı qoldan jibergim kelmeydi»);
4. Kitaptan alınǵan tásirlerdi basqalar menen bólisiwge umtılıw («basqalar da bul kitap haqqında biliwin qáley-men») [5].

Xalqımızda «Kitap-bilim bulaǵı» degen danalıq naqlı biykar ayılmaǵan. Haqıyqatında da, kitaptı qayta-qayta oqıw arqalı onıń mazmunın tereń túsiniw, oqıwshınıń dúnyaqarası tereńlesedi hám oylaw sheńberi keńeyedi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2020-jıl, 20-fevral kúni Ankara qalasında Túrkiya Respublikası Prezidenti janındaǵı Xalıq kitapxanasınıń ashılıw máresiminde qatnasıp, bahalı pikir bildirgen: «Dúnyadaǵı hár bir mámleket, hár bir xalıq birinshi gezekte óziniń intellektuallıq potencialı, joqarı ruwxıylıǵı menen qúdiretli. Bunday jeńilmes kúsh dáregi bolsa bárinen burın, adamzat oy-pikiriniń ullı oylap tabılıwı - kitap hám kitapxanalarda» [6].

Juwmaq. Kitap insannıń aqıl-oyın bayıtıp, onıń ruwxıy jetilisiwine, morallıq-etikalıq qásiyetleriniń qalıplesiwine tikkeley tásir jasaytuǵın, pikirlewdiń qanatı bolıp esaplanatuǵın áhmiyetli tárbıyalıq qural. Shańaraqta jaratılǵan ruwxıy salamat ortalıq, ata-ananıń jeke úlgisi, sonday-aq mektep penen birgelikte alıp barılatsuǵın tálim-tárbıyalıq is-hárketler balada turaqlı kitapqumarlıq mádeniyatınıń qalıplesiwine tikkeley xızmet etedi. Sol sebepli jámiyette kitapqumarlıqtı rawajlandırıw hám oqıw mádeniyatın jetilistiriwge qaratılǵan hár qanday jumstı shańaraqtıń tárbıyalıq imkaniyatları menen únles halda shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye.

Ádebiyatlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан қурамыз. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2017.
2. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақнама. Роман-эссе. (жас өспиримлер ушын). – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1998.
3. Muxsiev A. Shańaraq pedagogikasi. – Toshkent: «Yangi avlod matbaa», 2021.
4. Юсупов И. Шығармаларының еки томлығы II том (Қосықлар хэм поэмалар). – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
5. Muminova D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi. Monografiya. – Namangan: Наманган давлат универсиети, 2019.
6. Mirziyoyev Sh. Har qaysi davlat, har qaysi xalq intellektual salohiyati, yuksak ma‘aviyati bilan qudratlidir. <https://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyev-ar-aysi-davlat-ar-aysi-khal-intellektual-s-20-02-2020>

I GURUH ELEMENTLARINI INTERAKTIV METODLAR ORQALI O'RGANISH USULLARI

Jumabaev Berdax Aytbaevich – kimyo fanlari nomzodi, dotsent

berdax_jumabaev@mail.ru.

Sherimmatova Sarvinoz Rasul qizi – talaba

Sherimmatova Mahfuza Rasul qizi – magistrant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ I ГРУППЫ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Жумабаев Бердах Айтбаевич – кандидат химических наук, доцент

Шеримматова Сарвиноз Расуловна – студент

Шеримматова Махфуза Расуловна – магистрант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

METHODS OF STUDYING GROUP I ELEMENTS USING INTERACTIVE METHODS

Jumabaev Berdakh Aytbaevich – Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor

Sherimmatova Sarvinoz Rasulovna – student

Sherimmatova Mahfuza Rasulovna – master's student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: I guruh elementlari, interaktiv metodlar, ishqoriy metallar, kimyo taʼlimi, virtual laboratoriya, klaster, Venn diagrammasi.

Rezyume. Maqolada anorganik kimyoning I guruh elementlarini interaktiv metodlar asosida oʻqitishning samarali yoʻllari yoritilgan. Interaktiv yondashuv oʻquvchilarning faolligini oshirish, jarayonda ishtirokini kuchaytirish, mustaqil fikrlash va tahlil qilish koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi taʼkidlangan.

Ключевые слова: элементы I группы, интерактивные методы, щелочные металлы, химическое образование, виртуальная лаборатория, кластер, диаграмма Венна.

Резюме. В статье освещены эффективные способы обучения элементам I группы неорганической химии на основе интерактивных методов. Отмечается, что интерактивный подход служит повышению активности учащихся, усилению их участия в процессе, развитию навыков самостоятельного мышления и анализа.

Key words: Group I elements, interactive methods, alkali metals, chemistry education, virtual laboratory, cluster, Venn diagram.

Summary. This article highlights effective ways of teaching Group I elements of inorganic chemistry based on interactive methods. It is noted that the interactive approach serves to increase the activity of students, strengthen their participation in the process, and develop independent thinking and analytical skills.

Kirish. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida»gi qarori [1] hamda «Milliy oʻquv dasturi» – bu yoʻnalishda kompetentlik yondashuvni markazga qoʻygan. Shu bois ushbu tadqiqot Oʻzbekiston kimyo taʼlimi uchun ilmiy va amaliy jihatdan nihoyatda dolzarb hisoblandi.

Kimyo taʼlimida I guruh elementlarini interaktiv metodlar orqali oʻrgatish dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Interaktiv metodlar oʻquvchilarni faol fikrlashga, solishtirishga, tahlil qilishga va izlanishga yoʻnaltiradi. Ishqoriy metallarning xossalari, reaksiyaga kirishish qobiliyati va qoʻllanilishi murakkab boʻlgani uchun ushbu mavzuni zamonaviy metodlar asosida oʻqitish katta natija beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Pedagogik va metodik adabiyotlarda interaktiv taʼlim metodlari oʻquvchilarning bilimlarni chuqurroq egallashiga xizmat qilishi taʼkidlanadi. Xususan:

Pedagogik texnologiyalar va innovatsion oʻqitish metodlari masalalari A.V.Ishchenko tadqiqotlarida keng yoritilgan [2].

Oʻzbekistonlik olimlar O.Q.Yoʻldashev, M.X.Rashidov, D.Sh.Karimova ishlarida kimyo fanini oʻqitishda muammoli taʼlim, klaster, aqliy hujum metodlari samarali ekanligi koʻrsatilgan [3].

Kimyo metodikasiga oid darsliklarda 1-guruh elementlarining fizik-kimyoviy xossalari oʻrganishda tajriba, modellash va guruhli ishlash usullariga alohida urgʻu beriladi.

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, interaktiv metodlar 1-guruh elementlari mavzusini oʻrganishda anʼanaviy tushuntirishga nisbatan yuqori natija beradi.

Tatqiqod metodologiyasi.

I guruh elementlarini oʻrganishda interaktiv metodlardan foydalanish,

oʻquvchilarda qiziqish uygʻotadi. Ular laboratoriya tajribalarini xavfsiz, virtual

shaklda kuzatishlari, modellar yaratishlari va reaksiyalarni tahlil qilishlari mumkin. Interaktiv metodlar quyidagi afzalliklarni beradi:

— oʻquv jarayonini faollashtiradi;

— murakkab tushunchalarni sodda va aniq koʻrsatadi;

— oʻquvchilarda mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

2. Klaster metodi orqali oʻqitish

Klaster metodi oʻquvchilarga I guruh elementlari haqida mavjud bilimlarini tizimlashtirish imkonini beradi. Ular markaziy tushuncha sifatida Ishqoriy metallarni oladilar va uning atrofida atom tuzilishi, fizik xossalari, kimyoviy xossalari, tabiatdagi holati va qoʻllanilishi kabi yoʻnalishlarni klaster shaklida chizadilar [2].

3. Venn diagramması yordamida taqqoslash

Litiy, natriy va kaliyning fizik va kimyoviy xossalari solishtirish Venn diagramması orqali sodda va tushunarli tarzda o'tkaziladi. O'quvchilar o'xshash va farqli jihatlarni mustaqil aniqlaydilar.

4. Virtual laboratoriyada o'qitish

PhET, ChemCollective kabi platformalarda natriy va kaliyning suv bilan reaksiyasi, oksidlanish jarayoni, gidroksid hosil bo'lishi kabi tajribalar xavfsiz va aniq modellashtiriladi. Bu metod real tajribalarga yaqin natija beradi [5].

5. Insert metodi bo'yicha mustaqil o'rganish

Insert metodi matn bilan ishlashni faollashtiradi. O'quvchilar matndagi ma'lumotlarni:

V — bilganlar,

+ — yangi ma'lumot,

— — tushunarsiz,

? — qo'shimcha izoh talab qiladi kabi belgilar bilan ajratadilar.

6. Loyiha metodi orqali o'quvchilar faoliyatini rivojlantirish

"Litiy batareyalar", "Natriyning biologik ahamiyati", "Kaliy tuzlarining qishloq xo'jaligidagi o'rni" kabi loyihalar o'quvchilarning izlanish olib borish, ma'lumot yig'ish va taqdimot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

7. I guruh elementlariga mos interaktiv metodlarni tanlash mezonlari

Interaktiv metod tanlashda quyidagilar hisobga olinishi zarur:

elementlarning faollik darajasi;

tajribalarni bevosita bajarish imkoniyati yoki cheklovi;

o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasi;

laboratoriya sharoiti.

Masalan, natriy va kaliy bilan tajribalar ko'pincha virtual yoki video-tajriba shaklida berilishi maqsadga muvofiq [3].

8. "Klaster" metodi orqali I guruh elementlarini o'rganish

Klaster metodi orqali I guruh elementlari quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

atom tuzilishi;

fizik xossalari;

kimyoviy faolligi;

tabiatda uchrashi;

qo'llanilish sohalari.

Bu metod:

elementlar o'xshashligi va farqlarini aniqlashga;

sabab-oqibat bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

9. "Jadval va taqqoslash" interaktiv usuli

O'quvchilarga quyidagi ko'rinishda jadval to'ldirish topshiriladi:

Element

Atom radiusi

Faollik

Suv bilan reaksiyasi

Qo'llanilishi

Bu usul:

tahliliy fikrlashni rivojlantiradi;

elementlar faolligining pastdan yuqoriga ortishini yodda saqlashni osonlashtiradi.

10. "Rolga kirish (role-play)" metodi

O'quvchilar guruhlariga bo'linib, har biri bitta element rolini bajaradi (masalan: "Men – Natriy").

Har bir "element":

o'z xossalari himoya qiladi;

qaysi sohada ishlatilishini tushuntiradi;

xavfli tomonlarini bayon qiladi.

Bu metod:

kommunikativ kompetensiyani;

ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

11. Raqamli vositalar va mobil ilovalardan foydalanish

I guruh elementlarini o'rganishda quyidagilar samarali: interaktiv davriy jadval ilovalari;

3D atom modellari;

qisqa animatsion videolar.

Bu vositalar:

mavzuni tez va tushunarli o'zlashtirishga;

mustaqil ta'limni tashkil etishga yordam beradi.

12. Interaktiv metodlar orqali baholash

Baholash quyidagi usullar bilan olib borilishi mumkin:

onlayn testlar;

QR-kodli savollar;

loyiha ishlari;

og'zaki mini-taqdimotlar.

Bu esa baholashni:

adolatli;

shaffof;

qiziqarli qiladi [4].

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

Pedagogik kuzatuv – dars jarayonida o'quvchilarning faolligini aniqlash ko'rsatldi.

Taqqoslash metodi – an'anaviy va interaktiv metodlar asosidagi dars natijalarini solishtirish orqali borildi.

So'rovnoma va testlar – bilim darajasini aniqlash doirasida amalga oshirildi.

Ekspiriment – 1-guruh elementlarini interaktiv metodlar asosida o'qitish orqali borildi.

Tahlil va natijalar:

Tadqiqot jarayonida quyidagi interaktiv metodlar qo'llanildi:

"Aqliy hujum";

"Klaster";

"Venn diagramması";

"Insert" metodi;

Guruhli tajribalar;

Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki:

o'quvchilarning darsga qiziqishi oshdi;

reaksiya tenglamalarini tuzish ko'nikmalari yaxshilandi;

o'z fikrini erkin bayon qilish va mantiqiy tahlil qilish rivojlandi.

Test natijalari an'anaviy darsga nisbatan 15-25% yuqori ko'rsatkichni berd

Metodik tizim tarkibi va uni takomillashtirish zarurati:

1-guruh elementlarini o'qitish metodik tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Maqsad – ishqoriy metallar xossalari ongli o'zlashtirish;

Mazmun – fizik va kimyoviy xossalari, olinishi, qo'llanilishi;

Metodlar – interaktiv va muammoli ta'lim usullari;

Vositalar – tajribalar, multimedia, javdallar;

Natija – kompetensiyalarga asoslangan bilim.

Takomillashtirish zarurati:

- darslarda AKT vositalaridan keng foydalanish;

- virtual laboratoriyalarni joriy etish;

- real hayot bilan bog'langan topshiriqlarni ko'paytirish.

Natijadorlik va baholash tizimini takomillashtirish:

Baholash jarayonida faqat yakuniy test emas, balki:

- jamoaviy ishdagi faollik;
- tajriba natijalarini tahlil qilish;
- ogʻzaki izoh berish
- kabi koʻrsatkichlar hisobga olinishi lozim.
- Takomillashtirish yoʻllari:
- reyting asosida baholash;
- oʻz-oʻzini va oʻzaro baholash;
- refleksiya asosida baholash.

Bu yondashuv oʻquvchilarning masʼuliyatini va mustaqil fikrlashini kuchaytiradi.

Xulosa. I guruh elementlarini interaktiv metodlar asosida oʻqitish oʻquvchilarda chuqur bilim hosil boʻlishiga, ularda kimyoviy jarayonlarni tahlil qilish, solishtirish, mustaqil izlanish kabi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlar darsni qiziqarli va samarali tashkil etishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslar taʼlim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida»gi PF-5712-son Farmoni.
2. Ишченко А.В. Педагогические технологии и инновационные методы обучения. Монография / учебное пособие. – Москва: «Наука», 2020.
3. Yoʻldoshev O.Q., Rashidov M.X., Karimova D.Sh. Taʼlimda kreativ yondashuv: metodik qoʻllanma. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022
4. Ziyomuxamedov B., Pedagogik texnologiyalar asoslari. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
5. Karimov B. Anorganik kimyo oʻqitish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: TDIY, 2020.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA VOKAL-XOR KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Kenjebaeva Sabira Saylauovna – dotsent

kenjebaeva0016@gmail.com

Jumabayev Yersayim Miyras uli – magistrant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

РАЗВИТИЕ ВОКАЛЬНО-ХОРОВЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Кенжебаева Сабира Сайлауовна – доцент

Жумабаев Ерсайим Мийрасович – магистрант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

DEVELOPING VOCAL AND CHORAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Kenjebaeva Sabira Saylauovna – Associate Professor

Jumbayev Ersayim Miyras uli – master's student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: vokal-xor malakalari, kichik maktab yoshi, bolalar ovozi, musiqiy taʼsirchanlik, qoʻshiqchilik ustanovkasi, tovush hosil qilish, diksiya, ansambl, emotsional ifodalilik.

Rezyume. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda vokal-xor koʻnikmalarini rivojlantirish boʻyicha uslubiy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar koʻrib chiqilgan. Bolalar ovozinining fiziologik xususiyatlari, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining musiqiy taʼsirchanligining psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Mavjud musiqiy pedagogik tajribalar asosida 7-11 yoshli bolalarda kuylash ustanovkasi, nafas olish, tovush hosil qilish, diksiya, ansambl va saf, emotsional-ekspressivlikni shakllantirish boʻyicha aniq tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: вокально-хоровые навыки, младший школьный возраст, детский голос, музыкальная выразительность, вокальная установка, звукообразование, дикция, ансамбль, эмоциональная выразительность.

Резюме. В статье рассматриваются методические подходы и практические рекомендации по развитию вокально-хоровых навыков у детей младшего школьного возраста. Проанализированы физиологические особенности детского голоса, психологические особенности музыкальной чувствительности учащихся начальных классов. На основе имеющегося музыкально-педагогического опыта даны конкретные рекомендации по формированию певческой установки, дыхания, звукообразования, дикции, ансамбля и строя, эмоционально-экспрессивности у детей 7-11 лет.

Key words: vocal-choral skills, primary school age, children's voice, musical expressiveness, singing technique, sound production, diction, ensemble, emotional expressiveness.

Summary. The article considers methodological approaches and practical recommendations for the development of vocal and choral skills in children of primary school age. The physiological characteristics of the children's voice, the psychological characteristics of the musical sensitivity of primary school students are analyzed. Based on existing musical pedagogical experiences, specific recommendations are given for the formation of singing posture, breathing, sound production, diction, ensemble and line, emotional-expressiveness in children aged 7-11.

Kirish. Kichik maktab yoshida vokal-xor malakalarini rivojlantirish musiqa taʼlimi va bolaning umumiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismidir. Bu davr musiqiy taʼlimga va keyingi musiqiy rivojlanish uchun poydevor boʻladigan asosiy qoʻshiqchilik koʻnikmalarini shakllantirishga alohida moyillik bilan ajralib turadi.

Avvalo, kichik maktab yoshidagi bolalar ovozinining fiziologik xususiyatlariga eʼtiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. V.V.Yemelyanovning tadqiqotlariga koʻra, 7-11 yoshli bolaning ovoz burmalari 8-10 mm uzunlikda boʻlib, kattalarnikiga (15-20 mm) nisbatan ancha kichikdir. Ovoz boylamlarining qisqa va ingichka boʻlishi bola ovozinining kattalarnikiga nisbatan baland jaranglashiga sabab boʻladi. Hiqildoq va ovoz burmalarining hajmi yoshga qarab asta-sekin kattalashadi, ammo kichik maktab yoshida hali oʻzining maksimal parametrlariga yetmaydi.

7-11 yoshli bolalarning ovoz diapazoni bir yarim oktava atrofida boʻladi. Bu shuni anglatadiki, bola eng pastdan eng yuqorigacha boʻlgan 1,5 oktava oraligʻidagi tovushlarni talaffuz qila oladi. Yosh ulgʻayib, ovoz apparati rivojlangan sari diapazon kengayib boradi. Biroq, bu yoshda cheklangan diapazon meʼyor hisoblanadi va bolalar

hiqildogʻining anatomik va fiziologik xususiyatlari bilan bogʻliq [3:192].

Kichik maktab yoshida bolalarda ovoz hosil boʻlishining falset mexanizmi ustunlik qiladi. Falset baland, nozik, "bosh" tovushi bilan ajralib turadi. Falsetli kuylashda ovoz burmalari faqat chetlari tebranadi, jipslashuvi toʻliq boʻlmaydi. Fonatsiyaning bunday mexanizmi bolalar uchun fiziologik boʻlib, katta yoshda, ayniqsa mutatsiya davrida asta-sekin aralash yoki koʻkrak mexanizmi bilan almashinadi. Falset mexanizmidan foydalanish bolaning yetilmagan ovoz burmalarini zoʻriqtirish va shikastlamaslikka yordam beradi.

Shunday qilib, 7-11 yoshli bolaning ovoz apparati oʻziga xos anatomik va funksional xususiyatlarga ega – hiqildoq va ovoz burmalarining kichik oʻlchamlari, diapazonning cheklanganligi va fonatsiyaning falset mexanizmining ustunligi. Bu qonuniyatlarni bilish vokal pedagogikasida ham, kundalik nutq amaliyotida ham bolalar ovozi rivojlantirishning optimal sharoitlarini yaratish uchun zarurdir.

Kichik maktab yoshidagi bolalar ovozinining fiziologik xususiyatlarini hisobga olishdan tashqari, koʻrib chiqilayotgan yosh davridagi bolalarning musiqiy idrok etish xususiyatlariga ham eʼtibor qaratish lozim.

Musiqiy ta'sirchanlik musiqaga hissiy javob berish, uning mazmunini boshdan kechirish, unga o'z munosabatini bildirish qobiliyatini ifodalaydi. Kichik maktab yoshi (7-11 yosh) - o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan musiqiy ta'sirchanlikning jadal rivojlanish davri.

Mashhur psixolog B.M.Teplovning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun musiqaga alohida ta'sirchanlik va hissiy javob berish xosdir. Bu yoshdagi bolalar musiqa asarlariga jonli, bevosita va beixtiyor munosabatda bo'ladilar. Musiqa ularda yorqin hissiy kechinmalar - quvonch, qayg'u, mehr, zavq uyg'otadi. Musiqani idrok etishda obrazli fikrlash, badiiy obrazlarni aniq idrok etish mazmunni mavhum anglashdan ustunlik qiladi [11:488].

V.I.Petrushin tadqiqotlariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy idroki sinkretikligi, ya'ni yaxlitligi, bo'linmaganligi bilan ajralib turadi. Bolalar musiqiy asarni musiqiy nutqning alohida elementlarini ajratmasdan, yaxlit bo'linmas butunlik sifatida idrok etadilar. Emotsional reaksiya umuman musiqaga, uning umumiy kayfiyatiga, yangrash xarakteriga nisbatan yuzaga keladi. Faqat asta-sekin, musiqiy tajriba orttirish va musiqiy tafakkurning rivojlanishi bilan asarning musiqiy to'qimasini yanada farqlab idrok etish qobiliyati paydo bo'ladi [8:380].

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar muayyan predmetli faoliyat - qo'shiq aytish, raqsga tushish, musiqa asboblari chalish bilan bog'liq musiqani yaxshiroq idrok etadilar. Eshitish mustaqil faoliyat turi sifatida hali yetarlicha rivojlanmagan. N.A.Vetluginaning kuzatishlariga ko'ra, 7-11 yoshli bolalar musiqadan olgan taassurotlarini jismonan ifodalashga intiladilar, ularda harakatga bo'lgan ehtiyoj katta. Musiqani bilishning yetakchi usuli uni ijrochilik orqali amaliy o'zlashtirishdir [2:413].

Ye.V.Nikolayeva boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy idrokida hissiy sinestezianing rolini ta'kidlaydi. Bu yoshdagi bolalar musiqiy va nutqiy, plastik, fazoviy, rangli va boshqa obrazlarning o'zaro bog'liqligini yaqqol his qiladilar (masalan, majorni "yorug'", "quvnoq", minorni "qorong'i", "g'amgin" deb idrok etadilar). Sensorlararo aloqalarga tayanish bolalarning musiqiy kechinmalarini yanada ko'p qirrali va mazmunli qilishga yordam beradi [6:503].

A.G.Kostyuk tomonidan o'tkazilgan bolalarning musiqani idrok etish bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik maktab yoshida lad hissi, musiqiy-eshitish tasavvurlari, ritm hissi kabi musiqiy qobiliyatlar jadal rivojlanadi. Lekin ularning shakllanishi bir tekisda kechmaydi. Musiqaga va ritm tuyg'usiga nisbatan hissiy sezgirlik eng faol rivojlanmoqda, ovoz balandligi va eshitish qobiliyati hali ham maxsus maqsadli rivojlanishni talab qiladi [4:191].

Tahlillar va natijalar. 7-11 yoshli bolalarning musiqiy idrok etish xususiyatlarini hisobga olgan holda, pedagog musiqiy faoliyatning xilma-xil turlaridan keng foydalanishi, turli xil analizatorlarni (eshitish, ko'rish, sezish, motorika) jalb qilishi, bolalarga o'zining musiqaga bo'lgan munosabati bilan hissiy ta'sir ko'rsatishi, obrazli taqqoslash va assotsiatsiyalarni qo'llashi, bolalarning ijodiy tasavvurini rag'batlantirishi, ularning hayotiy va badiiy tajribasiga tayanishi kerak. Bularning barchasi musiqiy taassurotlarni chuqurlashtirishga, musiqiy-eshitish

tajribasini boyitishga, musiqa san'atiga qiziqish va muhabbatni rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik maktab yoshidagi (7-11 yosh) bolalarda vokal-xor malakalarini rivojlantirish umumiy o'rta ta'lim maktabida musiqa tarbiyasining eng muhim vazifalaridan biridir. Yetakchi pedagog-musiqachilar va xonandalar tajribasini umumlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarida vokal-xor texnikasining asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirish bo'yicha bir qator amaliy tavsiyalar berish imkonini beradi.

Xonandalik qurilmasi. Dastlabki mashg'ulotlardan boshlab bolalarning qo'shiq aytish paytidagi to'g'ri holatini kuzatib borish zarur: gavda va boshning to'g'ri turishi, yelkalarining kerilganligi, qo'llarning bo'shligi. Bunday holat nafas olish va ovoz apparati ishlashi uchun optimal sharoitni ta'minlaydi. Qo'shiqchilik kayfiyatini saqlab qolish uchun o'yin usullari, majoziy o'xshatishlardan (qo'shiq aytayotgan daraxt, tepasidagi sham) foydalanish mumkin [7:224].

Qo'shiqchilik nafasi. Nafas qo'shiq kuylash jarayonida mustahkamlanadi. Kuylashdan avval musiqiy jumlar orasida nafas olishga bolalarni o'rgatadi. Nafas hosil qilish kuylash nafasni to'g'ri olish va undan unumli foydalana bilish asosida amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda nafasni ko'krak qismida olishlari sababli kaftlarni ko'tarishlari, jumlaning tugatmasdan yoki so'zni bo'lib nafas oladilar [10:80].

Tovush hosil bo'lishi. Tovush hosil qilish kuylashning asosiy vositalaridan biridir. U ko'pincha maxsus mashqlar va qo'shiqlar o'rganishda so'zlarni aniq-ravshan talaffuz etish yo'li bilan shakllanib boradi. Boshlang'ich sinflarda bolalarning mayin "ataka"da kuylashlari aniq tovush hosil bo'lishini, ovozning muloyim va yoqimli bo'lishini ta'minlaydi. Qattiq "ataka"dan foydalanish bolalar ovoziga qo'pollik va dag'allik olib kelishi mumkin. Bolalarni to'g'ri kuylashga o'rgatish uchun kerakli mashqlardan foydalanamiz: pastki jag'ni bo'shatish uchun "lya-lya-lo-lu"; "da-de-di-do-du"; "ma-me-mi-mo-mu" mashqini ikkinchi barmoqlarimizni labimiz chetiga qo'yib ijro etamiz [10:81].

Diksiya. Aniq, ravshan talaffuzni shakllantirish uchun tez aytishlar, bo'g'inli qo'shiqlar, turli hujum turlari (qattiq, yumshoq), stakkato va legato kuylash mashqlaridan foydalaniladi. Ayniqsa, "qiyin" aytiladigan unlilar va undoshlarga alohida e'tibor berish kerak. Artikulyatsion gimnastika, ritmodeklamatsiya nutq apparati mushaklarini mustahkamlashga, diksion aniqlikni rivojlantirishga yordam beradi [5:240].

Ansambli va saf. Bolalar ansambli va tuzilishining o'ziga xos xususiyati vokal tayyorgarligining tembri, diapazoni, darajasi bo'yicha bolalar ovozlarning beqarorligi va bir xilligi bilan bog'liq. Ansambli sadolanishiga erishish uchun bolalar ovozinin tembr bo'yoqlarini tenglashtirish, rezonator sezgilari, vibratsion o'z-o'zini nazorat qilish, kapellali va solfedjli kuylash usullaridan foydalanish zarur. Unison tuzumi kanonlarni kuylash, intervalli qo'shiq aytish, sekin qo'shiq aytish orqali ishlab chiqiladi [9:176].

Emotsional ifodalilik. Bolalarning ijrochilik va ijodiy ko'nikmalari hissiy sohani, ijodiy tasavvurni rivojlantirish bilan uzviy bog'liq. Musiqiy obrazni his qilish, xarakterni, musiqaning kayfiyatini ifodalash ta'sirchan dirijyorlik ishorasi, pedagogning hamdardlik bilan kuylashi, she'riy

epitetlardan foydalanish, vizual va plastik ko'rgazmalilik yordamida amalga oshiriladi. Syujetli-rolli o'yinlar, qo'shiqlarni sahnalashtirish, musiqa ostida harakatli improvizatsiya bolalarni "erkinlashtirishga," qisqlik va siqilishni olib tashlashga yordam beradi [1:222].

Barcha vokal-xor malakalari birlikda va o'zaro hamkorlikda shakllanadi. Ular ustida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks ishlash, xilma-xil metod va usullarni qo'llash musiqa o'qituvchisiga boshlang'ich sinf o'quvchilarining vokal tarbiyasi vazifalarini muvaffaqiyatli hal etish, ularning qo'shiqchilik madaniyatiga mustahkam poydevor qo'yish imkonini beradi.

Pedagog kichik yoshdagi o'quvchilarning mustahkamlanmagan ovoz apparatiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishi, hiqildoq va ovoz burmalarining kichik o'lchamlarini, diapazonning cheklanganligini, fonatsiyaning falset mexanizmining ustunligini hisobga olishi kerak. Bolalar bilan olib boriladigan vokal ishida avaylovchi rejimdan foydalanish, majburiy kuylashdan qochish, tabiiy tovush hosil bo'lishiga tayanish lozim.

Shu bilan birga, bolalarning musiqiy idrokini, hissiy ta'sirchanligini, obrazli tafakkurini, ijodiy tasavvurini har

tomonlama rivojlantirish muhimdir. Musiqiy faoliyatning xilma-xil turlarini, o'yin va ko'rgazmali metodlarni faol qo'llash, bolalarning hayotiy va badiiy tajribalariga tayanish.

Asosiy vokal-xor malakalarini shakllantirish (kuylash, nafas olish, tovush hosil qilish, diksiya, ansambl, saf, emotsional ifodalilik) o'zaro bog'liqlikda, mashqlar va repertuarni asta-sekin murakkablashtirish bilan amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, har bir bolaga individual yondashish, uning vokal, musiqiy xususiyatlari va umumiy rivojlanishini hisobga olish kerak.

Mazkur metodik tamoyillar va amaliy tavsiyalarga amal qilish musiqa o'qituvchisiga boshlang'ich sinf o'quvchilarida vokal-xor malakalarini samarali rivojlantirish, ularda qo'shiqchilik madaniyatini shakllantirish, shaxs musiqiyliigi va ma'naviyati asoslarini shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa. Maqolada keltirilgan uslubiy yondashuvlar va amaliy tavsiyalarning tahlili kichik maktab yoshidagi bolalarda vokal-xor ko'nikmalarini rivojlantirish, ushbu yoshdagi bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks tarzda amalga oshirilishi kerak degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. – Москва: «Просвещение», 1983.
2. Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ребенка. – Москва: «Просвещение», 1968.
3. Емельянов В.В. Развитие голоса. Координация и тренинг. 3-е изд., испр. СПб.: «Лань», 2003.
4. Костюк А.Г. Восприятие мелодии. – Киев: «Наукова думка», 1986.
5. Михайлова М.А. Развитие музыкальных способностей детей. – Ярославль: «Академия развития», 1997.
6. Николаева Е.В., Абдуллин Э.Б. Теория музыкального образования: учебник. 3-е изд., испр. и доп. – Москва: «Прометей», 2020.
7. Огородов Д.Е. Методика музыкально-певческого воспитания : учебное пособие. 7-е изд., стер. – Санкт-Петербург: «Планета музыки», 2020.
8. Петрушин В.И. Музыкальная психология: учебник и практикум для вузов. 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: «Юрайт», 2024.
9. Стулова Г.П. Хоровое пение. Методика работы с детским хором: Учебное пособие. 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: «Лань», «Планета музыки», 2016.
10. Soipova D. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya Markazining bosmaxonasi», 2009.
11. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей: учебное пособие. 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: «Планета музыки», 2020.

**O'QISH SAVODXONLIGI TA'LIMIDA AKSIOLOGIK YONDASHUV TEXNOLOGIYALARINING
FUNKSIONAL ASOSLARI**

Mambetaminov Nurlibay Mambetsapayevich – *assistent o'qituvchi*

nurlibaymambetaminov@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА
В ОБУЧЕНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ**

Мамбетаминов Нурлыбай Мамбетсапаяевич – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**FUNCTIONAL FOUNDATIONS OF AXIOLOGICAL APPROACH TECHNOLOGIES
IN READING EDUCATION**

Mambetaminov Nurlybay Mambetsapayevich – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: o'qish savodxonligi, aksiologik yondashuv, qadriyatlar tizimi, ta'lim texnologiyalari, funksional savodxonlik, interpretatsion faoliyat, refleksiv fikrlash, ma'naviy kompetensiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, didaktik mexanizm.

Rezyume. Mazkur maqolada o'qish savodxonligi ta'limida aksiologik yondashuv texnologiyalarining funksional asoslari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarda nafaqat matnni o'qish va tushunish, balki uning mazmunini qadriy mezonlar asosida anglash, baholash va shaxsiy munosabat bildirish kompetensiyalarini shakllantirish zarurati bilan izohlanadi. Maqolada aksiologik yondashuvning nazariy-metodologik tamoyillari, o'qish savodxonligining kognitiv, kommunikativ va aksiologik komponentlari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qadriyatlarga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari, matn bilan ishlash jarayonida refleksiya, interpretatsiya va baholash faoliyatini tashkil etish mexanizmlari yoritilgan. Aksiologik yondashuvning o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ongli o'qish, tanqidiy fikrlash hamda ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi funksional ahamiyati asoslab berilgan.

Ключевые слова: читательская грамотность, аксиологический подход, система ценностей, образовательные технологии, функциональная грамотность, интерпретационная деятельность, рефлексивное мышление, духовная компетентность, личностно-ориентированное образование, дидактический механизм.

Резюме. В данной статье проводится комплексный анализ функциональных основ технологий аксиологического подхода в обучении читательской грамотности. Актуальность исследования объясняется необходимостью формирования у учащихся компетенций не только чтения и понимания текста, но и понимания его содержания на основе ценностных критериев, оценки и выражения личного отношения в современном образовательном процессе. В статье рассматриваются теоретико-методологические принципы аксиологического подхода, когнитивный, коммуникативный и аксиологический компоненты читательской грамотности во взаимосвязи. Также освещены дидактические возможности ценностно-ориентированных педагогических технологий, механизмы организации рефлексии, интерпретации и оценочной деятельности в процессе работы с текстом.

Key words: reading literacy, axiological approach, value system, educational technologies, functional literacy, interpretive activity, reflexive thinking, spiritual competence, personality-oriented education, didactic mechanism.

Summary. This article provides a comprehensive analysis of the functional foundations of axiological approach technologies in reading literacy education. The relevance of the research is explained by the need to form in students competencies not only for reading and understanding the text, but also for understanding its content based on value criteria, assessment, and expression of personal attitude in the modern educational process. The article examines the theoretical and methodological principles of the axiological approach, the cognitive, communicative, and axiological components of reading literacy in interconnection. The didactic possibilities of value-oriented pedagogical technologies, the mechanisms for organizing reflection, interpretation, and assessment activities in the process of working with text, are also highlighted.

Kirish. Dunyo miqyosida kechayotgan globallashuv jarayoni jamiyatning barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'lim tizimiga ham ta'sir o'tkazmasligi mumkin emas. Shunday ekan, "o'qitish va tarbiyalash mexanizmlarining yaxlit tizimini yaratish, iste'dodli, ma'nan yetuk va intellektual jihatdan barkamol avlodni shakllantirish davlatimiz oldidagi muhim vazifalardandir".

Mazkur vazifalar ijrosini ta'minlash boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarning nutqiy savodxonligini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirishning lingvodidaktik tizimi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Kuzatishlarga qaraganda lingvodidaktik tizim takomili quydagi sub'ektiv shart-sharoitlar bilan chambarchas bog'liq:

- o'quvchilarning fiziologik jihatdan normal rivojlanishi;

- badiiy matnlarni, xususan o'quv matiriallarini o'qib tushunish, tahlil qilish, mazmunini gapirib berish, umumlashma xulosa chiqarish, mutolaaga kuchli ishtiyoq;

- matn mazmunini o'zlashtirishni ta'lim jarayonining asosiy sharti sifatida anglash;

- o'quvchilarda yangi ma'lumotlarga moslashish qobiliyatining mavjudligi;

- tahlil va talqinning uyg'unligi.

Aytish joizki, butun dunyodagi globallashuv jarayoni, mamlakatimizning ijtimoiy taraqqiyoti yoshlardan yuksak darajada intellektual salohiyat, chuqur bilim, imon-e'tiqod, mukammal axloq, siyosiy va huquqiy madaniyat egasi

bo'lishni taqozo etadi. Bu borada nutqiy savodxonlikka erishish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Boshlang'ich sinflarda nutqiy savodxonlikka erishishda o'quv materiallarini talab darajasida o'zlashtirish, she'rlar, ertaklar, topishmoqlar, maqolalar, tez aytishlar kabi xalq donishmandligi aks etgan matnlar ustida ishlash eng ta'sirchan vositalardandir.

Ta'lim taraqqiyotining hozirgi davrida mediamuhitning takomillashishi ham o'quv materiallardan foydalanishning elektron shakllarini istifoda etishga yo'naltirilmoqda.

Fransuz olimi R.Lapilar va olmon qadriyatshunosi E.Gartmonlar tomonidan ilk bor qo'llangan "aksiologiya" atamasi yunoncha "axio" – qadriyat va "logos" – fan, ta'limot – qadriyatshunoslik ma'nosini anglatadi.

Boshlang'ich sinflarning o'qish savodxonligi darslarida badiiy matn tahliliga oid ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishga doir o'quv-biluv motivatsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Kompetensiyasini uzviylik va uzluksizlik tamoyillari asosida rivojlantirishning lingvodidaktik tizimini takomillashtirish, savodxonlik ta'limi texnologiyalarini loyihalash ta'lim samaradorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Muhokama. Ijtimoiy jamiyat va fan-texnika taraqqiyotining hozirgi davrida ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish metodologiyasi ta'lim tizimini yangilash, mazmunini insonparvarlashtirish orqali o'quvchilarning ijodiy-didaktik mayllarini uyg'otish ijodiy iqtidorini tarbiyalashga kuch bag'ishlaydi.

"Pedagogik lug'at"da qayd qilinishicha, "ijodiy faoliyat sifat jihatidan yangini yaratishga doir inson yoki jamoaviy faoliyat shakli. Ijodiy faoliyatning zaruriy sharti fikrning egiluvchanligi, tangidiylik, idrok etishning yaxlitligida aks etadi."

Pedagogik faoliyatimiz davomida ayni muammo yuzasidan boshlang'ich sinflarning o'qish savodxonligi darslarida aksiologik yondashuv asosida o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash texnologiyasi bo'yicha o'quvchilarga quyidagicha savolnoma tarqatildi.

1. O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyalarini shakllantirishda qanday texnologiyalardan foydalanasiz?

2. O'quv materiallari ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda qanday usullardan foydalanasiz?

3. O'qish savodxonligi darsligi materiallari ustida ishlashda integrativ yondashuv usullaridan foydalanasizmi?

4. O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarni ma'naviy – axloqiy ruhda tarbiyalashning pedagogik – psixologik xususiyatlari nimalardan iborat deb hisoblaysiz?

5. O'qish savodxonligi darslarda o'quvchilarning nutqiy savodxonligini shakllantirishda o'quv-biluv motivatsiyasi qanday o'rin tutadi?

6. Asar personajlari nutqiga qarab o'quvchilarning ma'naviy – axloqiy sifatlarini baholash mumkinmi?

7. O'qish savodxonligi bilan o'quvchilarning ma'naviy – axloqiy tarbiyasi o'rtasida qanday aloqadorlik bor?

8. O'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirishda fanlararo integratsiya usullaridan foydalanasizmi?

9. Badiiy matn tahlilida individual ta'lim usullaridan foydalanasizmi?

10. O'qish savodxonligi bo'yicha tajriba-sinov ishlari jarayonida o'quvchilarning nutqiy savodxonligi va

aksiologik ko'nikmalarini baholashda quyidagi baholash mezonlaridan qay birini samarali deb hisoblaysiz?

- o'quvchilarning o'z fikrini ravon ifodalash ko'nikmasi;

- matnni ifodali o'qish ko'nikmasining shakllanganligi;

- asar qahramonlariga munosabat bildirish ko'nikmasi;

- erkin muloqotga kirisha olish ko'nikmasi;

- mustaqil fikrlash ko'nikmasi;

- ijodiy fikrlash ko'nikmasi;

- milliy g'urur va iftixor tuyg'ularining shakllanganligi darajasi;

O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilardan to'g'ri va ravon o'qish ko'nikmalarigina emas, o'qiganlari yuzasidan mustaqil fikrlash, o'z fikrlarini yozma va og'zaki tarzida to'g'ri ifodalash, so'z, gab va jumla tuzish ko'nikmalarni egallash ham talab etiladi. O'quv-biluv motivatsiyasini shakllantirishga doir ijodiy topshiriqlar, savol-javob usullari bu borada katta qulayliklarga ega. Ayni muammo jahondagi xalqaro baholash dasturlarida kritik, kommunikativ, kreativ, kollegial ko'nikmalari birlashuvidan "4 K" tarzida nomlanmoqda.

"Boshlang'ich ta'limda, – deb yozadi professor M.-xalqaro baholash dasturidan foydalanishning samaradorligi shundaki, xalqaro baholash dasturlarining natijalari asosida dunyo mamlakatlari o'quv dasturlarida mavjud bo'lgan talablar doirasida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini qo'llash, fikrlash va muloqat qilish qobiliyatlariga baho beriladi."

Olima o'qish savodxonligi darslarida ko'p qo'llaniladigan o'qish turlarini a) adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadidagi o'qish; b) mazmunni tushunish va amalda foydalanish maqsadidagi o'qish tarzida ikkiga bo'lar ekan, o'qish ko'nikmalarini quyidagicha 4 guruhga bo'lib baholashni tavsiya qiladi:

- matnda berilgan ma'lumotni topish;

- xulosani shakllantirish;

- ma'lumotlarni umumlashtirish;

- matnning mazmuni, til xususiyati, tuzilishini tahlil qilish.

Mazkur tadqiqotda o'quv topshiriqlari, bahs-munozara va loyiha taqdimotlari funksional savodxonlikning asosi sifatida tog'ri ko'rsatiladi.

Muammo yuzasidan olib borilgan izlanishlar o'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro baholash dasturlarida qo'yilgan talablarga erishish ko'p jihatdan o'quv-biluv motivatsiyasini shakllantirish bilan bog'liq o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan matnlarning badiiy-estetik darajasiga daxldorligini ko'rsatdi.

"Zamonaviy darsliklar, – deb yozadi tadqiqotchi N.Dushanova, – mobilligi va o'quvchida darslikni o'qigan vaqtda "comfort time" taqdim etishi hamda shaxsga yo'naltirilganligi egallagan bilimlarini real vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishi bilan an'anaviy tamoyillar asosida yaratilgan darsliklardan farq qilishi kerak."

Olima mazkur tadqiqot ishida bilim olish, o'qishga, bilishga bo'lgan ehtiyojining shakllanishi, umr bo'yi o'rganish tamoyillariga amal qilish va ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan aksiologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etishini tog'ri takidlaydi.

Ayni masalada JDPU o'qituvchisi N.Xaitova bildirgan quyidagi fikrlarni ham muammoning yechimiga munosabat deb tushunmoq joiz." Boshlang'ich ta'limda, -deb yozadi u, - o'quvchilar motivatsiyasini rivojlantirishning bilishga qiziqishni intensiv rag'batlantirish o'qitishning innovatsion yo'nalganligini oshirish, funksionallikning o'sishi, emotsional zo'riqishning oldini olish kabi pedagogik shart-sharoitlar bilan bog'liqdir."

Kezi kelganda shuni ham aytish joizki, odatda, o'qish savodxonligi motivatsiyasi ichki motivatsiya va tashqi motivatsiya tarzida ikkiga bo'linadi. Ichki motivatsiya o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, qiziquvchanlik va o'z-o'zini rivojlantirish hissini tarbiyalashga qaratilsa, boshqalar tomonidan taqdim etilgan topshiriqqa bo'lgan munosabat ifodasi tashqi motivatsiyani tashkil etadi.

Natijalar. Boshlang'ich sinflarning o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarni o'qish savodxonligiga tayyorlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning aksiologik texnologiyasi bo'yicha olib borgan izlanishlarimiz asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O'qish savodxonligi dasturi va darsliklarida aksiologik yondashuv asosida o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash tizimli tarzda yo'lga qo'yilmagan.

2. Aksariyat o'quvchilar milliy qadriyatlar xususida berilgan savollarga to'liq javob qaytarish ko'nikmasiga ega emas.

3. O'qish savodxonligi bo'limida o'quvchilarning kitobxonlik faoliyati qat'iy rejalashtirilmagan.

4. O'quvchilar badiiy asarlar matni yuzasidan aksiologik yondashuv asosida mustaqil mulohaza yuritish imkoniga ega emas.

5. O'quvchilarda badiiy matn tahlili va kitobxonlik ko'nikmalari past darajada.

Ushbu pedagogik muammo bo'yicha olib borgan kuzatishlarimiz ta'lim jarayonida o'quvchilarni faollashtiruvchi texnologiyalarni qo'llash ularning milliy qadriyatlarga oid ko'nikmalarni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlar tuyg'usini shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarda nafaqat mutolaa madaniyati va axloq-odob ko'nikmalarini rivojlantirish, balki vatanparvarlik tuyg'ulari va dunyoqarashini boyitish orqali o'z-o'zini rivojlantirishga ham mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa. O'qish savodxonligi ta'limida aksiologik yondashuv texnologiyalarini joriy etish o'quv jarayonini mazmunan boyitadi va uni shaxsning ma'naviy-intellektual rivojlanishiga yo'naltiradi. Mazkur yondashuv o'quvchining matni faqat axborot manbayi sifatida emas, balki qadriy mazmunga ega ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida qabul qilishini ta'minlaydi. Natijada o'quvchilar matn mazmunini chuqur anglaydi, undagi g'oya va pozitsiyani tahlil qiladi, shaxsiy baho beradi hamda o'zining qadriy munosabatini shakllantiradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, aksiologik asoslangan ta'lim texnologiyalari o'quvchilarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantiradi, kommunikativ faoliyatni faollashtiradi hamda ijtimoiy mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Bu esa funksional savodxonlikning yuqori darajada shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'qish savodxonligi ta'limini modernizatsiya qilish jarayonida aksiologik yondashuvni metodik jihatdan asoslash va amaliyotga tizimli joriy etish zarur. Chunki mazkur yondashuv o'qish jarayonining nafaqat kognitiv, balki ma'naviy-axloqiy samaradorligini ham ta'minlaydi hamda barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy fikrlashdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: «O'zbekiston», 2020.
2. Xakimova M. Maktab kutubxonalarda o'quvchilar mutolaa madaniyatini shakllantirishning tashkiliy – uslubiy asoslari. Ped.fan.fal.doktori avtoreferati. O'zb.dav.san.va mad.instituti. – Toshkent: 2025, 17-b.
3. Pedagogicheskiy slovar. – Moskva: «Akademiya», 2002.
4. Asqarova M.A. Boshlang'ich ta'limda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanishning metodik asoslarini takomillashtirish (PISA va PIRLS misolida). Ped.fan.doktori (DSC). diss. – Chirchiq: 2024.
5. Dushanova N.S. Adabiyot darslarini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish metodikasini takomillashtirish (xalqaro baholash dasturlari misolida).p.f.f.D.diss.Avtoref. – Chirchiq: 2023.
6. Xaitova N.F. Boshlang'ich ta'limida geymifikatsiyadan foydalanish orqali o'quvchilar o'quv-bilish motivatsiyasini rivojlantirish(1-sinflar misolida) p.f.f.d.(PhD) diss.Avtoref. – Chirchiq: 2023.

**МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ**

Менлимуратова Эльмира Азатовна – доктор философии по педагогическим наукам, доцент
menlimur1967@gmail.com

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

**МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА МАДАНИЯТЛАРАРО
КОМПЕТЕНСИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ**

Менлимуратова Эльмира Азатовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Бердақ номидаги Қорақалтоқ давлат университети

**METHODS AND MEANS OF FORMING INTERCULTURAL COMPETENCE
IN TEACHING ENGLISH IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING**

Menlimuratova Elmira Azatovna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Karakalpak State University named after Berdakh

Таянч сўзлар: усул, компетенция, маданият, тил, шаклланиш, мулоқот, интернет, тамойил, мулоқот, ёндошув, оммавий ахборот воситалари, тренинг.

Резюме. Ушбу мақолада масофавий таълим орқали инглиз тилини ўқитишда маданиятлараро компетенциясини ривожлантириш усуллари ва воситалари муҳокама қилинади. Бу усуллар иерархик тарзда ҳам тузилиши мумкин. Маданий хилма-хиллик ва маданий карама-қаршилиқ тамойиллари бир хил даражадаги тамойиллар деб ҳисобланади, чунки улар ўқув мазмунини танлашда амалга оширилади ва маданиятлараро компетенцияни ривожлантириш мақсадига тил ўқитиш методологиясини бевосита очиқ беради.

Ключевые слова: метод, компетенция, культура, язык, формирование, общения, Интернет, принцип, диалог, подхода, медиа, обучения.

Резюме. В данной статье говорится о методах и средствах формирования межкультурной компетенции при обучении английскому языку в условиях дистанционного обучения могут также быть выстроены в иерархической зависимости друг от друга. Принципы культурного разнообразия и культурной оппозиции будут принципами одного уровня, т. к. они реализуются при отборе содержания обучения и раскрывают непосредственно методику обучения языку с целью формирования межкультурной компетенции.

Key words: method, competence, culture, language, formation, communication, Internet, principle, dialogue, approach, media, training.

Summary. This article discusses the methods and tools for developing intercultural competence in English language teaching through distance learning. These methods can also be structured hierarchically. The principles of cultural diversity and cultural opposition will be considered principles of the same level, as they are implemented in the selection of learning content and directly reveal the methodology of language teaching for the purpose of developing intercultural competence.

Введение. Посещая занятие по английскому языку в традиционном университете, часто можно наблюдать студентов, которые пассивно сидят за столами и проявляют активность лишь в тех случаях, когда их вызывает преподаватель. Поскольку у большинства студентов отсутствует возможность практиковать устную речь на иностранном языке за пределами аудитории, процесс изучения английского зачастую сводится к механическому заучиванию грамматических конструкций и лексики, а также к выполнению переводческих упражнений с родного на английский язык и в обратном направлении. С развитием современных информационных технологий преподаватели получили возможность внедрять разнообразные медиа для обогащения языковой среды в своих аудиториях. Если в 80-х годах в арсенале преподавателя иностранного языка были лишь аудиозаписи и учебные телепередачи в специализированных школах или неязыковых факультетах вузов, то к концу 90-х и началу XXI века на помощь педагогам пришли компьютерные CD-ROMы, видеоматериалы, спутниковое телевидение и Интернет. В настоящее время, особенно среди молодежи, активно используется искусственный интеллект, например, Chat GPT.

Стимулом для речевой активности традиционно выступали тематические направления, известные каждому с ранних школьных лет, такие как "My family", "My native town", "London", "Seasons" и "My favorite book". Однако важно учитывать, что современный мир характеризуется повсеместным влиянием средств массовой коммуникации, играющих ключевую роль в формировании информационного пространства. Так называемая "параллельная школа", включающая интернет-ресурсы и искусственный интеллект, такие как Chat GPT, стала неотъемлемой частью повседневной жизни студентов. Сегодня студенты зачастую проводят больше времени в сети, чем на занятиях или при выполнении домашних заданий. Наряду с традиционными темами целесообразно включение в образовательный процесс актуальных вопросов, таких как "Office", "Mass media", "Internet" и других связанных с современными реалиями контекстов. Уверенность вызывает предположение, что такой подход способствует повышению мотивации обучающихся, стимулируя их к свободному высказыванию мнений на темы, которые являются значимой частью их повседневной жизни. Включение современных и актуальных тем в образовательное содержание может эффективно

способствовать развитию навыков коммуникации и заинтересованности студентов [5].

С одной стороны, медиа на занятиях по английскому языку могут быть эффективным техническим инструментом обучения, способствующим развитию навыков говорения, аудирования, чтения и письма - методов, которые уже давно и широко применяются в обучении иностранным языкам. С другой стороны, они также могут служить базой для формирования медиаобразования студентов. При изучении различных учебных дисциплин важно не только стремиться к достижению образовательных целей конкретного предмета, но и уделять внимание формированию медиаобразовательных компетенций [3]. Иными словами, нужно проводить занятия не только с использованием медиа, но и направленные на понимание их сути.

Материалы и методы. Современная педагогическая наука направлена на поиск инновационных форм, методов и приемов обучения. Одним из перспективных подходов в процессе преподавания английского языка в условиях дистанционного образования выступает использование медиатекстов в образовательной деятельности.

Материалом для анализа медиатекстов могут выступать различные продукты средств массовой информации, такие как печатные издания, кинематограф, телевидение, интернет-ресурсы и другие. При этом сами медиа выполняют функцию технических средств обучения, поскольку мультимедийные экраны, как, например, интерактивные панели или проекторы, используемые в образовательных учреждениях, объединяют текстовую, звуковую и визуальную (анимационную) информацию. Целью занятия, основанного на использовании медиатекстов, является формирование у студентов навыков восприятия медиатекстов разных видов и жанров, развитие критического мышления, а также овладение умениями их анализа.

В результате занятий с использованием медиатекстов студенты приобретают способность осознанно воспринимать медиатексты, интерпретировать и критически оценивать их, понимать суть материалов, находить необходимую информацию, систематизировать ее по заданным критериям, преобразовывать визуальную информацию в письменную и наоборот, а также создавать собственные медиатексты.

Видео по праву считается одним из наиболее популярных источников в медиаобразовательной среде. Под видеоматериалами подразумевают любые телевизионные продукты, включая новости, интервью или ток-шоу [6].

Мы поддерживаем мнение, что использование визуализированных материалов способствует более глубокому восприятию иностранной речи. Это обусловлено тем, что студенты получают возможность не только слышать фразы на изучаемом языке, но и понимать их смысл посредством мимики и жестов персонажей видео. Более того, видеоматериалы представляют собой действенный инструмент для совершенствования коммуникативных навыков студентов. Эффективная реализация методических

задач занятия по английскому языку в условиях дистанционного обучения, где одним из ключевых элементов является использование видеофрагментов, во многом определяется техническими возможностями применяемого видеформата. К этим возможностям относятся выбор канала передачи информации, дополнительные функции, такие как пауза и повтор воспроизведения, которые значительно облегчают восприятие материала. Роль видеофайлов в образовательном процессе напрямую зависит от задач занятия и его структуры. Так, видеофрагменты могут быть использованы на разных этапах занятия: в начале занятия для введения в тему, в его основной части для углубления изучаемого материала, или в завершении занятия с целью закрепления информации. Например, показ видео о праздновании Рождества может стать эффективным дополнением к основному учебному материалу, расширяя культурный и тематический контекст занятия.

Методы применения информационных технологий в процессе обучения английскому языку в условиях дистанционного образования могут варьироваться в зависимости от тематики учебного материала и его специфических характеристик. Для закрепления лексических значений различных слов, например, рекомендуется задание, предполагающее их распределение по тематическим группам. Примечателен наш опыт в данной области, где был разработан дистанционный страноведческий курс на английском языке под названием Online British Studies с использованием интернет-ориентированных технологий. В этом проекте удалось органично соединить языковую и культурологическую составляющие образования, что позволило проводить обучение английскому языку через изучение истории и культуры англоязычных стран. Практически все задания построены с опорой на интернет-ресурсы, что делает данный курс универсальным инструментом для организации дистанционного обучения [4].

Результаты и обсуждения. Анализ этих и других исследований позволяет утверждать, что ученые выделили определенные принципы взаимодействия языка и культуры. Некоторые из них находят свое применение в рамках конкретных образовательных моделей и не всегда поддаются полному переносу в другие контексты, особенно в условиях дистанционного обучения английскому языку. В частности, принцип культурной вариативности, разработанный в концепции поликультурного языкового образования, основан на демонстрации культурного многообразия изучаемого сообщества. Однако для эффективного формирования межкультурной компетенции студентов в процессе изучения английского языка в формате дистанционного обучения данный принцип следует адаптировать [7]. Принцип этнографического подхода может быть эффективно реализован в контексте языковой иммерсии, при которой обучающиеся непосредственно погружаются в языковую среду страны, чей язык они изучают [8].

В условиях, когда возможности студентов взаимодействовать с языком и культурой ограничены исключительно занятиями иностранным языком,

реализация принципа диалога культур в полной мере оказывается затруднительной. В рамках нашего исследования предпринята попытка обозначить собственное видение этого вопроса и выработать ключевые принципы формирования межкультурной компетенции при преподавании английского языка в условиях дистанционного обучения. Особое внимание уделено принципу диалога культур в контексте обучения английскому языку в формате дистанционного взаимодействия. Прежде чем перейти к анализу данного принципа, необходимо рассмотреть концепцию «диалога культур» в её теоретическом и педагогическом аспектах. Этот термин, ставший особенно популярным в современной научной литературе, зачастую теряет свою первоначальную глубину на фоне широкого использования. С опорой на философские работы, исследующие проблемы взаимодействия культур, их взаимовлияние и взаимное обогащение, многие авторы интерпретируют диалог культур как философско-методологическую основу для рассмотрения связей между культурами в условиях современных поликультурных сообществ. Таким образом, подход к диалогу культур в рамках дистанционного преподавания требует осмысления как с точки зрения его концептуальных основ, так и в приложении к практическим задачам формирования межкультурной компетенции [2].

В ряде исследований учёные поднимали вопрос об использовании материалов, содержащих элементы культурного конфликта, как средства более глубокого осмысления изучаемых культурных феноменов. В данном случае под культурным конфликтом подразумевается расхождение в системе знаний, ценностей и социальных норм, характерных для представителей различных культурных сообществ. Реализация идеи изучения явлений на пересечении культур нашла своё воплощение в различных научных подходах. В частности, концепция М.М.Бахтина выделяется введением принципа диалога культур,

согласно которому полноценное постижение одной культуры становится возможным лишь через её сопоставление и сравнение с другой. Подобный методологический подход может существенно обогатить процесс обучения, позволяя студентам не только изучать язык, но и глубже понимать культурные основы и различия, формируя более осознанное отношение к мировоззрению других народов [1]. Позднее этот философский принцип был перенесен в методику обучения иностранным языкам, превратившись в методический подход к изучению культуры страны изучаемого языка, что подчеркивает особенность иностранного языка как учебной дисциплины.

Заключение. Таким образом, в процессе обучения английскому языку в условиях дистанционного образования предложенный методический принцип формирования межкультурной компетенции – принцип культурной оппозиции – уточняет и дополняет существующие дидактико-методические принципы, направленные на обучение культурным аспектам. Этот подход создает необходимые дидактические условия для эффективного формирования межкультурной компетенции в рамках изучения иностранного языка.

Особенно актуальные в последнее время принципы формирования межкультурной компетенции в условиях дистанционного обучения демонстрируют значительный прогресс в развитии теории и методической основы преподавания иностранных языков.

Методы и средства, используемые для формирования межкультурной компетенции в процессе обучения английскому языку в дистанционном формате, могут быть организованы в иерархическом порядке взаимозависимости. Принципы культурного разнообразия и культурной оппозиции, находясь на одном уровне, определяют подходы к отбору учебного материала и обосновывают методику преподавания иностранного языка, способствующую развитию межкультурной компетенции.

Литература

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. – Москва: «Искусство», 1979.
2. Библер В.С. Культура. Диалог культур: опыт определения. – Воронеж: Воронежский госуд. универ. // Вопросы философии. 1996. № 6.
3. Зазнобина Л.С. Стандарт медиаобразования, интегрированного в гуманитарные и естественнонаучные дисциплины начального общего и среднего образования. – Москва: 1998. www.mediaeducation.ru.
4. Муратов А.Ю. Использование проектного метода для формирования межкультурной компетенции. // Эйдос. 2005.
5. Новикова А.А. Медиа на уроке английского языка: техническое средство обучения или медиаобразование? // Медиаобразование. 2005. – С. 107-113.
6. Панова Л.С. Обучение иностранному языку в школе. – Киев: «Рад. школа», 1989.
7. Сысоев П.В. Концепция языкового поликультурного образования: монография. – Москва: «Еврошкола», 2003.
8. Byram M. Cultural studies in foreign language education. – Clevedon, Avon, 1989.

UDK: 000.000.00:000

ORCID: 41405713500046

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA AKT VOSITALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI**Mirzabekova Gumshagul Xo'jabekovna** – katta o'qituvchigumshagul.71@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***СПОСОБЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ИКТ
В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК****Мирзабекова Гумшагуль Ходжабековна** – старший преподаватель*Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***METHODS OF EFFECTIVE USE OF ICT TOOLS IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES****Mirzabekova Gumshagul Khodzhabekovna** – senior lecturer*Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: tabiiy fanlar, AKT, raqamli texnologiyalar, o'qitish metodikasi, virtual laboratoriya, multimedia, interaktiv dars, dars samaradorligi, o'quvchilar faolligi, mustaqil fikrlash, zamonaviy ta'lim, o'qituvchi kompetensiyasi.

Rezyume. Tabiiy fanlarni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va darslarning samaradorligini ta'minlaydi. Ushbu maqolada AKT vositalarining dars jarayonida qo'llanilishining dolzarbligi, ularning turlari, o'quvchilar bilimni oshirishdagi o'rni, hamda o'qituvchilarning kompetensiyasi muhim omil sifatida yoritiladi. Shuningdek, multimedia resurslari, virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar kabi vositalar orqali fanlarni qiziqarli va mazmunli o'qitish usullari ko'rib chiqiladi. Maqola natijalari tabiiy fanlarni zamonaviy yondashuv asosida o'qitishda AKTning muhim rol o'ynashini isbotlaydi.

Ключевые слова: естественные науки, ИКТ, цифровые технологии, методика преподавания, виртуальная лаборатория, мультимедиа, интерактивный урок, эффективность занятий, активность учащихся, самостоятельное мышление, современное образование, компетентность учителя.

Резюме. Использование ИКТ в преподавании естественных наук повышает интерес учащихся, развивает самостоятельное мышление и обеспечивает эффективность занятий. В данной статье рассматривается актуальность применения ИКТ в учебном процессе, их виды, роль в повышении знаний учащихся, а также значимость компетентности преподавателя. Также анализируются методы обучения с использованием мультимедиа, виртуальных лабораторий и интерактивных тестов. Полученные результаты доказывают важную роль ИКТ в современном преподавании естественных наук.

Key words: natural sciences, ICT, digital technology, teaching methods, virtual lab, multimedia, interactive lesson, lesson effectiveness, student activity, independent thinking, modern education, teacher competence

Summary. Using ICT tools in teaching natural sciences increases students' interest, develops independent thinking, and ensures lesson effectiveness. This article discusses the relevance of using ICT in the classroom, the types of tools applied, their role in improving students' knowledge, and the importance of teacher competence. It also explores effective teaching methods using multimedia resources, virtual labs, and interactive tests. The findings demonstrate the key role of ICT in teaching natural sciences with a modern approach.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish muhim ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning jadal rivojlanishi, axborot oqimining ortib borishi hamda zamonaviy kasblarning paydo bo'lishi ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llashni talab etmoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, tabiat hodisalarini anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) muhim ahamiyat kasb etadi. AKT vositalari yordamida murakkab jarayonlarni vizual va interaktiv shaklda tushuntirish, o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Ta'lim jarayonida AKT vositalaridan foydalanish masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasiga ijobiy ta'siri qayd etiladi. Elektron darsliklar, multimediali taqdimotlar, virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalardan foydalanish tabiiy fanlarni o'qitishda ta'lim mazmunini boyitishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy ishlarining aksariyatida AKT vositalarining umumiy pedagogik ahamiyati yoritilgan

bo'lib, ularni aynan tabiiy fanlar darslarida tizimli va maqsadli qo'llash masalalari yetarlicha chuqur tahlil qilinmagan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang'ich ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga katta ta'sir ko'rsatishi M.Imomova, M.Zaripovalar tomonidan [2], zamonaviy ta'lim tizimi multimedia vositalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanishni afzal tomonlari J.Toshpo'latova, R.Ahmatovlarning [3], multimedia vositalaridan foydalanish orqali dars samaradorligini oshirish masalalari L.Bekbo'sinovalarning [4] ilmiy qarashlarida tahlil qilingan. Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tabiiy fanlarni o'qitishda AKT vositalaridan foydalanishning aniq metodik usullari, ularni dars bosqichlariga moslashtirish hamda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish masalalarida muayyan bo'shliqlar mavjud. Bundan tashqari, AKTdan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan metodik va texnik muammolarni bartaraf etish yo'llari yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu holat mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot usullari sifatida ta'lim jarayonida raqamli auditoriya muhitini shakllantirish, kuzatish, nazorat qilish va taqqoslash orqali talabalarning o'zlashtirgan bilimlerini aniqlash zarur.

Yuqorida keltirilgan muammolar va aniqlangan bo'shliqlardan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi tabiiy fanlarni o'qitishda AKT vositalaridan samarali foydalanish usullarini aniqlash va ularning ta'lim samaradorligini oshirishdagi rolini asoslab berishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tabiiy fanlarni o'qitishda AKT vositalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish; AKTdan foydalanishning samarali metod va usullarini aniqlash; hamda ularni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tahlillar va natijalar. Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan islohotlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanishni talab qilmoqda. XXI asr – raqamli texnologiyalar asri bo'lib, bu davrda ta'lim jarayoni an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) imkoniyatlaridan keng foydalanishni zarur qiladi. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitishda ushbu vositalardan to'g'ri va oqilona foydalanish o'quvchilarning ilimga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mavzuni yaxshiroq tushunishiga va mustahkamlashiga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlar – biologiya, fizika, kimyo, geografiya kabi yo'nalishlar orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Ushbu fanlarni interaktiv usullar yordamida o'qitish esa bilim olish jarayonini qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi. AKT vositalari yordamida yaratilgan virtual laboratoriyalar, animatsiyalar, taqdimotlar va multimedia materiallari orqali murakkab tabiiy jarayonlarni sodda, tushunarli va vizual shaklda namoyish etish mumkin bo'ladi. Shuningdek, AKT vositalari o'quvchilarni faollashtiradi, ularning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. O'qituvchining raqamli kompetensiyasi esa bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda o'qituvchilar nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning raqamli dunyo bilan ishlashiga ko'maklashuvchi rahbar sifatida ham faoliyat yuritishi kerak. Shu boisdan, mazkur maqolada tabiiy fanlarni o'qitishda AKT vositalaridan samarali foydalanishning usullari, afzalliklari, mavjud muammolari va ularning yechimlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bugungi kunda ta'lim sohasining ajralmas qismiga aylangan. Tabiiy fanlarni o'qitishda ushbu texnologiyalardan foydalanish nafaqat darslarni zamonaviy tarzda tashkil etishga, balki o'quvchilarning fanlarga bo'lgan munosabati va motivatsiyasini oshirishga ham xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, interaktiv vositalar yordamida o'tilgan darslarda o'zlashtirish darajasi 30–40% ga yuqori bo'ladi [5:73]. Bu esa AKT vositalarining o'quv jarayonidagi samaradorligini isbotlaydi.

Tabiiy fanlar – biologiya, fizika, kimyo va geografiya – ko'p hollarda murakkab nazariy tushunchalarni o'z ichiga oladi. An'anaviy usullarda bu tushunchalarni tushuntirish o'quvchidan ko'proq tasavvur qilishni talab qiladi. Ammo zamonaviy AKT vositalari, xususan, 3D modellashirish dasturlari, simulyatorlar va animatsiyalar orqali murakkab

hodisa va jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, kimyo darsida molekullarning tuzilishini 3D ko'rinishda ko'rsatish, biologiya darsida inson organizmi ichki a'zolarining ishlash jarayonini simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishi ta'minlanadi. Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar AKTning eng samarali vositalaridan biridir. Ular real laboratoriya jihozlari bo'lmagan taqdirda ham tajribalarni xavfsiz va sodda tarzda o'tkazish imkonini beradi. Ayniqsa, chekka hududlardagi maktablar uchun bu katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, "PhET Interactive Simulations" yoki "Virtual Labs" kabi platformalar orqali fizikaviy tajribalar, kimyoviy reaksiyalar yoki ekologik hodisalarni sinovdan o'tkazish mumkin.

Interaktiv doskalar (smartboard), planshetlar, elektron darsliklar va mobil ilovalar ham tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanilayotgan samarali AKT vositalaridandir. O'quvchilar ushbu qurilmalar orqali mustaqil topshiriqlar bajaradi, testlar yechadi, tajriba va loyihalarda ishtirok etadi. Bu ularning faolligini oshiradi, bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga xizmat qiladi.

AKTdan foydalanishda o'qituvchining roli beqiyosdir. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki texnologik vositalarni to'g'ri tanlay oluvchi, dars jarayoniga moslashtira oluvchi, va eng muhimi, o'quvchining raqamli savodxonligini rivojlantiruvchi shaxs sifatida harakat qilishi lozim. Shu boisdan, pedagoglar doimiy ravishda malaka oshirish kurslari, vebinarlar va onlayn treninglarda ishtirok etishlari zarur. Bu ularning raqamli kompetensiyasini oshiradi va ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llashga yo'l ochadi. Shuningdek, AKT vositalari orqali o'qituvchilar o'z darslarini differensial yondashuv asosida tashkil etishlari mumkin. Ya'ni har bir o'quvchining individual qobiliyatiga qarab topshiriqlar beriladi, natijalar avtomatik tahlil qilinadi va darsda erishilgan yutuq yoki muammolar tezda aniqlanadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

AKT vositalarining yana bir muhim jihati – bu masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishidir. Pandemiya davrida bu holat ayniqsa dolzarb bo'lib, o'quvchilarga internet orqali video darslar, elektron testlar, vebinarlar va boshqa interaktiv resurslardan foydalanish imkonini berdi [6:55]. Bu tajriba bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Shu tariqa, AKT vositalaridan foydalanish o'qituvchiga zamonaviy texnologiyalar bilan birgalikda fanlarni sodda, tushunarli va interaktiv shaklda yetkazish imkonini beradi. Bu esa darslarning sifati va o'quvchilarning natijalariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1. O'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish: Tabiiy fan o'qituvchilari uchun doimiy ravishda AKT vositalaridan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kurslari, vebinarlar va amaliy treninglar tashkil etilishi zarur. Bu ularning zamonaviy texnologiyalarni dars jarayoniga to'g'ri integratsiya qilishiga yordam beradi.

2. O'quvchilarda texnologiyalarga bo'lgan qiziqishni rag'batlantirish: Dars jarayonida interaktiv testlar, multimedia materiallari va virtual tajribalar orqali o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish kerak.

3. Virtual laboratoriyalarni keng joriy etish: Maktablarda laboratoriya jihozlari yetarli bo'lmagan hollarda onlayn tajriba platformalaridan (masalan, PhET, Virtual Labs) foydalanish amaliyoti kengaytirilishi lozim.

4. AKT vositalarini dars mazmuniga mos holda tanlash: Har bir mavzuning mazmuniga qarab mos raqamli vosita tanlanishi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajasiga muvofiq yondashuv qo'llanilishi kerak.

5. Internet resurslaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish: O'quvchilarga ishonchli, ilmiy asoslangan va foydali ta'limiy saytlar bilan ishlash ko'nikmasi berilishi zarur.

6. Mobil ilovalar va elektron platformalardan foydalanishni rag'batlantirish: Tabiiy fanlarga oid ilovalar, o'yinlar va test dasturlari orqali o'quvchilarning mustaqil o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini qo'llab-quvvatlash muhim.

7. O'quv dasturlarini AKT bilan uyg'unlashtirish: Ta'lim mazmuni va dasturini AKT vositalari bilan uyg'unlashtirish orqali fanning nazariy va amaliy jihatlarini muvozanatli yoritish zarur.

8. Monitoring va tahlil tizimini joriy etish: AKT vositalari yordamida o'quvchilar bilimni baholash, individual rivojlanish dinamikasini kuzatish va dars sifatini oshirishga qaratilgan tahliliy tizimlar ishlab chiqilishi lozim.

Xulosa. Bugungi kunda ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitishda AKT vositalaridan foydalanish o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi, darslarni tushunarli va jonli qiladi, hamda mustaqil fikrlash, kuzatish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. AKT yordamida darslar interaktiv va samarali bo'lib, har bir o'quvchining individual qobiliyatini inobatga olgan holda tashkil etish imkoniyati yaratiladi.

Virtual laboratoriyalar, multimedia taqdimotlari, interaktiv testlar va ta'limiy dasturlar orqali o'quvchilar nazariy bilimni amaliyot bilan uyg'unlashtirib o'zlashtiradi. O'qituvchining raqamli kompetensiyasi esa ushbu vositalardan to'g'ri va maqsadga muvofiq foydalanishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, tabiiy fanlarni zamonaviy AKT vositalari yordamida o'qitish nafaqat darslarning sifati, balki o'quvchilarning ta'limga bo'lgan yondashuvini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Shu sababli, har bir pedagog bu vositalardan samarali foydalanishni o'z faoliyatining ajralmas qismiga aylantirishi lozim.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni
2. Imomova M., Zaripova M. Boshlang'ich ta'limda akt vositalaridan foydalanishning samaradorligi. // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi in-academy.uz/index.php/yo. – Published February 24, 2025 | Version v1 B.16-21.
3. Toshpo'latova J., Ahmatov R. O'qitishda multimedia vositalarining roli. // Наука и инновация. Том. 3, №2. – С. 72-75.
4. Bekbo'sinova L. Multimedia vositalaridan foydalanish orqalidars samaradorligini oshirish. // Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. Том 2. №6. Part 2. – С.24-26.
5. Axmedova M.Sh., Tadjibayeva D.A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularni ta'limda qo'llash. – Toshkent: «O'zbekiston pedagogika nashriyoti», 2020.
6. To'xtayeva S. T. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: «Ilm Ziyο», 2019.
7. Qodirova N.N. Pedagogik texnologiyalar va interaktiv o'qitish usullari. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2021.
8. Tursunov A., Mamatqulov B. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning samarali yo'llari. // «Xalq ta'limi», 2022, №3, 45-50-b.

УДК 372.46:811.161.1(575.173)

**КАК УЧИТЬ ДЕТЕЙ ГРАМОТНО ПИСАТЬ ПО-РУССКИ,
ЕСЛИ РУССКИЙ НЕ РОДНОЙ****Версия для родного каракалпакского языка**

Часть вторая

Остапенко Андрей Александрович – доктор педагогических наук, профессор
ost101@mail.ru*Кубанский государственный университет, Краснодар, Россия***РУС ТИЛИ ОНА ТИЛ БЎЛМАГАН ТАҚДИРДА, БОЛАЛАРНИ РУС ТИЛИДА
ҚАНДАЙ САВОДЛИ ЁЗИШГА ЎРГАТИШ МУМКИН****Она тил сифатида қорақалпоқ тилига мосланган вариант**

Иккинчи бўлим

Остапенко Андрей Александрович – педагогика фанлари доктори, профессор
*Кубан давлат университети Краснодар, Россия***HOW TO TEACH CHILDREN TO WRITE IN RUSSIAN CORRECTLY IF RUSSIAN
IS NOT THEIR NATIVE LANGUAGE****Version for Native Karakalpak Language Speakers**

Part 2

Ostapenko Andrey Alexandrovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kuban State University Krasnodar, Russia

Таянч сўзлар: рус тили она тил эмас, қорақалпоқ болалари, ёзиш кўникмаси, мазмуний ва техник компонентлар, нуткий қобилиятларнинг кетма-кетлиги, ўқитиш омиллари, икки тилли муҳит, хаттотлик.

Резюме. Мақола рус тилини она тили сифатида билмайдиган, хусусан, қорақалпоқ болалар учун бошланғич мактаб ёшидаги ўқувчиларда рус тилида саводли ёзиш кўникмаларини шакллантириш методикасини кўриб чиқади. Муаллиф ёзиш кўникмасининг мазмуний ва техник таркибий қисмларини ажратиб, уларнинг шаклланиш кетма-кетлигини батафсил тавсифлайди. Нуткий қобилиятларни эшитиш нутқини тушунишдан бошлаб қўл ёзувигача босқичма-босқич ривожлантириш модели таклиф этилади. Рус тилини она тили бўлмаган тил сифатида ўзлаштиришга таъсир этувчи омилларга алоҳида эътибор қаратилади: тилларнинг ўхшашлик даражаси, ёзув тизими тури, икки тилли муҳит мавжудлиги. Ушбу омилларни таҳлил қилиш асосида ўқувчиларнинг она тили хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мослашувчан ўқитиш стратегияси ишлаб чиқилади.

Ключевые слова: русский язык как неродной, каракалпакские дети, навык письма, содержательная и техническая составляющие, последовательность речевых умений, факторы обучения, двуязычная среда, каллиграфия.

Резюме. В статье рассматривается методика формирования навыков грамотного письма на русском языке у младших школьников-инофонов, в частности, для каракалпакской аудитории. Автор выделяет две составляющие навыка письма – содержательную и техническую – и подробно описывает последовательность их формирования. Предлагается модель поэтапного развития речевых умений от понимания звучащей речи до каллиграфического письма. Особое внимание уделяется факторам, влияющим на освоение русского языка как неродного: степень схожести языков, тип графики письма, наличие двуязычной среды. На основе анализа этих факторов строится адаптивная стратегия обучения, учитывающая специфику родного языка учащихся.

Key words: Russian as a non-native language, Karakalpak children, writing skill, content and technical components, sequence of speech abilities, teaching factors, bilingual environment, calligraphy.

Summary. The article discusses a methodology for developing literate writing skills in Russian among primary school children who are non-native speakers, particularly for the Karakalpak audience. The author distinguishes two components of writing skills – content-related and technical – and details the sequence of their formation. A model for the gradual development of speech abilities, from understanding spoken language to cursive writing, is proposed. Special attention is paid to factors influencing the acquisition of Russian as a non-native language: degree of language similarity, type of writing system, and presence of a bilingual environment. Based on the analysis of these factors, an adaptive teaching strategy is built, considering the specifics of the students' native language.

Факторы, обуславливающие особенности формирования формальной и функциональной грамоты детей-инофонов.

Обучение чтению и письму на русском языке детей-инофонов, принадлежащих к различным языковым группам, имеет свои особенности, обусловленные следующими факторами.

А. *Степень схожести родного языка с русским.* Родной язык обучаемых детей может быть *схожим* или *несхожим* с русским. При этом степень схожести может

быть различной. Наиболее схожими с русским будут языки восточно-славянской группы – украинский и белорусский. Дети, которые освоили на этих языках письменную речь раньше, чем на русском, зачастую русское письмо осваивают быстрее и эффективнее, чем дети с родным русским языком. Это обусловлено особенностями родного языка. Каракалпакский язык, принадлежащий тюркской семье, далёк от русского, поэтому освоение русского письма не будет простым.

Б. *Тип графики письма родного языка.* Графика

письма (начертание знаков) родного языка обучаемых может быть схожа или не схожа с русским письмом. При этом степень схожести может быть различной. Эффективность освоения русского письма детьми-инофонами будет напрямую зависеть от типа письма родного языка. Для огромного числа народов, проживающих на постсоветской территории, кириллица стала основой национального типа письма, хотя их языки по звучанию могут быть совсем не схожи с русским. Для этих детей снимается проблема освоения новой графики букв. Для народов (в том числе Каракалпакстана), принявших в качестве основы письма латиницу, эта проблема существует, но она незначительна в сравнении с детьми, которые изначально освоили иероглифическую письменность, арабское консонантное или еврейское курсивное письмо. Эта проблема усугубляется, если с детства усвоено иное направление чтения и письма (справа налево), чем в русском языке.

В. *Наличие/отсутствие естественной двуязычной среды.* Эффективность освоения русской письменной грамоты во многом обусловлена наличием или отсутствием естественной двуязычной среды. Под естественным двуязычием мы понимаем наличие у ребёнка с рождения или раннего детства постоянной возможности слышать и общаться одновременно как на родном, так и на русском языке. *Наличие естественного двуязычия* обусловлено следующими факторами или их сочетанием: а) смешанный брак родителей; б) проживание на территории со смешанным населением; в) воспитание и обучение ребёнка-инофона в детском саду (а в дальнейшем и в школе) с русским языком обучения; г) проживание национальной семьи на русскоговорящей территории. Отсутствие этих факторов приводит к *отсутствию естественной двуязычной среды* и тогда обучение русскому языку (включая письменную грамотность) сравнимо с обучением первому иностранному языку. Промежуточным вариантом, который можно считать *частичным наличием естественного двуязычия* можно считать случаи, когда ребёнок очутился в двуязычной среде не сразу и какое-то время воспитывался в только в родной языковой среде (переезд семьи, появление русскоговорящего члена семьи и т.п.) или пребывает в двуязычной среде время от времени.

Г. *Количество форм письменной речи родного языка.* Для большинства детей-инофонов перечисленные выше этапы необходимы для освоения всех навыков, связанных с родным языком. Но для детей, родной язык которых принадлежит к числу языков с «каллиграфической» письменностью (иероглифизм, арабская и монгольская вязь), третий (умение читать печатные тексты) и четвёртый (умение воспроизводить печатные тексты) этапы неактуальны. В этих языках существует одна-единственная форма письменной речи. Назовём её «рукописной» (а не печатной). Пятый (умение читать рукописные тексты) и шестой (умение каллиграфично писать) этапы неактуальны для языков, в которых отсутствует (или со временем упразднилась) каллиграфия. Выше мы это рассмотрели на примере упрощения графики латиницы. В этих языках тоже существует одна-единственная форма письменной речи. Назовём её «печатной» (а не рукописной). Для языков с

только каллиграфической или только «печатной» формами письменности два этапа описанного алгоритма, связанные с различием печатных и рукописных текстов, опускаются. Для таких детей процесс освоения письма на родном языке упрощается и сокращается во времени подобно тому, как при обучении китайских детей исключается неверный опыт обучения чтению по слогам из-за отсутствия слогов в китайском языке. Несмотря на огромное количество иероглифов китайского языка, обучение чтению и письму в китайских школах требует меньше сил и времени из-за отсутствия послогового чтения и наличия единственного (иероглифического, а не печатного и рукописного). Поскольку и русский, и каракалпакский языки обладают и печатной, и рукописной формами письма, то дополнительной дидактической проблемы нет.

Все четыре группы факторов сведём в таблицу 2.

Таблица 2. *Многообразие факторов, влияющих на особенности формирования письменной грамоты детей-инофонов (фоном выделены варианты для детей с родным каракалпакским языком)*

Факторы		Степень влияния фактора на эффективность освоения неродного русского языка		
		Способствует	Отчасти способствует	Не способствует
		(1)	(½)	(0)
А	Степень схожести родного языка с русским	Высокая (восточно-славянские языки)	Средняя (иные славянские языки)	Низкая (иные языки)
Б	Тип графики письма родного языка	Кириллица	Латиница	Иной
В	Наличие/отсутствие естественной двуязычной среды, одна из которых русская	Имеется	Имеется отчасти	Отсутствует
Г	Количество форм письменной речи родного языка	Две (и печатная, и рукописная)	Одна (либо печатная, либо рукописная)	Иная (например, иероглифическая)

Принципы выявления особенностей формирования формальной и функциональной грамоты детей-инофонов

Особенности формирования формальной и функциональной грамоты детей-инофонов будут зависеть от сочетания четырёх перечисленных факторов: степени схожести родного языка с русским, типа графики письма родного языка, наличия или отсутствия естественной двуязычной среды и количество форм письменной речи родного языка.

1. Самый неблагоприятный вариант освоения неродного русского языка, тот, когда родной язык

учащихся нисколько не похож на русский; графика письма родного языка не схожа ни с кириллицей, ни с латиницей; естественное двуязычие отсутствует; и рукописную, и печатную графику русской письменности надо осваивать с нуля. В этом случае русский язык (включая грамотность и каллиграфическое письмо) осваивается почти как иностранный. Все этапы освоения речевых навыков русского как второго языка полностью повторяют этапы освоения родного языка, но с некой временной задержкой.

2. Если письменность родного (в нашем случае, каракалпакского) языка создана на базе кириллицы с добавлением неких дополнительных букв, надстрочных или подстрочных знаков, то отсутствует (или резко упрощается) необходимость освоения навыков 3Т, 4Т, 5Т, 6Т. Так, полностью с русским совпадают мордовский (и эрзянский, и мокшанский) алфавиты. В кыргызском языке добавлены буквы ө, н, ү, которые обозначают звуки, отсутствующие в русском языке и употребляющиеся только в собственно каракалпакских словах. Всего лишь три буквы добавлены к привычной русской кириллице в бурятском языке (ү, ө, һ), четыре – в чувашском (ӑ, ӕ, ӗ, ӹ), а в марийском – всего одна (ӹ). Несмотря на то, что упомянутые языки относятся отнюдь не к славянской группе, освоение технических навыков (в первую очередь письменных) детьми, для которых эти языки родные, почти не представляет трудности. И всё дело сводится к освоению содержательных навыков.

3. В случае естественного двуязычия два процесса (освоения навыков и родного, и русского) просто совпадают и движутся синхронно.

Таким образом, опираясь на таблицу 2, анализируя родной язык детей-инофонов по четырём группам факторов, можно без проблем создать точный алгоритм освоения речевых навыков для любого языка. Суть составления алгоритма сводится к тому, чтобы из максимально сложного алгоритма «убрать» повторяющиеся и совпадающие навыки. Для наглядности создадим полную матрицу особенностей.

Для упрощения понимания возьмём крайние варианты влияния факторов и обозначим их *единицей* (1 – фактор способствует освоению русского языка) и *нулём* (0 – фактор не способствует освоению русского языка). Из четырёх факторов для определения языковых ситуаций выберем первые три, поскольку их влияние несравнимо больше четвёртого. Так как каждый из факторов либо способствует освоению русского языка, либо нет, то вариантов сочетания факторов будет восемь (хотя не все из них актуальны для постсоветского пространства). И каждый будет иметь свой набор особенностей.

Все варианты представим в таблице 3. Особенности освоения русского неродного языка представлены и описательно, и графически в виде граф-схем. Пунктиром в графах обозначены речевые навыки, которые неактуальны при освоении неродного русского языка, поскольку их освоение произошло на этапе освоения родного языка. Варианты в таблице расположены сверху вниз от самого сложного к самому простому по степени их реализации.

Таблица 3. Матрица многообразия особенностей формирования формальной и функциональной грамоты детей-инофонов

	Описание особенностей родного языка и родной языковой среды ребёнка	Фактор-ная формула	Описание особенностей освоения русского как неродного языка
1	Язык несхож с русским (А0), письменность несхожа с кириллической (Б0), естественное двуязычие отсутствует (В0)	А0Б0В0	Ни единого навыка при освоении языка пропустить нельзя, русский язык изучается фактически как иностранный
2	Язык схож с русским (А1), письменность несхожа с кириллической (Б0), естественное двуязычие отсутствует (В0)	А1Б0В0	Вариант неактуален в связи с отсутствием подобной языковой ситуации на постсоветском пространстве
3	Язык несхож с русским (А0), письменность некириллическая (Б0), естественное двуязычие имеется (В1)	А0Б0В1	Необходимо начинать с навыка 2Т
4	Язык несхож с русским (А0), письменность кириллическая (Б1), естественное двуязычие отсутствует (В0)	А0Б1В0	Не надо осваивать технические навыки, необходимые для чтения и письма (3Т – 6Т)
5	Язык схож с русским (А1), письменность кириллическая (Б0), естественное двуязычие отсутствует (В0)	А1Б1В0	Необходимо осваивать только содержательные навыки, поскольку технические полностью освоены при обучении родному языку
6	Язык схож с русским (А1), письменность некириллическая (Б0), естественное двуязычие имеется (В1)	А1Б0В1	Необходимо осваивать только навыки чтения и письма, начиная с навыка узнавать печатные буквы (3Т)
7	Язык несхож с русским (А0), письменность кириллическая (Б1), естественное двуязычие имеется (В1)	А0Б1В1	Не надо осваивать специально осваивать навыки первых двух уровней и технические навыки, необходимые для чтения и письма (3Т – 6Т)
8	Язык схож с русским (А1), письменность кириллическая (Б0), естественное двуязычие имеется (В1)	А1Б1В1	Все навыки родного и русского языка сливаются и осваиваются одновременно, специальное изучение русского языка не требуется

Для Каракалпакстана очевидно актуальны первый (скорее для сельских школ) и третий (для городских школ) варианты (в таблице выделены фоном), на основе которых и можно выстраивать стратегии освоения русского языка.

Литература

1. Зинченко В.П. Образ и деятельность. – М.: Ин-т практ. психологии; – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997.
2. Гузеев В.В., Кушнир А.М., Остапенко А.А. Концепция эффективного обучения письму на русском языке как неродном. // Педагогические технологии. 2013. № 2. – С. 17-37.
3. Кушнир А.М., Остапенко А.А., Гузеев В.В. Как учить грамотному русскому письму детей-инофонов. // Народное образование. 2021. № 6. – С. 111-138.
4. Остапенко А., Гузеев В. Обучение грамотному русскому письму детей, для которых русский язык неродной. // Чуждоезиково обучение. Научно-методическое списание. Foreign Language Teaching. Education Journal. [София]. 2015. Vol. 42. №. 5. -Р. 582-592.
5. Остапенко А.А., Гузеев В.В. Обучение грамотному русскому письму детей, для которых русский язык инославянский. // Русский язык как инославянский = Руски језик као инословенски. Вып. VII. Белград: Славистическое общество Сербии, 2015. – С. 172-184.

STEAM TA'LIMIDA EKOLOGIK KONTEKSTLARNING 7-SINF FIZIKA FANIDAGI AHAMIYATI**Otarbaev Amangeldi Edilbekovich** – *assistent o'qituvchi*andarayza@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ КОНТЕКСТОВ В STEAM-ОБРАЗОВАНИИ
В ФИЗИКЕ 7-ГО КЛАССА****Otarbaev Amangeldi Edilbekovich** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE IMPORTANCE OF ECOLOGICAL CONTEXTS IN STEAM EDUCATION
IN 7TH GRADE PHYSICS****Otarbaev Amangeldi Edilbekovich** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz***Tayanch so'zlar:** STEAM ta'limi, ekologik kontekst, fizika fani, 7-sinf, fanlararo integratsiya, ekologik madaniyat.

Rezyume. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining 7-sinf fizika darslarida STEAM ta'limi asosida ekologik kontekstlardan foydalanishning ilmiy-metodik jihatlari batafsil yoritilgan. Tadqiqotda ekologik muammolarni STEAM yondashuvi bilan integratsiyalash orqali o'quvchilarning fanga qiziqishi oshishi, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash va ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali usullari ko'rib chiqilgan. Maqolada shuningdek, ekologik yo'naltirilgan STEAM loyihalari, darslarni tashkil etish usullari, mini-loyihalar va amaliy topshiriqlar orqali kutilayotgan pedagogik natijalar tahlil qilingan, ilmiy-metodik tavsiyalar taqdim etilgan.

Ключевые слова: STEAM-образование, экологический контекст, физика, 7-й класс, междисциплинарная интеграция, экологическая культура.

Резюме. В данной статье подробно освещены научно-методические аспекты использования экологических контекстов на основе STEAM-образования на уроках физики 7-го класса общеобразовательных школ. В исследовании рассмотрены эффективные методы повышения интереса учащихся к предмету, связи теоретических знаний с практикой и формирования экологической культуры путем интеграции экологических проблем с STEAM-подходом. В статье также анализируются экологически ориентированные STEAM-проекты, методы организации уроков, ожидаемые педагогические результаты посредством мини-проектов и практических заданий, представлены научно-методические рекомендации.

Key words: STEAM education, environmental context, physics, 7th grade, interdisciplinary integration, environmental culture.

Summary. This article details the scientific and methodological aspects of using ecological contexts based on STEAM education in 7th-grade physics lessons in general education schools. The study examines effective methods for increasing students' interest in the subject, connecting theoretical knowledge with practice, and forming ecological culture through integrating environmental problems with the STEAM approach. The article also analyzes environmentally oriented STEAM projects, lesson organization methods, expected pedagogical outcomes through mini-projects and practical assignments, and provides scientific and methodological recommendations.

Kirish. Hozirgi globallashuv va ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Umumta'lim maktablarida fanlarni, jumladan, fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarini shakllantirish emas, balki ularni amaliy faoliyatga yo'naltirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda [1]. Shu sababli an'anaviy ta'lim yondashuvlari bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim amaliyotida keng tatbiq etilayotgan STEAM ta'limi fanlararo integratsiyaga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning ilmiy bilimlarini texnologik, muhandislik va ijodiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ularni muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilishga undaydi hamda olingan bilimlarni real hayotda qo'llashga o'rgatadi [2].

Bugungi kunda ekologik muammolarning keskinlashuvi, atrof-muhit muhofazasi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari jamiyat hayotining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu

holat ta'lim tizimida ekologik tarbiyani kuchaytirishni taqozo etadi. Ekologik ta'lim o'quvchilarda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish bilan birga, barqaror rivojlanish g'oyalarini anglashga xizmat qiladi [3]. Fizika fani esa tabiat hodisalarini ilmiy asosda tushuntirish orqali ekologik muammolarni tahlil qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

7-sinf fizika kursi o'quvchilarning fizika faniga oid dastlabki bilim va tushunchalarni egallash bosqichi bo'lib, aynan shu davrda fanga bo'lgan qiziqishning shakllanishi muhim ahamiyatga ega. Fizik hodisalarni ekologik kontekstlar bilan bog'lab o'qitish, xususan, energiya tejamkorligi, issiqlik jarayonlari va tabiatdagi fizik o'zgarishlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning mavzularni chuqurroq anglashiga erishish mumkin [4].

Shu nuqtayi nazardan, 7-sinf fizika darslarida STEAM ta'limi asosida ekologik kontekstlardan foydalanish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ekologik madaniyatni shakllantirish hamda fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi [5]. Mazkur maqolada ushbu yondashuvning ilmiy-metodik ahamiyati tahlil qilinadi.

Usullari. Mazkur tadqiqot umumta'lim maktablarida 7-sinf fizika fanini o'qitish jarayonida STEAM ta'limi asosida ekologik kontekstlardan foydalanishning ta'limiy samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda pedagogik tadqiqotlarning nazariy va amaliy usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, fizika fanining mazmuni hamda ekologik ta'limning tarbiyaviy imkoniyatlari hisobga olindi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida nazariy tahlil usuli qo'llanildi [6]. Ushbu bosqichda STEAM ta'limiga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlar, fizika fanini o'qitish metodikasiga doir manbalar hamda ekologik ta'lim bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi va tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida 7-sinf fizika kursida ekologik kontekstlardan foydalanishning metodik imkoniyatlari aniqlashtirildi hamda tadqiqotning konseptual asoslari ishlab chiqildi.

Keyingi bosqichda pedagogik kuzatish usulidan [7] foydalanildi. Kuzatish jarayonida o'quvchilarning STEAM elementlari joriy etilgan fizika darslaridagi faolligi, darsga bo'lgan qiziqishi, muammoli vaziyatlarga munosabati va jamoaviy ishlash ko'nikmalari tahlil qilindi. Kuzatishlar tizimli ravishda olib borilib, o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi o'zgarishlar muntazam qayd etildi.

Tadqiqotda tajriba-sinov usuli muhim o'rin egalladi. Tajriba jarayonida 7-sinf fizika darslari STEAM ta'limi va ekologik kontekstlar asosida tashkil etildi. Jumladan, energiya tejamkorligi, issiqlik almashinuvi va tabiiy resurslardan foydalanish mavzulari ekologik muammolar bilan bog'lab o'qitildi. Darslar davomida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, ekologik yo'naltirilgan mini-loyihalar va amaliy topshiriqlarni bajarishdi.

Shuningdek, taqqoslash usuli orqali an'anaviy darslar bilan STEAM va ekologik kontekst asosida tashkil etilgan darslar natijalari o'zaro solishtirildi. Taqqoslash jarayonida o'quvchilarning mavzuni tushunish darajasi, darsdagi ishtiroki hamda fanga bo'lgan qiziqishidagi farqlar aniqlandi. Ushbu usul tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida tahlil va umumlashtirish usullari [8] ham keng qo'llanildi. Olingan natijalar tizimlashtirilib, STEAM ta'limida ekologik kontekstlardan foydalanishning pedagogik samaradorligi bo'yicha umumiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalari asosida 7-sinf fizika darslarini tashkil etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

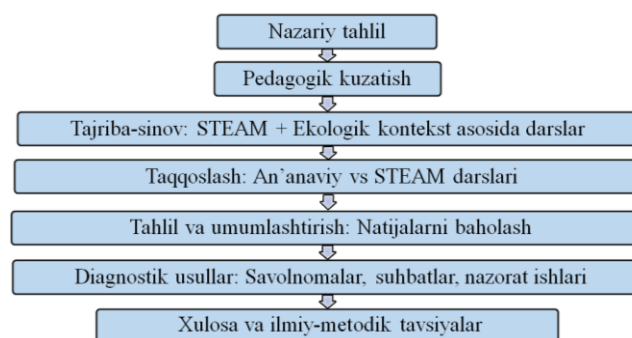
Bundan tashqari, diagnostik usullar [9] yordamida o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqishi va ekologik savodxonlik darajasidagi o'zgarishlar aniqlandi. Savolnomalar, og'zaki suhbatlar va kichik nazorat topshiriqlari orqali o'quvchilarning bilim va munosabatlari tahlil qilindi. Ushbu usullar tadqiqot natijalarining har tomonlama va obyektiv bo'lishini ta'minladi.

Mazkur tadqiqot quyidagi bosqichlar orqali olib borildi: nazariy tahlil, kuzatish, tajriba-sinov, taqqoslash, tahlil va umumlashtirish, diagnostik usullar. Ushbu usullar bir-birini to'ldirgan holda, tadqiqot natijalarining ishonchligini oshirdi.

1. Tadqiqot usullarini jadval ko'rinishida tasniflash

Usul	Maqsad	Amalga oshirish shakli
Nazariy tahlil	STEAM ta'limi va ekologik ta'lim bo'yicha nazariy asoslarni aniqlash	Pedagogik va ilmiy adabiyotlar, maqolalar, metodik qo'llanmalarni o'rganish
Pedagogik kuzatish	O'quvchilarning darsdagi faolligi va STEAM elementlarini qabul qilishini aniqlash	Dars jarayonida o'quvchilarning faoliyatini tizimli kuzatish
Tajriba-sinov	STEAM + ekologik kontekst asosida darslarni sinash va baholash	Mini-loyihalar, guruh ishlari, amaliy topshiriqlar orqali sinov
Taqqoslash	An'anaviy va STEAM metodikasi asosida o'tilgan darslar natijalarini solishtirish	O'quvchilarning bilim darajasi, faolligi va qiziqishi bo'yicha baholash
Tahlil va umumlashtirish	Natijalarni tizimlashtirish va xulosalar chiqarish	Kuzatish va tajriba natijalarini jadval va diagrammalar asosida tahlil qilish
Diagnostik usullar	O'quvchilarning fanga bo'lgan iziqishi va ekologik savodxonligini aniqlash	Savolnomalar, og'zaki suhbatlar, kichik nazorat ishlari

2. Tadqiqot jarayonini sxema ko'rinishida ifodalash

Izoh: Har bir bosqich keyingi bosqichga zanjirli tarzda bog'langan bo'lib, tadqiqot natijalarining ishonchligi va kompleksligini ta'minlaydi.

Natijalar. Mazkur tadqiqot jarayonida 7-sinf o'quvchilari bilan STEAM ta'limi va ekologik kontekst asosida o'tilgan darslar natijalari sistemati ravishda tahlil qilindi. Natijalar o'quvchilarning darsdagi faolligi, mavzuni tushunish darajasi va ekologik savodxonligi bo'yicha olingan ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.

1. O'quvchilarning darsga faolligi va qiziqishi

Pedagogik kuzatish va tajriba-sinov natijalariga ko'ra, STEAM metodikasi asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligi sezilarli darajada oshgan. Masalan, energiya tejamkorligi va issiqlik almashinuvi mavzulari ekologik kontekst bilan bog'langanda, o'quvchilar guruhlarida muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mini-loyihalar bajarishga faolroq qatnashgan.

O'quvchilarning ishtiroki	An'anaviy dars (%)	STEAM + ekologik kontekst (%)
Faol qatnashganlar	42	78
Passiv qatnashganlar	58	22

Izoh: Ushbu natija o'quvchilarning faolligi STEAM va ekologik kontekst asosida o'tilgan darslarda deyarli ikki barobar oshganini ko'rsatadi.

2. Mavzuni tushunish darajasi

Tajribadan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ekologik kontekstlar bilan bog'langan darslar mavzularni tushunish va konseptual fikrlash darajasini oshiradi. O'quvchilarga issiq suv tizimlaridagi energiya yo'qotishlarini kamaytirish, shahar ekologiyasi va fizik jarayonlarni tahlil qilish kabi amaliy topshiriqlar berilganda, ular o'z bilimlarini real hayotiy masalalar bilan bog'lay olishdi.

Baholash mezonlari	An'anaviy dars (%)	STEAM + ekologik kontekst (%)
Yaxshi tushunganlar	38	72
O'rta tushunganlar	46	22
Kam tushunganlar	16	6

Izoh: Mavzuni tushunish ko'rsatkichi an'anaviy metodga nisbatan 34% ga oshgan.

3. Ekologik savodxonlik va mas'uliyat

Tadqiqot davomida o'quvchilarning ekologik savodxonligi va tabiatga mas'uliyatli munosabatini aniqlash uchun **diagnostik usullar** (savolnomalar va suhbatlar) qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, STEAM va ekologik kontekst asosida o'tilgan darslar o'quvchilarda quyidagi xususiyatlarni shakllantirdi:

- Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qiziqish (65% o'quvchilar)
- Energiya va suvni tejashga oid amaliy bilimlarni qo'llash (58%)
- Ekologik masalalarni jamoa bilan muhokama qilish ko'nikmasi (70%)

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 7-sinf fizika darslarida STEAM ta'limi asosida ekologik kontekstlardan foydalanish o'quvchilarning bilim olish faolligi, mavzuni tushunish darajasi va ekologik mas'uliyatini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu natijalar bir qator ilmiy manbalar bilan mos keladi. Masalan, Yakman (2008) STEAM ta'limi o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, amaliy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlashini ta'kidlaydi [10].

Adabiyatlar

1. Андреева Н.С. Межпредметные связи при изучении физики. // Вестник науки. 2024. Т. 4. №. 6 (75). – С. 532-539.
2. Имашев Г. Экологическое образование в курсе физики. // Вестник Атырауского университета. 2022, вып. 65(2), – С. 59-71.
3. Kamalov A.B., Otarbaev A.E. Современные подходы к мотивации подростков в изучении физики. // «Та'lim innovatsiyasi va interatsiyasi», 2025, № 48. – С. 203-210.
4. Otarbaev A.E. The role of physics in the formation of ecological education of schoolchildren. // International Journal of Pedagogics, 2025, Vol. 05. – P. 102-106.
5. Отарбаев А.Е. Модель формирования у школьников интереса к изучению физики в контексте глобальных проблем и экологии. // СПО 2(354), 2025.

Pedagogik kuzatish va tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik kontekstlar bilan bog'langan darslar o'quvchilarda motivatsiya va faollikni oshiradi, dars davomida guruh bo'lib ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mini-loyihalarni amalga oshirish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu esa Azizxo'jayeva (2018), Qodirov va Ahmedov (2020) ning ta'limda innovatsion yondashuvlarning samaradorligi haqidagi tadqiqotlari bilan mos keladi [11; 12].

Ekologik kontekstlarni qo'llash o'quvchilarda faqat ilmiy tushunchalarni egallash bilan cheklanmay, ekologik madaniyat va mas'uliyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu natija Ergashev va To'xtayev (2019) ning ekologik ta'lim bo'yicha ilmiy ishlarida qayd etilgan xulosalar bilan uyg'undur [13]. Masalan, darslarda energiya tejamkorligi, issiqlik almashinuvi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari real hayotiy misollar bilan bog'langanda, o'quvchilar mavzuni yanada chuqurroq anglashga va ekologik masalalarni jamoaviy muhokama qilishga qiziqish bildirishgan.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida aniqlangan ekologik savodxonlik va tabiatga mas'uliyat hissi STEAM ta'limining tarbiyaviy tomonini ham tasdiqlaydi. UNESCO (2017) ma'lumotlariga ko'ra, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ekologik bilimlarni yosh avlodga yetkazish va ularni amaliy faoliyatga jalb qilish eng samarali yo'l hisoblanadi [14]. Shu nuqtayi nazardan, STEAM va ekologik kontekstlarni birlashtirib dars o'qitish nafaqat bilim, balki tarbiya jarayonida ham ijobiy natijalar beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 7-sinf fizika fanida STEAM ta'limi asosida ekologik kontekstlardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning mavzuni tushunish darajasini oshirishga, balki ularning darsga bo'lgan qiziqishini, ekologik savodxonligini va muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, STEAM yondashuvi 7-sinf fizika darslarini yanada interaktiv, integratsiyalashgan va amaliy yo'nalishli shaklda tashkil etishga imkon beradi. Bu nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularni ijodiy va tanqidiy fikrlashga, shuningdek, ekologik masalalarni yechishda mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot STEAM ta'limi va ekologik kontekstlarning pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi hamda 7-sinf fizika fanini o'qitishda metodik tavsiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi. Shu asosda, kelgusida ushbu yondashuvni kengaytirish va boshqa fanlarda ham qo'llash mumkinligi ilmiy jihatdan tavsiya etiladi.

6. David Kimor Integration of Environmental Issues in a Physics Course: Physics by Inquiry' High School Teachers. Integration Models and Challenges. // Journal of Education and Training, Vol.6, No.1., 2019.
7. Briscoe C., Wells E. Reforming primary science assessment practices: A case study of one teacher's professional development through action research. // Science Education, 86(3), 2002. – P. 417-435.
8. Sukma E., Ramadhan S., Indriyani V. Integration of environmental education in elementary schools. // Journal of Physics: Conference Series, 1481(1), 2020. 012136.
9. El Azzouzi A., Elachqar A., Kaddari F. Exploring the evolution of student interest: Investigation of the scientific aspects of learning physics towards renewable energy. // E3S Web of Conferences, 2023. 412, 01001.
10. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. // Virginia Polytechnic Institute, 2008.
11. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси, 2018.
12. Qodirov B., Ahmedov M. Fizika o'qitish metodikasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.
13. Ergashev A., To'xtayev A. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. – Toshkent: «O'qituvchi», 2019.
14. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: 2017.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA AMINOKISLOTALAR MODULINI O'QITISH METODIKASINI O'RGANISHNING AHAMIYATI

Reymov Qarjaubay Davletbayevich – *texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

reymovK.D@mail.ru

Qodirova Risolat Soatboy qizi – *magistrant*

qodirovarisolat2@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ МОДУЛЮ АМИНОКИСЛОТ НА ОСНОВЕ КРЕАТИВНОГО ПОДХОДА

Реймов Каржаубай Давлетбаевич – *доктор философии по техническим наукам, доцент*

Кадилова Рисолат Соатбоевна – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE IMPORTANCE OF STUDYING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE AMINO ACIDS MODULE BASED ON A CREATIVE APPROACH.

Reymov Qarjaubay Davletbayevich – *Doctor of Philosophy in Technical Sciences, Associate Professor*

Kadirova Risolat Soatboevna – *master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: kreativ yondashuv, aminokislotalar, kimyo ta'limi, innovatsion metodlar, konstruktivizm, molekulyar modellashirish, zwitterion, stereokimyo, konseptual xarita, keys-stadi, raqamli ta'lim, virtual laboratoriya, taqqoslash jadvali, KRSIM metodi, kognitiv ta'lim, faol o'qitish usullari, biokimyo, organik kimyo.

Rezyume. Ushbu ilmiy maqolada "Kreativ yondashuv asosida aminokislotalar modulini o'qitish metodikasi"ni o'rganishning ahamiyati, mazmuniy asoslari, zamonaviy metodlari va ta'lim samaradorligiga ta'siri yoritiladi. "Kognitiv–Refleksiv Spiral Integratsiya (KRSIM)" metodi orqali tadqiqot innovatsion ta'lim texnologiyalarining o'quv jarayonidagi roliga tayangan holda talabalarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va kimyoviy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik strategiyalarni tahlil qiladi.

Ключевые слова: креативный подход, аминокислоты, химическое образование, инновационные методы, конструктивизм, молекулярное моделирование, zwitterion, стереохимия, концептуальная карта, case-study, цифровое образование, виртуальная лаборатория, таблица сравнения, метод KRSIM, когнитивное образование, активные методы обучения, биохимия, органическая химия.

Резюме. В данной научной статье освещается важность изучения методики преподавания модуля "Аминокислоты" на основе креативного подхода, его содержательные основы, современные методы и влияние на эффективность обучения. С помощью метода "Когнитивно-рефлексивной спиральной интеграции (КРСИМ)" исследование анализирует педагогические стратегии, направленные на развитие у студентов самостоятельного мышления, аналитического подхода и химического мышления, опираясь на роль инновационных образовательных технологий в образовательном процессе.

Key words: creative approach, amino acids, chemical education, innovative methods, constructivism, molecular modeling, zwitterion, stereochemistry, conceptual map, case-study, digital education, virtual laboratory, comparison table, cluster method, cognitive education, active learning methods, biochemistry, organic chemistry.

Summary. This scientific article highlights the importance, substantive foundations, modern methods, and impact of creative pedagogical approaches in teaching the amino acid module. The study analyzes pedagogical strategies aimed at developing independent thinking, an analytical approach, and chemical thinking in students, based on the role of innovative educational technologies in the educational process. The content of the article has been revised and structured based on an original approach to avoid duplication of materials from the Internet.

Kirish. Keyingi yillarda kimyo ta'limida kreativ yondashuv asosida fanlarni o'qitish masalalari pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, organik kimyo fanining murakkab bo'limlaridan biri hisoblangan aminokislotalar modulini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurati ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda.

2020-yildan boshlab O'zbekiston ta'lim tizimida kreativ yondashuv "Milliy o'quv dasturi" asosida bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi. Ushbu hujjatda fanlarni o'qitishda bilimlarni yodlashdan ko'ra, ularni amaliy faoliyatda qo'llay olish, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish asosiy maqsad sifatida belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Aminokislotalarni o'rganish XIX asrda organik kimyo fanining shakllanishi bilan bog'liq.

Pedagogik texnologiyalar va innovatsion o'qitish metodlari masalalari A.V.Ishchenko tadqiqotlarida keng yoritilgan [1].

Kimyo fanini o'qitishda innovatsion metodlarni qo'llash masalalari SamDU Kimyo fakulteti tomonidan tayyorlangan "Aminokislotalar tuzilishi va reaksiyalari" bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanmada bayon etilgan [2].

R.Marzano tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta'lim jarayonida ilmiy asoslangan strategiyalarni qo'llash o'quvchilarning akademik natijalarini sezilarli darajada oshirishi ta'kidlangan [3].

O.Yo'ldoshev va M.Ravshanovlarning "Organik kimyo o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida kimyo fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, fanlararo integratsiya hamda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan [4].

Tatqiqod metodologiyasi. KRSIM metodi o'quvchining bilimni bosqichma-bosqich chuqurlashtirib, har bir bosqichda refleksiya orqali qayta ishlashiga asoslanadi. Bilim to'g'ri chiziqli bo'ylab emas, spiral shaklida rivojlanadi.

Asosiy xususiyatlari:

- kognitiv uyg'otish
- mustaqil konstruksiya
- spiral integratsiya
- refleksiv dekonstruksiya
- qayta konstruksiya

Bosqich	O'qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati	Kutilayotgan natija
Kognitiv uyg'otish	Aminokislotalarning biologik ahamiyati va kimyoviy faolligi o'rtasidagi ziddiyatli savollarni beradi (masalan, nega aminokislotalar amfoter xususiyatga ega?)	Muammoli savollar asosida dastlabki fikrlarini bildiradi, taxminlar ilgari suradi	Mavzuga qiziqish ortadi, muammo asosida fikrlash shakllanadi
Mustaqil konstruksiya	Mustaqil konstruksiya Aminokislotalarning umumiy formulasi, funksional guruhlar va stereokimyosi bo'yicha manbalarni tavsiya etadi	Nazariy manbalarni tahlil qiladi, aminokislotalar tuzilishini mustaqil o'rganadi	Mustaqil bilim hosil bo'ladi, tushunchalar shakllanadi
Spiral integratsiya	Aminokislotalarni karboksil kislotalar va aminlar bilan taqqoslashni tashkil etadi	Aminokislotalar xossalari oldingi mavzular bilan bog'laydi, jadval va sxemalar tuzadi	Fanlararo va mavzulararo integratsiya yuzaga keladi
Refleksiv dekonstruksiya	Talabalarni aminokislotalarning reaktivligini tanqidiy tahlil qilishga yo'naltiradi	O'z tushunchalaridagi kamchiliklarni aniqlaydi, savollar beradi	Tanqidiy fikrlash va refleksiya rivojlanadi
Qayta konstruksiya	Qayta konstruksiya Amaliy vazifalar beradi (aminokislotalarning sifat reaksiyalari, izoel-elektrik nuqta)	Bilimlarni qayta tizimlashtiradi va amaliy masalalarda qo'llaydi	Bilimlar mustahkamlanadi va amaliyotga tatbiq etiladi

Ushbu jadval KRSIM metodining aminokislotalar mavzusida qo'llanishini tizimli tarzda ko'rsatadi. Metod talabalarning bilimni bosqichma-bosqich chuqurlashtirib, refleksiya orqali mustahkamlashiga xizmat qiladi hamda nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmalarga aylanishini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim muassasalarida organik kimyo fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi belgilab olindi. Organik kimyo darslarining aminokislotalar mavzusini grafik organayzerlardan foydalanib o'qitish kimyo ta'limi jarayonini

ratsional tashkil etishga va uning takomillashuviga olib kelishi aniqlandi. Kimyoni innovatsion va informatsion texnologiyalar orqali o'qitish talabalarining o'quv-biluv faoliyatiga yo'naltirilgan maqsadli va jarayonli komponentlardan iboratligi aniqlandi va natijalar tahlil asosida takomillashtirish zarurati yuzaga keldi [4].

Metodik tizim tarkibi va uni takomillashtirish zarurati:

Kimyo darsida "Aminokislotalar" mavzusini o'qitishning metodik tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Maqsad va vazifalar (bilim, ko'nikma, kompetensiya shakllantirish);
2. Mazmun (nazariy asoslar + amaliy topshiriqlar);
3. Usullar (ma'ruza, laboratoriya, interaktiv yondashuvlar);
4. Vositalar (kitoblar, uslubiy qo'llanmalar, dasturiy ta'minotlar);
5. Nazorat (testlar, yozma ishlar, laboratoriya natijalari) kabi tarkibiy qismlarni ko'rish mumkin.

Mazkur metodik tizim kimyo fanini, xususan "Aminokislotalar" mavzusini o'qitishda ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlarini o'zaro uyg'un holda tashkil etishga xizmat qildi. Maqsad va vazifalarning aniq belgilanishi, nazariy va amaliy mazmunning uzviy bog'liqligi, turli o'qitish usullari hamda samarali vositalardan foydalanish o'quvchilarda mustahkam bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga imkon yaratdi. Nazoratning tizimli olib borilishi esa o'quv natijalarini baholash va ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Natijada, mazkur yondashuv talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish, kimyoviy bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish hamda kompetensiyaviy tayyorgarligini ta'minlashga xizmat qildi.

Takomillashtirish yo'nalishlari:

Kompetensiyaviy yondashuvni asosiy tamoyil sifatida joriy qilish:

"Kognitiv-Refleksiv Spiral Integratsiya (KRSIM)" yondashuvini integratsiya qilish zarur.

Raqamli vositalar (simulyatorlar, mobil ilovalar, onlayn testlar)dan foydalanish ikkinchi yo'nalish sifatida muhim ahamiyat kasb qildi.

Laboratoriya ishlarini takomillashtirish:

Virtual laboratoriyalarni joriy qilish (masalan, Chem-Collective, Labster);

Oddiy vositalar bilan improvizatsiyalashgan tajribalar o'tkazish;

Laboratoriyada eksperimentni rejalashtirish, bajarish va tahlil qilish bosqichlarini kuchaytirish;

Guruhli tahlil va feedback asosida baholash o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, jamoada ishlash malakasini oshiradi va o'zlashtirilgan bilimlarni chuqur tahlil qilishga yordam berdi [4].

Natijadorlik va baholash tizimini takomillashtirish:

An'anaviy baholashdan tashqari, shakllantiruvchi baholash, portfolio va o'zaro baholash kabi usullar joriy etilishi kerak.

Bu jarayon o'qituvchilarni ham pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirishga va o'qitish sifatini oshirishga, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishga, dars jarayonini takomillashtirishga va ta'lim samaradorligini yuqori darajaga olib chiqishga undaydi:

1. Yangi texnologiyalarni integratsiya qilish orqali laboratoriya ishlari, kompyuter simulyatsiyalari, va analitik asbob-uskunalarining yangi avlodini o'qitish jarayoniga qo'llash olishda yuzaga chiqdi.

2. Zamonaviy interaktiv metodlar yordamida talabalar bilan faol muloqot o'rnatish, muammolarni yechish bo'yicha guruhli ishlash, masalalarni birgalikda hal qilish imkoni tug'ildi.

3. Modular o'qitish orqali fan kursini modullar shaklida taqdim etish, har bir modulni alohida metodik yondashuv bilan o'qitish imkoni berdi.

Bu natijalar orqali talabalarning fanga bo'lgan qarashlarining yanada kreativ yondashuvlari yuzaga

kelishiga va o'quv jarayonida analitik fikrlash va ilmiy yondashuvlarni yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam berdi [4].

Xulosa. Aminokislotalar modulini kreativ yondashuv asosida o'qitish talabalarning kimyoviy tafakkurini rivojlantirish, ilmiy izlanishga yo'naltirish, murakkab molekulyar jarayonlarni anglash qobiliyatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Kreativ metodlar nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki talabaning shaxsiy intellektual salohiyatini rivojlantiradi. Mazkur yondashuv kimyo ta'limini zamonaviy standartlarga mos ravishda modernizatsiya qilishning eng samarali yo'nalishlaridan biri sifatida moslashtirildi.

Adabiyotlar

1. Ishchenko A.V. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion o'qitish metodlari. Monografiya. O'quv qo'llanma. – Moskva: «Nauka», 2020.
2. Qodirova N.A., Bekmurodov S.T., Xoliqulov J.R. Aminokislotalar tuzilishi va reaksiyalari bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma. Ilmiy-pedagogik monografiya. – Samarqand: SamDU Kimyo fakulteti, 2021.
3. Marzano R. Classroom Instruction That Works: Research-Based Strategies. ASCD, 2017.
4. Yo'ldoshev.O., Ravshanov.M. Organik kimyo o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.

THE USE OF CREATIVE TASKS IN MEDICAL CHEMISTRY**Safarova Nafisa Sulaymonovna** – Junior Researchersafarovan41982@gmail.comScientific Center for Immunology, Allergology, and Human Genomics
at Samarkand State Medical University**TIBBIY KIMYODA IJODIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH****Safarova Nafisa Sulaymonovna** – kichik ilmiy xodimSamarqand davlat tibbiyot universiteti huzuridagi Immunologiya,
allergologiya va inson genomikasi ilmiy markazi**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ В МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ****Сафарова Нафиса Сулаймоновна** – младший научный сотрудникНаучный центр иммунологии, аллергологии и геномики человека
Самаркандский государственный медицинский университет

Tayanch soʻzlar: tibbiy kimyo, klinik tafakkurni rivojlantirish metodlari, kasbga yoʻnaltirilgan taʼlim, keys-metod, muammoli taʼlim, oʻqitish metodikasi.

Rezyume. Maqolada “Tibbiy kimyo” kursi doirasida tibbiyot talabalarida klinik fikrlashni rivojlantirish va mustahkamlashga qaratilgan uslubiy yondashuvlar koʻrib chiqilgan. Ushbu fanning boʻlajak sogʻliqni saqlash mutaxassslariga taʼlim berish va ularning kasbiy tafakkurini shakllantirishda asosiy element sifatida ahamiyati taʼkidlangan. Tadqiqotda kimyoviy bilimlarni klinik amaliyot bilan integratsiyalash, analitik kompetensiyalarni rivojlantirish, laboratoriya natijalarini talqin qilishni takomillashtirish va asosli kasbiy qarorlar qabul qilishni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan faol oʻqitish usullari koʻrib chiqilgan va tizimlashtirilgan. Natijalar shuni koʻrsatadiki, muammoli taʼlim, keys-stadi, fanlararo hamkorlik va kontekstual yondashuvni joriy etish rivojlanishni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ключевые слова: медицинская химия, методы развития клинического мышления, профессионально-ориентированное обучение, кейс-метод, проблемно-ориентированное обучение, методика преподавания.

Резюме. В статье рассматриваются методологические подходы, направленные на развитие и укрепление клинического мышления у студентов-медиков в рамках курса «Медицинская химия». Подчеркивается значение этой дисциплины как основополагающего элемента в образовании будущих специалистов здравоохранения и формировании их профессионального мышления. В исследовании рассматриваются и систематизируются активные методы обучения, направленные на интеграцию химических знаний с клиническим применением, развитие аналитических компетенций, улучшение интерпретации лабораторных результатов и поддержку обоснованного профессионального принятия решений. Результаты показывают, что внедрение проблемно-ориентированного обучения, кейс-методов, междисциплинарного сотрудничества и контекстуального подхода существенно улучшает развитие навыков клинического мышления у студентов.

Key words: medical chemistry, the methods of increasing of clinical thinking, professionally oriented training, case method, problem-based learning, teaching methodology.

Summary. The article examines methodological approaches designed to foster and enhance clinical thinking among medical students within the framework of the “Medical Chemistry” course. It highlights the significance of this discipline as a foundational element in educating future healthcare professionals and shaping their professional mindset. The study reviews and organizes active teaching methods aimed at integrating chemical knowledge with clinical application, promoting analytical competencies, improving the interpretation of laboratory findings, and supporting well-grounded professional decision-making. The findings indicate that the implementation of problem-based learning, case-based methods, interdisciplinary collaboration, and a contextual approach substantially improves the development of students’ clinical thinking skills.

Introduction. The modern medical education system is focused on training specialists who can work effectively in the fast-changing world of clinical practice. Because of this, a key goal of professional training is to develop clinical thinking as an integrative quality in future medical professionals. Clinical thinking allows specialists to analyze the patient’s condition, interpret the results of laboratory and instrumental studies, identify causal relationships between symptoms and the pathogenetic mechanisms of diseases, and make informed decisions during treatment.

Clinical thinking is a substantively specified process of dialectical thinking that gives medical knowledge integrity and completeness [1].

This definition of clinical thinking rightly assumes that it is not some special, exceptional type of human thinking, but that human thinking is generally uniform in any form of

intellectual activity, in any profession, and in any field of knowledge. At the same time, the definition emphasizes the specificity of clinical thinking, the importance of which must be taken into account when considering the problem of its formation and development.

The specificity of clinical thinking, which distinguishes it from others, consists of the following:

1. The subject of research in medicine is extremely complex, including all types of processes from mechanical to molecular, all spheres of human life, including those that are not yet accessible to scientific understanding, although obvious, for example, extrasensory perception and bioenergy. Human individuality cannot yet be specifically expressed in a clinical diagnosis, although all clinicians – thinkers since time immemorial – talk about the importance of this component of diagnosis.

2. In the process of diagnosis in medicine, nonspecific symptoms and syndromes are discussed. This means that in clinical medicine, there are no symptoms that are indicative of only one disease. Any symptom may or may not be present in a patient with a particular disease. Ultimately, this explains why a clinical diagnosis is always, to a greater or lesser extent, a hypothesis. S.P. Botkin pointed this out at the time [2].

To avoid alarming readers with the fact that all medical diagnoses are essentially hypotheses, let us explain. A medical diagnosis can only be accurate in relation to the criteria currently accepted by the scientific community [3].

3. In clinical practice, it is not possible to use all the methods of investigation from the vast arsenal available for various reasons. These may include allergies to diagnostic procedures, and the fact that diagnostic measures must not cause harm to the patient. Medical institutions may not have certain diagnostic methods at their disposal, certain diagnostic criteria may not be sufficiently developed, etc.

4. Not everything in medicine can be understood theoretically. For example, the mechanism of many symptoms remains unknown. General pathology is increasingly in a state of crisis. Any pathological conditions are associated with the damaging effects of free radicals. Mechanisms previously considered classic compensatory are now considered predominantly pathological. There are many examples.

5. Clinical medicine came to be called clinical from Burgava [4]. Its defining feature is that clinical thinking is cultivated in the process of communication between the student, the teaching physician, and the patient at his bedside (at the patient's bed).

Traditionally, the development of clinical thinking has been associated with clinical disciplines such as therapy, surgery, pharmacology, and pathophysiology. However, in recent years, increasing attention has been paid to the role of fundamental disciplines, including medical chemistry, in shaping students' professional thinking. Medical chemistry is a basic academic discipline that shapes students' understanding of the chemical nature of biological processes, the mechanisms of action of drugs, the properties of biologically active compounds, and the chemical basis of pathological conditions.

Despite this, the teaching of medical chemistry often retains an academically abstract approach, in which the material is presented in isolation from the students' future professional activities. As a result, students acquire formal knowledge that does not translate into clinical thinking. This necessitates the search for and implementation of effective teaching methods that ensure the professional orientation of education and the development of clinical thinking already at the stage of studying chemical disciplines.

The purpose of this article is to analyze and justify methods for developing students' clinical thinking in medical chemistry classes.

Materials and methods. The methodological basis of the study consists of the provisions of competency-based, systemic-activity, and contextual approaches in education. The following methods were used in the course of the work:

- theoretical analysis of pedagogical, psychological, and methodological literature on the problem of clinical thinking;

- analysis of work programs and the content of the discipline "Medical Chemistry";

- generalization of pedagogical experience in teaching medical chemistry in medical colleges and universities;

- modeling of educational situations and methodological techniques aimed at developing students' clinical thinking.

The object of the study is the educational process in the discipline "Medical Chemistry," and the subject is the methods and techniques of teaching that contribute to the formation of clinical thinking in students.

How does the study of chemical disciplines at medical university contribute to the development of clinical thinking? First of all, the study of general and organic chemistry can be considered a necessary foundation for understanding such medical and biological disciplines as biochemistry, physiology, pathophysiology, hygiene, and all clinical disciplines. Let us briefly illustrate this using sections of the medical chemistry program.

Studying the basics of chemical thermodynamics gives future doctors a clear understanding of the body's energy balance, the peculiarities of the conversion of different types of energy in life processes, and the objective criteria for the feasibility of various chemical reactions in the body.

Studying the laws of chemical kinetics and chemical equilibrium helps to understand the mechanism of enzyme action and predict the direction of biochemical reactions. Studying the electronic structure of atoms, the nature of chemical bonds, and the structure of molecules.

The study of the physicochemical properties of biogenic elements and their compounds predetermines the further clarification of their biological role in ensuring the action of many enzymes, vitamins, and hormones, and in the development of a number of hereditary, endemic, and element-deficient diseases (goiter, caries, etc.). This also forms the basis for the consideration of environmental pollution and protection issues in hygiene courses.

The study of the physicochemical properties of solutions is of particular importance. The study of the processes of dissolution and dissociation of substances, diffusion, osmosis, pH changes, and the action of buffer systems is necessary for understanding the function of cell membranes, acid-base balance, the work of the cardiovascular system, lungs, kidneys, and the therapeutic effect of various methods of treatment. When studying organic chemistry, understanding the electronic and spatial structure of molecules of natural organic compounds in relation to their biological action makes it possible to subsequently understand their transformations in biochemical reactions and provides the ability to navigate the classification, structure, and properties of medicinal substances [1].

Results.

The concept and structure of clinical thinking in medical education. Clinical thinking is a complex, multi-level process that includes cognitive, analytical, and prognostic components. From a pedagogical perspective, clinical thinking can be viewed as a learner's ability to apply theoretical knowledge to analyze professionally significant situations and make decisions.

The following components can be identified in the structure of clinical thinking:

1. Analytical component, including the ability to analyze initial data (symptoms, test results, chemical properties of substances).
2. Logical-synthetic component, ensuring the establishment of cause-and-effect relationships.
3. Interpretative component, related to explaining the results obtained in terms of clinical significance.
4. Prognostic component, involving the assessment of the possible consequences of intervention.

Medical chemistry contributes to the formation of all these components by analyzing the chemical processes underlying the physiological and pathological states of the body.

Problem-based learning as a means of developing clinical thinking. Problem-based learning is based on creating learning situations that require active thinking on the part of students. In medical chemistry, this is achieved by posing problematic questions and tasks that have no obvious solution without reference to the clinical context.

For example, when studying acid-base balance, students are asked to explain the causes of metabolic acidosis in certain pathological conditions. Solving such a problem requires the integration of knowledge about blood buffer systems, organic acids, and physiological mechanisms of pH regulation.

Using the case method in teaching medical chemistry. The case method involves analyzing educational clinical situations that simulate real professional tasks. In medical chemistry, cases may include laboratory test data, information about medications, and descriptions of patient symptoms.

Working with case studies contributes to:

- developing skills in interpreting chemical indicators;
- developing clinical logic;
- understanding the practical significance of chemical knowledge.

Interdisciplinary integration as a prerequisite for developing clinical thinking. Interdisciplinary integration allows students to view medical chemistry not in isolation, but within the context of medical knowledge. Integration with physiology, biochemistry, pharmacology, and pathophysiology is particularly effective.

Thus, when studying solutions and osmotic pressure, it is advisable to consider the clinical aspects of infusion therapy, which contributes to the formation of holistic professional thinking.

Contextual and project-based learning. Contextual learning is focused on simulating professional activities in the learning process. Tasks are formulated in the form of professionally relevant situations, which increases student motivation and stimulates clinical thinking.

Project-based activities, in turn, contribute to the development of research skills, critical thinking, and independence in learners.

Discussion. The results of the analysis of pedagogical experience and methodological literature confirm that the development of clinical thinking is possible already at the stage of studying fundamental disciplines. Medical chemistry has significant potential for the formation of professional thinking, provided that active teaching methods are used in a targeted manner.

A comparative analysis of traditional and professionally oriented approaches shows that the inclusion of a clinical context increases the level of awareness of the material, contributes to the formation of stable interdisciplinary connections, and develops analytical skills.

Conclusion. Thus, the development of students' clinical thinking is one of the priority tasks of teaching medical chemistry. The use of problem-based learning, the case method, interdisciplinary integration, and a contextual approach allows chemical knowledge to be transformed into a tool for the professional activity of future medical workers. The implementation of these methods contributes to improving the quality of medical education and the formation of competent specialists who are ready to solve clinical problems.

References

1. Царегородцев Г.И., Ерохин В.Г. Дialeктический материализм и теоретические основы медицины. – Москва: «Медицина», 1986.
2. Тетенев Ф.Ф., Бодрова Т.Н., Калинина О.В. Формирование и развитие клинического мышления-важнейшая задача медицинского образования. // Успехи современного естествознания. 2008. № 4. – С. 20-20.
3. Боткин С.П. Курс клиники внутренних болезней. – Т. 1. – Москва: «Книга по Требованию», 1950.
4. Диагноз. Диагностика. // БМЭ. – 3-е изд. – Т. 7. – Москва: «Советская энциклопедия», 1977.

**HARAKATLI O'YINLAR ORQALI BOLANI HAR TOMONLAMA
TARBIYALASH VOSITASI SIFATIDAGI AHAMIYATI****Saparbaev Esen Tajibaevich** – *assistent o'qituvchi*saparbaevesen0@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ЗНАЧЕНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР КАК СРЕДСТВА ВСЕСТОРОННЕГО
ВОСПИТАНИЯ РЕБЕНКА****Сапарбаев Эсен Тажибаевич** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE IMPORTANCE OF ACTIVE GAMES AS A MEANS
OF COMPREHENSIVE CHILD DEVELOPMENT****Saparbaev Esen Tajibaevich** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: milliy o'yinlar, jismoniy tarbiya, o'yinlar, jismoniy rivojlanish, ko'nikma, o'qituvchi.

Rezyume. Muallif bu maqolasida jismoniy tarbiya bo'yicha turli ilimiy manbalardan foydalangan holda harakatli o'yinlarni obrazli tushintirish – asosiysi ta'sirchan amallarning biri ekanligini dalillab, bu ishlar asosan mazmunli obrazlarni so'zlab berishda juda zarur bo'lib, o'yin qatnashchilarning o'z vazifalarini to'g'ri bajarilishiga yordam beradi. O'quvchilar o'yinning mazmunini yaxshi o'zlashtirishi uchun yetakchi og'zaki tushintirishni amalda qo'llashi bilan uning ayrim harakatlarini bajarib ko'rsatish zarur ekanligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Ключевые слова: национальные игры, физическое воспитание, игры, физическое развитие, навыки, преподаватель.

Резюме. В данной статье автор используя различные научные материалы по физическому воспитанию, доказывает, что образное объяснение подвижных игр – является одним из важнейших факторов воздействия, что это дело особенно важно при рассказывании о содержательных играх и помогает участникам игры правильно выполнять поставленные перед ними задачи. Приводится информация о том, что для тщательного освоения учащимися содержания игры, необходимо применение на практике устного объяснения, то есть демонстрации различных действий игры.

Key words: folk games, physical education, games, physical development, skill, teacher.

Summary. In this article, the author, using various scientific materials on physical education, proves that the figurative explanation of outdoor games is one of the most important influencing factors, that this matter is especially important when talking about meaningful games and helps the participants in the game to correctly perform the tasks assigned to them. Information is provided that for students to thoroughly master the content of the game, it is necessary to use oral explanation in practice, that is, demonstrate various actions of the game.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar qatorida ta'lim, xususan, umumiy o'rta ta'lim tizimidagi o'quv-tarbiyaviy jarayonlar sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonning 2022 -2026- yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida to'rtinchi ustuvor yo'nalish ham aynan ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan [1].

Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda mardlik, vatanparvarlik, Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, aholi orasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Mana shuning uchun hozirgi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy rivojlanishiga aloqador bo'lganlar bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarning yuksak darajada va turli xil tashkil qilinishiga katta ahamiyat berishi kerak. Bolalar va o'smirlar o'rtasida ommaviy jismoniy tarbiya ishlarini rivojlantirishda zamonaviy nazariy bilimlarini bilish va ularni amalda qo'llash, albatta, organizmning fiziologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi [2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'yinlarning maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning tarbiyasidagi

katta ahamiyati haqida N.K.Krupskaya qayta-qayta gapirgan edi. «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun o'yin katta-katta ahamiyatga ega: o'yin ular uchun tarbiyaning jiddiy formasidir». N.K.Krupskaya fikrlarida o'yinning jismoniy kamolatlardagi ahamiyati haqida ham gapiriladi [3].

L.F.Artemova ma'lumotlariga qaraganda katta guruhlariga va ularni bajarishga ongli munosabat bolalarda asta-sekin va turli vaqtda hosil bo'ladi. Bolalar dastlab qoidalarni pedagog rahbarligida keyinchalik bolalar kollektivining qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini anglagan ayrim a'zolari ta'siri ostida asta sekin va turli vaqtda hosil bo'ladi. Bolalar dastlab qoidalarni pedagog rahbarligida keyinchalik bolalar kollektivining qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini anglagan ayrim a'zolari ta'siri ostida bajaradilar. Nixoyat qoidalar bolalarning ijtimoiy xulq-atvori normalarini bevosita belgilovchi omilga aylanadilar.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'yinlari taqlid qilish tabiatida bo'ladi. Bola tevarak-atrofdagi borliqni kuzatadi, undagi ba'zi narsalarni o'yiniga kiritadi va shu o'yin vositasida o'zini qurshab turgan olamni bilib oladi, binobarin, unda turmush hodisalariga nisbatan muayyan munosabat paydo bo'ladi. O'quvchi turmushdagi, mehnat sohasidagi tabiat hodisalari va jonivorlar hayotidagi har xil narsalarni taqlid qilib o'ynar ekan, bu hodisa va harakatlarning

ma'nosini anglay boradi, asta-sekin hayotiy tajriba orttiradi, qiyinchiliklarni yengishga o'rganadi, unda harakat ko'nikmalari hosil bo'ladi va tasavvur tobora boyib boradi.

Bundan tashqari, harakatli o'yinlar bolalarni jismoniy jihatdan o'stirish uchungina emas, balki aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlarda bolalarda maqsadga erishish uchun farosatlilik va qat'iyatlilik ko'rsatish, jamoa oldida, o'z xatti-harakatlari uchungina emas, balki o'rtoqlarining xatti-harakatlari uchun ham mas'uliyatni sezish xislatlari tarbiyalanadi.

Harakatlarning takomillashi bilan birga, jismoniy qobiliyat ham taraqqiy eta boradi, yurak va nafas sistemasining faoliyati yaxshilanadi. Bundan tashqari, o'yinlar bolalarning jismoniy barkamol bo'lishi uchungina emas, balki aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun muhim bo'lishi ahamiyatga ega. Ko'plashib o'ynaydigan o'yinlarda bolalar maqsadga erishishi uchun farosatini va tadbirkorligi, qat'iyatini ko'rsatib jamoat oldida faqat o'zining emas, balki o'rtoqlarining xatti-harakatlari uchun ham javobgarlik hissini sezadigan bo'lishi kerak.

Harakatli o'yinlar jismoniy tarbiya darslarida hosil qilingan harakat ko'nikmalarini takomillashtirish va mustahkamlash uchun xizmat qiladi. O'yinlardan foydalanishda faqat ularning elementlarini qanchalik tez bajarilganini emas, balki bajarilish sifatlarini ham alohida hisobga olish zarur. O'yin faoliyati qaysi formada ifodalanmasin bolani quvontiradi, harakatli o'yin favqulodda xursandchilikning xilma-xil mamentlari bilan, ayniqsa ijobiy hislar uyg'onishiga xizmat qiladi. Ulkan tarbiyaviy kuch ana shu quvonchli emotsiyalar manbayidir.

Jismoniy chiqintiradigan mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradigan, ko'z mo'ljalini yaxshilaydigan, chaqqonlikni o'stiradigan ko'plab o'yinlar mavjud. Chaqqonlik kuchini nishonga tekkizishni o'stiradigan va mehnatga ulkan ahamiyatga ega bo'lgan shunga o'xshash barcha narsalarni maktabgacha tarbiya muassasalarida qo'llash favqulodda muhimdir.

Harakatli o'yinlar mazmunida bola dunyo qarashini kengaytiruvchi va tasavvurini aniqlashtiruvchi ko'plab materiallar mavjud. Syujetli o'yinlar tematikasini odamlar hayoti tabiat hodisilari hayvonlar odatlariga oid ayrim epizodlar tashkil etadi. Bularning hammasi bolalar tomonidan o'ziga xos shartli o'yin formasida aks ettiriladi. («Sayohatchilar», «uchuvchilar», «G'ozlar, oqqushlar» «Lochin va kurk tovuq» va boshqalar) biroq bola tashqi dunyoni to'g'ri idrok qilishi uchun (o'yinning barcha shartlariga rioya qilgan holda) obrozning to'g'ri xarakteristikasi va haqqoniyligi o'yin vaziyatini anglashga yordam beradi. Bu pedagog tomonidan o'yinni tushintirishda emotsional tarzda bayon etiladi [4].

Xalq o'yinlari buning ajoyib namunasi hisoblanadi. Ulardagi o'yin vaziyatlari bollarni qiziqtiradi va tarbiyalaydi, ba'zi o'yinlarda uchraydigan personajlar va ularning xarakatlarini bevosita xarakterlaydi. Syujetga ega bo'lmagan va faqat muayyan o'yin topshiriqlaridan tuzilgan o'yinlarda ham bolaning sensor qobiliyatini tafakkurini mo'ljal olinishi rivojlantirishning yordam beruvchi ko'plab bilish materiali mavjud. «Kim o'zar», «To'p maktabi» va boshqalar. Qoidalar tarbiyaviy ahamiyatga molik ular o'yinning borishini belgilaydi. Bolalar harakat faoliyatini ularning xatti-harakati o'zaro munosabatalarini yo'lga soladi. Axloqiy irodaviy sifatlarini tarbiyalashga yordam

beradi. Bunda bola o'yinga tegishli rahbarlik qilinganda o'ziga hosil qilingan sifatlarni namoyon qilmasdan turolmaydi. Masalan, bolalar «ayyor tulki» o'yinda faqat tulki «men shu yerdaman» deganidan so'nggina doiradan chiqib turli tomonlarga qochishlari mumkin. Bu qoida bolalarda diqqatni o'zini tuta bilishini, chidamlilikni. Berilgan signalga tezkor reaksiyani fazoda mo'ljal olishni hosil qiladi. Qoidalari og'ishmay bajarishni talab qilishni maqsadga erishishdagi egoistik emulsiyalarni engishga yordam beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, N.K.Krupskaya ta'kidlaganidek dastlab bolalar ayrim vazifalarini tezroq bajarish payida bo'lib qoidalarni unitib qo'yadilar. Bundan tashqari, yutuqqa va bunga eng oson yo'l bilan erishishga intilish ham qoidani buzishga sabab bo'ladi. Bu o'z navbatida o'yinchilarda norozilik uyg'otadi, ziddiyat tug'iradi va bolalar o'rtasidagi munosabatni yomonlashtiradi.

Har bir bolaning o'yin qoidasini anglashi va unga rioya qilishida kattalarning talabi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Asta-sekin tarbiyaviy ta'sir qilish tufayli bolalarning o'yin jarayonida munosabati o'zgara boshlaydi. O'yin harkatalari va qoidalarni bir muncha aniq bajarishga qiziqish va intilish paydo bo'ladi o'yin qoidalarni bajarmaslik sabablari ham o'zgaradi. Endi bolalar ularni atayin emas tasodifan buzadilar biroq shu zahoti yo'l qo'yilgan xatoni tuzatishga harakat qiladigan bo'ladilar.

Bolalarni qoidalarni ijtimoiy ahamiyatini anglashga sistemali chidam bilan tayyorlaydigan tarbiyachi rahbarligida ular halollik adolatlilik, do'stlik, botirlik, o'zini tuta bilish, qat'iyatlik, iroda kabi yaxshi sifatlarini shakllantirishning samalari vositasiga aylanadi. «Bola tomonidan asta sekin o'zlashtiradigan bunday hayotiy muhim axloqiy sifatlar bo'la shaxsining ichki ma'naviy mulkiga aylanadi». Bularning hammasi o'yin qoidalar bolalarni axloqiy tarbiyalashni ta'sirchan vositalaridan biri sifatida belgilashga asos bo'lib xizmat qiladi [5].

O'yin faoliyatida diqqatni, idrokni rivojlantirish mavjud tafakkur tushuncha va mo'ljal olishni aniqlashtirish uchun qulay sharoit yaratiladi o'yinlar ijodiy hayot xayol, xotira, topqirlik, fikr yuritish aktivligini rivojlantirishga yordam beradi. Shunday qilib, harakatli o'yinlar bolalarning aqliy rivojlanishiga yordam beradi.

So'nggi yillarda mustaqillik tufayli millatimiz qadriyatlarini sifatida tanilgan o'zbek xalq milliy harakatli o'yinlarining mavqeyi va maqomi tamomila tiklandi, ular yana yoshlar tarbiyasidan o'rin oldi, turli milliy bayramlarimiz, tantana-yu marosimlarimizda keng qo'llanila boshladi. Ular ta'lim muassasalari o'quv rejalari tarkibiga fan sifatida kiritildi, ko'plab ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazila boshladi. «To'maris va Alpomish o'yinlari» festivallari dasturlaridan joy oldi.

Ma'lumki, yosh bolalarni sport bilan muntazam shug'ullanirishga jalb qilish tanlov asosida olib boriladi. Tanlov dasturining talablari bolani bo'yi, og'irligi, gavdasini tuzilishi – qomati kabi belgilarni aniqlash va ularga baho berishdan iborat. Bundan tashqari, tanlov, psixologik va jismoniy qobiliyatlarni baholovchi sinov vositalari yordamida qilinadi. Mazkur sinov natijalari u yoki bu sport turiga mos kelsa, bola shu sport turiga shu sport bilan shug'ullanishga qabul qilinishi maqsadga muvofiq deb topiladi. Bu masalaga to'g'ri yondoshish demakdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, respublikaning yaratilgan. Tabiat in'om etgan yaxshi iqlim barcha xududlarida geografik tuzilishlarga nisbatan kunlaridan bolalar, yoshlar va umuman barcha yoshdagi o'ziga xos turli tuman iqlim sharoitlari mavjud. Yilning kishilar ochiq havzada sayr qilish, futbol o'ynash, barcha fasllarida jismoniy tarbiya va sport sayohat va yugurishlarda turli harakatli o'yinlar bilan shug'ullanishga xalq milliy o'yinlari bilan shug'ullanish imkoniyatlari odatlanmoqda.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. – Toshkent: «O'zbekiston», 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni.
3. Крупская Н.К. Педагогические сочинения в десяти томах. – Москва: Изд-во АПН. 1958. Т. 2. Общие вопросы педагогики. Организация народного образования в СССР.
4. Usmonxojayev T.S., Xojaev. F. Harakatli o'yinlar. – Tashkent: «Ilm-Ziyo», 1992.
5. Normurodov A. N. O'zbek milliy o'yinlari. – Toshkent: «O'qituvchi», 1999.

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

AQLI ZAIF O'QUVCHILAR BILAN ISHLOVCHI MUTAXASSISLARDAGI EMOTSIONAL ZO'RIQISH MUAMMOSINING PSIXOLOGIK MANBALARDA O'RGANILGANLIGI

Jumaniyozova Nasiba Ramatillayevna – psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

nasibajumaniyozova80@mail.com

Ma'mun universiteti

ПРОБЛЕМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ, РАБОТАЮЩИХ С УМСТВЕННО ОТСТАЛЫМИ УЧАЩИМИСЯ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Жуманиязова Насиба Раматиллаевна – доктор психологических наук (DSc), доцент

Университет «Мамун»

THE ISSUE OF EMOTIONAL BURNOUT AMONG SPECIALISTS WORKING WITH INTELLECTUALLY DISABLED STUDENTS IN PSYCHOLOGICAL LITERATURE

Jumaniyozova Nasiba Ramatillayevna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor

Ma'mun University

Tayanch so'zlar: maxsus ta'lim, aqli zaiflik, emotsional zo'riqish, mutaxassis, inklyuziv ta'lim, psixologik yordam, kasbiy salomatlik.

Rezyume. Ushbu maqolada aqli zaif o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarda yuzaga keladigan emotsional zo'riqish holatlarini psixologik manbalarda ilmiy tadqiq etilganligi bo'yicha nazariy ma'lumotlar keltirilgan. Bunday toifali bolalar bilan ishlovchi mutaxassislardagi qiyinchiliklarni yengish, emotsional charchashni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: специальное образование, умственная отсталость, эмоциональное напряжение, специалист, инклюзивное образование, психологическая помощь, профессиональное здоровье.

Резюме. В данной статье представлены теоретические сведения, основанные на научных исследованиях в психологических источниках, посвященные состояниям эмоционального напряжения, возникающим у специалистов, работающих с учащимися с умственной отсталостью. Также даны рекомендации по преодолению трудностей, с которыми сталкиваются специалисты, работающие с данной категорией детей, и по профилактике эмоционального выгорания.

Key words: special education, intellectual disability, emotional stress, specialist, inclusive education, psychological support, occupational health.

Summary. This article presents theoretical information based on scientific research in psychological sources concerning the states of emotional stress experienced by specialists working with students with intellectual disabilities. The article also provides recommendations for overcoming the difficulties faced by specialists working with this category of children and for preventing emotional burnout.

Kirish. Yangi O'zbekistonda so'ngi yillarda imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning emotsional charchash sabablarini aniqlash, hayot sifati darajasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishning huquqiy-meyoriy asoslari yaratildi: «...alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim muassasalarida moddiy texnik bazani mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash» [1] ustuvor vazifalar sifatida belgilanganligi mazkur muammoni tadqiq etishga zarur asos bo'la oldi va tadqiqot muammosi yuzasidan yangicha ilmiy-amaliy yechimlarni topish imkoniyatlari yaratildi.

Jahon oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlarida kasbiy so'nish (burnout) sindromining namoyon bo'lishi uzoq davom etgan stress asab tizimida, gormonal bezlar va metabolizmida o'zgarishlarni keltirib chiqarishi, insonning psixologik farovonligi, ishning samaradorligiga kuchli ta'sir qilishi masalalari ilmiy tadqiq etilgan. Inklyuziv ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarning professional-psixologik bilimlarini o'rganish, ularni tizimli tashkillashtirish orqali psixologik mezonlarni ishlab

chiqish, kasbiy so'nish darajalarini aniqlash, ularni namoyon bo'lishiga psixologik omillar ta'sirining o'ziga xos jihatlarini aniqlash masalalariga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada kasbiy so'nishning oldini olish, kasbiy stressga bardoshlilikni rivojlantirish modelini yaratish muhimdir. Natijada, maxsus modellashirilgan topshiriqlardan iborat psixodiagnostik metodikalar majmuini ishlab chiqish, izlanishlarni olib borish va imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarning psixoemotsional barqarorligini ta'minlovchi mexanizmlarni aniqlashga yo'naltirilgan psixotexnikalarni yaratishga qaratilgan yangicha nazariy yechimlarni topish imkoniyatlari yaratilganini ko'rsatmoqda va mazkur muammoning amaliy-psixologik jihatlarini tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism. Mehnat qilish va turli kasb egalarining psixologiyasiga qadim zamonlardan beri alohida masala sifatida e'tibor qaratilib kelingan. Jumladan, sharq mamlakatlaridan Xitoy, Hindiston, Yaponiya va Markaziy Osiyo davlatlarida mehnat qilish, halollik va turli kasb egalarining o'ziga xos xususiyatlariga olimlar qiziqish bildirganlar. Sharq falsafasi va tibbiyotda mehnat qilish va dam olish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash inson salomatligi va ishning sifati uchun muhim deb qaralgan. Konfutsiy ta'limotiga nazar tashlasak, unda mehnat qilish odobi, kasbiy mas'uliyat masalalariga diqqat qaratilgan

bo'lib, haddan tashqari ko'p ishlashning zararlari ham keltirib o'tilgan. Hind falsafasi (yoga va vedalar)da jismoniy va ruhiy charchashning oldini olish uchun turli meditatsiyalar bajarish, dam olishni tashkillashtirish, tabiat qo'yniga sayohat qilish, sog'lom turmush tarziga amal qilish kerakligi aytiladi [6].

Janubiy Koreya va Yaponiyada «karoshi sindromi» [7] (uzoq va og'ir ishlash natijasida yurak-qon tomir xurujlari, insult, infarkt kabi kasalliklarning kelib chiqishi) tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Karoshi atamasi yaponcha atama bo'lib, ortiqcha ish tufayli o'limni anglatadi. Karoshining asosiy tibbiy sabablari stress, ortiqcha ish va noto'g'ri ovqatlanish tufayli yurak xuruji va insultdir. Yaponiyadan tashqari, bu hodisa Sharqiy Osiyoning boshqa mamlakatlarida ham keng tarqalgan. Markaziy Osiyo va o'zbek ilmiy yondashuvlariga nazar tashlasak, ularning tadqiqotlarida kasbiy charchashni milliy urf-odatlar, mehnat qilish an'analari va zamonaviy tibbiy psixologiya bilan bog'liq jihatlari o'rganilganini ko'rish mumkin.

Sharq mutafakkir olimi Abu Ali ibn Sino jismoniy va ruhiy salomatlik masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning «Tib qonunlari» (Al-Qonun fit-tibb) asarida mehnat qilish va dam olish o'rtasidagi muvozanat, stressni va charchoqni kamaytirish uchun sog'lom turmush tarziga alohida e'tibor berish, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy mashqlar bajarish, toza havo va insonlar bilan chiroyli munosabatlar muhim deb qaraladi [2].

Abu Nasr Farobiy o'zining «Fozil odamlar shahri» asarida insonning mukammallikka erishishi uchun mehnat qilish muhimligini ta'kidlaydi. U stress va haddan ortiq charchash natijasida insonning aqliy faoliyatiga salbiy zarar yetishi mumkinligini aytib, sog'lom jamiyat tashkil etishda mehnatni oqilona taqsimlash samarali bo'lishini aytadi [3].

Abu Rayhon Beruniy o'zining «Hindiston» asarida insonning mehnati bevosita tabiat bilan bog'liq ekanligini, tabiiy resurslardan foydalanish va inson hayotini to'g'ri tashkil etishda haddan tashqari ko'p mehnat qilishning zararli tomonlarini keltiradi [4].

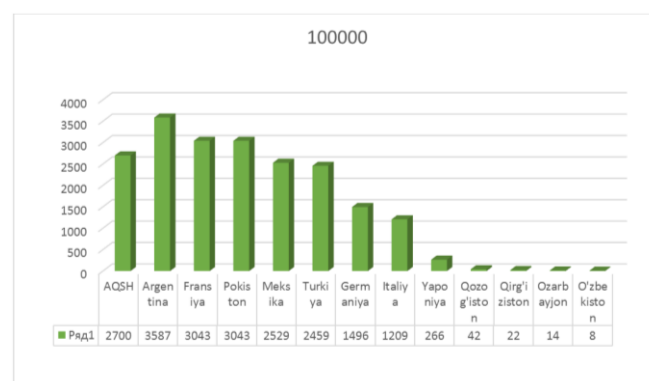
Dunyoda kasblarning turlari juda ko'p bo'lib, turli kasb vakillarida kasbiy so'nish muammosini o'rganish zarurati mavjud. Kasbiy faoliyatni optimallashtirish, kasb egalarining salomatligini saqlash, kasbiy yuksalish va rivojlanishlari uchun sharoitlarni yaratib berish orqali ularning psixologik ishonch va farovonligini ta'minlash muhim. Bu shaxs hayotining emotsional tarkibiy qismi bo'lib, u o'zining hislarini va atrofidagi dunyoni ijobiy yoki salbiy deb qabul qilishini belgilaydi. U orqali esa xavfsizlik hissi va barcha resurslarni ochib berishga imkon beradi, natijada inson hayotining sifati oshadi.

Ushbu psixologik hodisani o'rganish XX asrning 70-yillarida boshlangan bo'lib, «kasbiy charchash» atamasi birinchi marta fanga amerikalik psixiatr va psixolog G.Freudenberg tomonidan 1974-yilda kiritilgan [8]. Ko'p hollarda bu holat ish yukining haddan tashqari ortiqchaligi, rahbarlar tomonidan ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi, ish sharoitlarining yomonligi, jamoadagi salbiy muhit, jamoaga psixologik qo'shilmalik, kasbiy samaradorlikning pasayishi yoki yo'qligi, depersonalizatsiya, doimiy charchoq hissi, motivatsiyaning yo'qligi, uyqusizlik, xavotirlanish darajasining ortib borishi va ish haqining past ekanligi bilan belgilanadi.

Muhokama va natijalar. Kasbiy salomatlik ko'rsatkichlari turli davlatlar qonunchiligida turlichadir.

Jumladan, AQShda bu tashkilot Mehnat xavfsizligi va salomatligini boshqaruvchi agentlik (OSHA-Occupational Safety and Health Administration), Yaponiyada Mehnat, sog'liqni saqlash va farovonlik vazirligi, Buyuk Britaniyada Sog'liqni saqlash va xavfsizlik boshqarmasi (HSE-Health and Safety Executive), Rossiyada Mehnat va ijtimoiy rivojlanish vazirligi, O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi sifatida faoliyat olib boradi [9].

Quyida keltirilgan rasmda xalqaro mehnat tashkiloti (XTM) ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda butun dunyo bo'ylab kasb bilan bog'liq jarohatlar 347 million nafar ishchi xodimlarda kuzatilganligi qayd etilgan (1-rasmga qarang). Bu hodisa AQShda 100000:2700, Argentinada 100000:3587, Fransiya 100000:3043, Pokistonda 100000:2691, Meksikada 100000:2529, Turkiyada 100000:2459, Germaniyada 100000:1496, Italiyada 100000:1209, Yaponiyada 100000:266, Qozog'istonda 100000:42, Qirg'izistonda 100000:22, Ozarbayjonda 100000:14 O'zbekistonda 100000:8 nisbatda ekanligini kuzatish mumkin [10].

1-rasm. Dunyo bo'yicha kasbiy salomatlik ko'rsatkichlari.

C.Maslach amerikalik ijtimoiy psixolog bo'lib, kasbiy faoliyat sohalari bo'yicha tadqiqot muallifi sanaladi. U o'z faoliyati davomida Burnout Inventory (MBI)- kasbiy so'nish bilan bog'liq 22 ta belgi elementini o'z ichiga olgan psixologik baholash vositasini ishlab chiqqan. MBI ning asl shakli C.Maslach va S.Jekson tomonidan insonning charchash darajasini baholash maqsadida ishlab chiqilgan. MBI charchashning uchta asosga ko'ra o'lchashni nazarda tutadi. Bular emotsional charchash, depersonalizatsiya va shaxsiy yutuqlar reduksiyasidir [5]. Tadqiqotimiz doirasida imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislar faoliyatida sodir bo'ladigan emotsional charchash, depersonalizatsiya va shaxsiy yutuqlar reduksiya holatlarini aniqlash, ularning kasbiy stressini kamaytirish orqali psixologik farovonligini oshirish nazarda tutilgan.

Emotsional charchash – bu kishining o'z faoliyati davomida hissiy jihatdan toliqishi va charchashi bilan namoyon bo'ladi. Depersonalizatsiya esa insonlarning o'z kasbi yoki mehnat faoliyatiga nisbatan befarq munosabatda bo'lishi, yoki kinizim [11] (lotincha so'zdan olingan bo'lib kinismos-kiniklar ta'limotidir, bunda shaxs jamiyat axloqiy qadriyatlarini va madaniyatini nazar-pisand qilmaydi, mavjud axloq-odob qoidalariga nafrat bilan munosabatda bo'ladi) tuyg'usining yuzaga kelishida ko'rinadi. Oqibatda o'z hamkasblariga va mijozlariga nisbatan salbiy munosabat namoyon qilishi bilan farqlanadi. Shaxsiy yutuqlar

reduksiyasi ishdagi yutuqlarga erishish hissini kamayishi va yo'qolishida ko'rinadi.

Burnout Inventory (MBI) 1981-yilda ommaga e'lon qilingan bo'lib, shundan so'ng uning turli xil variantlari asta-sekinlik bilan guruhlarda qo'llanila boshlangan. Burnout Inventory (MBI) turli kasbdagi guruhlarda qo'llanadigan beshta versiyasi mavjud bo'lib, bular Sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohada faoliyat olib boradigan insonlardagi kasbiy so'nishni aniqlashni nazarda tutadi ((Human Services Survey (MBI-HSS)) [12]. Tibbiyot xodimlaridagi kasbiy zo'riqish va stresslarni aniqlashga mo'ljallangan ((Human Services Survey for Medical Personnel MBI-HSS (MP)) [13]. Boshqa kasblar uchun versiya (Educators Survey MBI-ES) [14]. Talabalaridagi zo'riqishlarni aniqlash uchun taklif qilingan versiya (General Survey for Student MBI-GS [S]) [13]. C.Maslach va S.Jekson tomonidan taklif qilingan metodikaning ishonchlilik darajasi bo'yicha turli xil tanqidlar mavjud bo'lib, ushbu e'tirozlar depersonalizatsiya va shaxsiy yutuqlar reduksiyasi shkalalariga tegishlidir [14]. Ammo kasbiy so'nishni aniqlashdagi emotsional charchash shkalasi eng ishonchli hisoblanadi.

Mehnat qilish va turli kasb egalarining psixologiyasiga qadim zamonlardan beri alohida masala sifatida e'tibor qaratilib kelingan. Jumladan, sharq mamlakatlaridan Xitoy, Hindiston, Yaponiya va Markaziy Osiyo davlatlarida mehnat qilish, halollik va turli kasb egalarining o'ziga xos xususiyatlariga olimlar qiziqish bildirganlar. Sharq falsafasi va tibbiyotda mehnat qilish va dam olish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash inson salomatligi va ishning sifati uchun muhim deb qaralgan. Konfutsiy ta'limotiga nazar tashlasak, unda mehnat qilish odobi, kasbiy mas'uliyat masalalariga diqqat qaratilgan bo'lib, haddan tashqari ko'p ishlashning zararlari ham keltirib o'tilgan. Hind falsafasi (yoga va vedalar)da jismoniy va ruhiy charchashning oldini olish uchun turli meditatsiyalar bajarish, dam olishni tashkillashtirish, tabiat qo'yniga sayohat qilish, sog'lom turmush tarziga amal qilish kerakligi aytiladi [6].

Janubiy Koreya va Yaponiyada «karoshi sindromi» [7] (uzoq va og'ir ishlash natijasida yurak-qon tomir xurujlari, insult, infarkt kabi kasalliklarning kelib chiqishi) tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Karoshi atamasi yaponcha atama bo'lib, ortiqcha ish tufayli o'limni anglatadi. Karoshining asosiy tibbiy sabablari stress, ortiqcha ish va noto'g'ri ovqatlanish tufayli yurak xuruji va insultdir. Yaponiyadan tashqari, bu hodisa Sharqiy Osiyoning boshqa mamlakatlarida ham keng tarqalgan. Markaziy Osiyo va o'zbek ilmiy yondashuvlariga nazar tashlasak, ularning tadqiqotlarida kasbiy charchashni milliy urf-odatlar, mehnat qilish an'analari va zamonaviy tibbiy psixologiya bilan bog'liq jihatlari o'rganilganini ko'rish mumkin.

Xulosa va takliflar. Aqli zaif o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislardagi «emotsional zo'riqish» holatlarini ilmiy manbalarda o'rganilgani, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Har bir jamiyat oldida o'z fuqarolarini himoya qilish, qo'llab-quvvatlash, ma'naviy, ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik yordamni tashkil qilish masalalari dolzarbdir. Bugungi globallashuv sharoitida ko'pchilikda stress, xavotir yoki qo'rquv kabi salbiy holatlar kuzatilmoqda. Aqli zaif o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarga psixologik yordam ko'rsatish, normal faoliyat yuritishlari va shaxslararo munosabatlar tizimidagi salbiy holatlarning oldini olishda zarurdir. Ayniqsa, maxsus maktab-internatlarda faoliyat olib boradigan mutaxassislardagi «emotsional zo'riqish» holatlarining mavjudligidan kelib chiqsak, psixologik xizmat sohasiga zarurat yuqori ekanligini ko'ramiz. Bu toifa bolalar bilan ishlovchi mutaxassislarda bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengish texnikasini chuqur bilish masalalari dolzarbdir. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar doirasida rivojlanishida turli nuqsonlari bo'lgan hamda davolanish va sog'lomlashtirishga muhtoj bo'lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta'minlovchi chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilganligi ushbu muammoni yechimi uchun asos bo'la oladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni.
2. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: «Sharq», 2020.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2018.
4. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. Tanlangan asarlar. – Toshkent: «Fan», 1968.
5. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются. – Санкт-Петербург: «Питер», 2001.
6. <https://archive.org/>
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B8>
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Froydenberger_Gerbert
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Occupational_burnout
10. <https://www.unimelb.edu.au>
11. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kinizm>
12. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/931/1/012025/pdf>
13. https://en.wikipedia.org/wiki/Job_demands-resources_model
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Maslach_Burnout_Inventory

M A Z M U N Í

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

Ajimova Z.G. Motor alaliyalı balalarda kommunikativ kónlikpelerdiń qáliplesiwi	3
Annayeva N.R. Gender identifikatsiyası muammosı – ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida ...	6
Arziev Sh.A. Talabalarda jismoniy sıfatları rivojlantırışda basketbol mashg‘ulotlarıning samaradorlıgı	10
Baynazarova J.J. Boshlang‘ich sinf o‘quvchılarida rivojya matn yaratish ko‘nikmasını shakllantırishning pedagogik va psixolingvistik asoslari	13
Бекманова Ж.А., Жаббарбергенов Ш.Е. Цифровые технологии в системе трудового обучения детей с нарушениями слуха	16
Bekniyazov B. Taym-menejment va ta‘lim samaradorlıgı: vaqtıni boshqarish kompetentsiyası	19
Bobojonova M.O. 5-6 yosh bolalarınig ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantırishda interfaol metodlarıni qo‘llashning avzallikları	22
Esemuratov S., Mamutov P.J. Jismoniy tarbiya darslarida interfaol axborot texnologiyaları vositalarini joriy etish: tajriba, muammolar va istiqbollar	24
Xushboqov I.U. Boshlang‘ich ta‘lim talabalari uchun media savodxonlikni oshirishning pedagogik asoslari	27
Каипбергенова Ф.Т. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов химиков-агрохимиков в условиях многоязычного образовательного пространства	30
Куттибекова Г.Т. Педагогические и социальные взгляды на применение искусственного интеллекта в системе образования	33
Qalmuratova X.A. Texnologiyalıq tálım baǵdarında aralıqtan oqıtıwdıń áhmiyetlılıgı hám zamanagóy jaǵdayı	36
Mambetnazarova M. Sanlı mákán sharayatında jaslar sanasında ǵalabalıq sanasızlıq jaǵdaylarınıń qáliplesiwi	39
Мырзабаева М.Б. Филолог студентлердиң лингвометодикалық компетенциясын кәлиплестириўде «flipped classroom» моделинен пайдаланыўдың әҳмийети	42
Muratova D.T. Raqamli texnologiyalar davrida talimning roli	45
Nurjanova R.U. Funksional yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachılarda kreativ faollikni rivojlantırishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	48
Nurimbetova S.K. Frazelogiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıwdıń metodikalıq modeli (qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi studentleri mısasında)	52
Nurullaeva S.M., Курбаниязова З.К. Disfunkcional oilalarda kichik maktab yoshidagi bolalarıni ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtırish	55
Pazilov M.A. Kognitiv yondashuv asosida ta‘lim jarayonida o‘quvchılarning musiqiy iqtidorini rivojlantırish mazmuni	58
Romanova S.Y., Muradova X.Sh. Virtual reallik texnologiyaları va musiqa terapiyasining terapevtik imkoniyatlari	61
Saparova A.A. Algoritmik fikrlashni rivojlantırishda vizual dasturlash muhitlarıning (VPE) pedagogik afzallikları	64
Uzakbaev K.K. Qaraqalpaqstanda mektep geografiyası sabagın oqıtıwdıń jetiskenlikleri hám kemshilikleri	67
Uzakova K.Y. Muloqot madaniyatini rivojlantırishga xos kompetensiyalar va arxitektonika	69

Tálım - tárbiya teoriyası hám metodikası

Bekbergenov T.D. Oliy ta‘lim muassasalarining jismoniy tarbiya o‘quv rejasiga «Stol tennisini o‘qıtish metodikası» fanini kiritishning afzallikları	71

Bekbosinov D.A. Qoraqalpoq etnomadaniyati asosida estetik tarbiya masalasining mahalliy olimlar tomonidan ilmiy tadqiq qilinishi	74
Ilyasova Z.U. Balalarda kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıwda shańaraqtıń ornı	77
Jumabaev B.A., Sherimmatova S.R., Sherimmatova M.R. I guruh elementlarini interaktiv metodlar orqali o‘rganish usullari	80
Kenjebaeva S.S., Jumabayev Y.M. Kichik maktab yoshidagi bolalarda vokal-xor ko‘nikmalarini rivojlantirish	83
Mambetaminov N.M. O‘qish savodxonligi ta’limida aksiologik yondashuv texnologiyalarining funksional asoslari	86
Менлимуратова Э.А. Методы и средства формирования межкультурной компетенции при обучении английскому языку в условиях дистанционного обучения	89
Mirzabekova G.X. Tabiiy fanlarni o‘qitishda akt vositalaridan samarali foydalanish usullari	92
Остапенко А.А. Как учить детей грамотно писать по-русски, если русский неродной (Версия для родного каракалпакского языка) Часть вторая	95
Otarbaev A.E. STEAM ta’limida ekologik kontekstlarning 7-sinf fizika fanidagi ahamiyati	99
Reymov Q.D., Qodirova R.S. Kreativ yondashuv asosida aminokislotalar modulini o‘qitish metodikasini o‘rganishning ahamiyati	103
Safarova N.S. The use of creative tasks in medical chemistry	109
Saparbaev Esen T. Harakatli o‘yinlar oraqli bolani har tomonlama tarbiyalash vositasi sifatidagi ahamiyati	106

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

Jumaniyozova N.R. Aqli zaif o‘quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislardagi emotsional zo‘qirish muammosining psixologik manbalarda o‘rganilganligi	112

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında Nawrız ulıwma xalıqlıq bayramına baǵıshlangan «Nawrızdı ulıǵlaw – insandı ulıǵlaw!» atamasındaǵı teatrlastırılǵan muzikalı-xoreografiyalıq koncert baǵdarlaması bolıp ótti.

Ilajǵa Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi hám Ministrler Keńesi, ministrlikler jáne shólkemlerdiń juwapkerleri, joqarı oqıw orınlarınń basshıları, belgili zıyalılar, ilimpazlar, professor-oqıtıwshılar, student-jaslar, sonday-aq, institut átirapındaǵı máhállelerdiń turǵınları, keń jámiyetshilik hám ǵalaba xabar quralları wákileri qatnastı.

Teatrlastırılǵan koncert baǵdarlamasında instituttıń «Tumaris» qosıq hám ayaq-oyın xalıq ansambli, «Sıy perde», «Tarannum», «Baldáwren» hám basqa da ansamblleri, «Turan» teatr-studiyası, sonday-aq, bir topar talantlı studentler, magistrantlar, institut pitkeriwshileri tárepinen milliy úrp-ádetler, dástúrler sáwlelengen saxnalıq kórinisler, qosıqlar, ayaq-oyınlar atqarılıp, milletler aralıq tatıwlıqtı jırlaytuǵın qaraqalpaqsha, ózbekshe, qazaqsha, túrkmenşe, qırǵızsha, russha, sonıń menen birge, klassikalıq qosıqlar atqarıldı hám jıynalǵanlarǵa bayram keypiyatın inám etti.

NMPI komandası matematika boyınsha «BIMO-2026» xalıqaralıq pán olimpiadasında joqarı nátiyjeni qolğa kirgizdi

Buxara qalasında matematika boyınsha «Buxara International Mathematics Olympiad (BIMO-2026)» xalıqaralıq pán olimpiadası bolıp ótti. Usı xalıqaralıq ilajğa Rossiya, Túrkménstan, Iordaniya, Pakistan, Ázerbayjan, Hindstan, Qıtay, Tájikstan sıyaqlı 10 nan aslam mámleketlerden, sonday-aq, respublikamızdağı 50 den aslam jetekshi joqarı oqıw orınlarınan wákiller qatnastı.

Xalıqaralıq pán olimpiadasına Ájiniyaz atındağı NMPI komandası joqarı kórsetkishlerge erisip, ekinshi dárejeli diplom hám kubok penen sıylıqlandı.

NMPI studenti Otabek Amatov «Turkish Open» xalıqaralıq jarısında sıylı orındı iyeledi

Túrkiya Respublikasınıń Antaliya qalasında para taekwondo boyınsha «Turkish Open» xalıqaralıq jarısı bolıp ótti. Dúnyanıń 27 mámleketinen ulıwma 180 para taekvondoshılar qatnasqan jarısta Ózbekstan saylandı komandası 3 altın, 1 gúmis hám 4 qola medalın qolğa kirgizdi hám ulıwma komandalıq esapta birinshi orın menen juwmaqladı.

Quwanışlısı, jarısta 80 kilogramm salmaqta NMPI studenti Otabek Amatov sıylı 3-orındı iyelep, qola medalın qolğa kirgizdi.

Dıqqat, jazılıw – 2026!

Húrmetli, jurnal oqıwshıları! Eger, Siz ilim, tálim-tárbiya hám oqıtıwdıń jańa zamanagóy usılları, jańalıqları menen óz waqtında jaqınnan tanıspaqsı, ózińizdiń usı tarawdaǵı jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqsı bolsańız, «Ilim hám jámiyet» jurnalına 2026-jıl ushın jazılıwǵa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda barlıq tarawlar boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktorı dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Jazılıw bahası - 420.000 (tórt júz jigirma mın) swm.

Redakciya mánzili: Nókis qalası, P.Seytov kóshesi, n/j.

Indeks: 230100, Telefon: +998612294086; +998933652520.

JURNALDÍN BASÍP SHÍGARÍLÍWÍNA

JUIWAPKER: Ájiniyaz atındaǵı NMPI baspaxanası.

«Ilim hám jámiyet» jurnalınıń esap beti:

BANK: MB BB XKKM Toshkent shahri

Esap beti: 2340 2000 3001 0000 1010

MFO: 00014; INN: 201 122 919

Ieke esap beti: 4001 1086 0354 0170 9410 0350 005

<i>Maqalalardıń mazmunına hám durıslıǵına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı</i>	<i>Jurnalǵa jıl dawamında jazılǵan avtorlardıń miynetleri birinshi gezekte járiyalanadı. Maqala kólemi 6 betten kem bolmaıwı, 8 betten aspaıwı kerek.</i>
<i>Jurnal 1992-jıldan shıǵa basladı ISSN 2010-720X Indeksi: Ieke puqaralar ushın — 2101. Mákemeler ushın — 2102.</i>	<i>Basıwǵa ruxsat etildi: 30.03.2026 Buyırta: №0344 Format: 60x84 1/8 Kólemi: 14,5 b/t. Jurnal jılına 8 márte shıǵadı. Reestr № 089632</i>